

Н. В. КОЛОМОЄЦЬ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ
ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків 2019

УДК [342.95:342.7–053](477)

К 60

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
30 січня 2019 року, протокол № 1

Рецензенти:

О. І. Миколенко – доктор юридичних наук, професор;

О. Ю. Дрозд – доктор юридичних наук, доцент;

Л. І. Миськів – доктор юридичних наук, доцент

К 60

Коломоєць Н. В.

Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні :
монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с.

ISBN

У монографії розкрито питання щодо змісту та сутності адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Охарактеризовано методологічні засади його реалізації та етапи формування. Розглянуто систему суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та вироблено напрямки оптимізації їх діяльності. Окрему увагу було присвячено питанням діяльності органів Національної поліції як суб'єктів захисту прав дитини в Україні. У висновках сформульовані шляхи удосконалення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

Для наукових, науково-педагогічних, педагогічних та соціальних працівників, державних службовців, аспірантів, ад'юнктів, студентів, слухачів, курсантів та інших здобувачів вищої освіти, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами адміністративно-правового захисту прав дитини.

УДК [342.95:342.7–053](477)

ISBN

© Коломоєць Н. В., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
--	---

ВСТУП	6
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

Методологічні засади адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

1.1. Права дитини як об'єкт правового захисту та роль адміністративного права в його реалізації	9
1.2. Міжнародні стандарти захисту прав дитини як основа їх захисту на вітчизняному рівні.....	33
1.3. Поняття та система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.....	55
1.4. Становлення системи правового захисту прав дитини в Україні	71

РОЗДІЛ 2

Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

2.1 Поняття та структура механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні	90
2.2 Адміністративно-правові засоби захисту прав дитини в Україні: поняття та види.....	105
2.3 Юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.....	122

РОЗДІЛ 3

Суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

3.1 Види суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні: їх функції та завдання	142
3.2 Компетенція та повноваження основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні	174

3.3 Форми та методи діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.....	192
---	-----

РОЗДІЛ 4

Національна поліція України як суб'єкт захисту прав дитини в Україні

4.1 Завдання та функції Національної поліції України щодо захисту прав дитини.....	209
4.2 Компетенція та повноваження окремих підрозділів органів Національної поліції щодо захисту прав дитини	230
4.3 Напрямки удосконалення форм та методів діяльності органів Національної поліції щодо захисту прав дитини	249

РОЗДІЛ 5

Шляхи вдосконалення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

5.1 Зарубіжний досвід захисту прав дитини та можливості його використання в Україні.....	260
5.2 Удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав дитини в Україні	282
5.3 Напрямки оптимізації системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні	295

ВИСНОВКИ	307
-----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	312
---	------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
ЦВК РРФСР – Центральний Виконавчий Комітет
Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки
РНК РРФСР – Рада Народних Комісарів Російської
Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки
ЮНІСЕФ – Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй
ВЦВК – Всеросійський центральний виконавчий комітет
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти
науки і культури
МОП – Міжнародна організація праці
ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
СНІД – Синдром набутого імунодефіциту
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
МВС – Міністерство внутрішніх справ
ЗМІ – засоби масової інформації
США – Сполучені Штати Америки
КУпАП – Кодекс України про адміністративні
правопорушення
МОН – Міністерство освіти і науки

ВСТУП

Дитина є номінальною соціальною складовою суспільства і держави. Вона відображає світ у якому живе, та ті суспільні відносини, у яких зростає. Тому від того, наскільки якісно уповноважені державні інституції забезпечуватимуть розвиток дитини як особистості, залежатиме подальша доля всього громадянського суспільства держави та її економічних, політичних, соціально-культурних інститутів.

Світова спільнота впродовж останніх десятиліть не дарма приділяє значну увагу питанням правого забезпечення та захисту прав дитини, дитинства та материнства, адже розуміє, що кожне наступне покоління впливає на врегулювання питань світової безпеки та миру, взаєморозуміння та поваги, стабільності та розвитку всіх сфер суспільних відносин. Дитина, яка отримала необхідну підтримку від держави в процесі свого зростання та становлення як особистості, є гарантом її суверенного розвитку, міжнародного визнання й основою всіх демократичних перетворень та процесів, що в ній відбуваються та мають своєю головною метою зростання добробуту всіх і кожного.

Прикро визнавати за факт, але аналіз результатів діяльності спеціальних урядових та неурядових органів, установ та організацій, що діють у державі з метою захисту прав дитини, підтверджує формальність більшості процесів у цьому напрямку. У Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, визнається ця обставина та акцентується увага на тому, що сьогодні в Україні існує проблема відсутності єдиної узгодженої системи реалізації та захисту прав дітей, не враховуються кращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються, нерозв'язаними є питання забезпечення належного рівня доступу до освіти тощо. Тому держава в особі її посадових осіб повинна усвідомлювати важливість захисту прав дитини й визначати своїм пріоритетом створення сприятливого середовища для виховання, навчання, розвитку дитини та ефективної системи забезпечення реалізації її прав, свобод та законних інтересів. Подальшого вдосконалення потребує не лише національне законодавство у сфері

адміністративно-правового захисту прав дитини, а й сама інституційна складова механізму держави, яка безпосередньо повинна забезпечувати реалізацію всієї сукупності таких нормативно-правових актів.

Загальним питанням правового захисту прав дитини присвячено чимало праць. За цією проблематикою працювали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як К. Б. Левченко, Л. І. Миськів, Н. В. Крестовська, С. М. Гусаров, О. П. Угровецький, В. М. Гарашук, Р. А. Сербин, О. М. Бандурка, А. Т. Комзюк, О. О. Юхно, Л. В. Могілевський, О. І. Безпалова, О. П. Гетманець, М. В. Даньшин, О. В. Джафарова, В. П. Захаров, В. О. Малярова, О. І. Миколенко, О. М. Музичук, В. В. Назаров, І. А. Петрова, О. В. Пчеліна, В. Д. Пчолкін, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, Д. В. Сімонович, В. В. Сокуренько, Р. Л. Степанюк, Р. В. Шаповал, В. В. Шендрик, І. В. Цибуліна, Р. М. Опацький, М. П. Перепелиця, О. В. Бутько, В. В. Кулапов, І. Г. Гараніна, В. І. Абрамов, А. В. Сазонова, О. В. Хохідра, В. Н. Закопирін, А. В. Дакал, О. А. Селіванова, О. С. Андрєєва, Н. М. Малярчук, Л. Л. Мехрішвілі, Т. С. Микуліна, С. О. Биков, О. О. Татаринцева, Ю. М. Фролов, О. В. Заяць, Т. М. Чапурко, О. В. Максименко, І. О. Бандурка, Б. І. Андрусишин, В. М. Синьов, Н. М. Онопольська, В. В. Кірюхін, О. М. Юнусова, Н. В. Лесько, Г. О. Горбова, С. С. Бойко, М. Ю. Шамрін, В. В. Дзюбан, П. І. Люблінський, О. В. Федосова, Е. В. Костіна, Т. Ю. Новікова, Н. В. Ортинська.

Загальний аналіз монографічних, періодичних та аналітичних джерел інформації з тематики захисту прав дитини дає можливість стверджувати, що, незважаючи на широкий спектр досліджень із зазначеної проблематики, в цілому питання аналізу адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, визначення механізмів та гарантій їх правового забезпечення сьогодні залишаються нерозв'язаними. Суттєві зміни в структурі центральних та територіальних органів виконавчої влади, очевидна недосконалість чинного законодавства в цій сфері, а також поява нових завдань у діяльності спеціально уповноважених суб'єктів публічної адміністрації зумовлюють необхідність подальшого розроблення наукових засад визначення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

Таким чином, реалізація сучасної політики і стратегії держави, які спрямовані на подальшу розбудову національних

механізмів захисту прав дитини, їх адаптацію до міжнародних вимог і стандартів, з одного боку, та відсутність відповідних системних наукових досліджень з цієї проблематики – з іншого, зумовлюють актуальність комплексного монографічного дослідження особливостей адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

РОЗДІЛ 1

Методологічні засади адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

1.1 Права дитини як об'єкт правового захисту та роль адміністративного права в його реалізації

Дитина з моменту народження й до досягнення 18-річного віку постійно перебуває в правових відносинах, які регулюються нормами конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, сімейного, житлового права та рядом інших норм. Так, момент народження дитини необхідно зафіксувати та зареєструвати – це є адміністративні правовідносини; необхідність забезпечити дитині умови на достатній життєвий рівень, що включають одяг, житло і харчування, – це конституційні, сімейні, цивільні, житлові правовідносини; направити дитину до дитячого садка та школи, – це конституційні, адміністративні, цивільні правовідносини; притягнути неповнолітнього до юридичної відповідальності, – це адміністративні, кримінальні, цивільні правовідносини; захистити її права, використовуючи потенціал міжнародних урядових і неурядових організацій, – це міжнародні правовідносини тощо. Тобто можемо говорити про те, що дитина є активним учасником суспільного життя, вона має свій правовий статус та відповідні гарантії його забезпечення. Більше того, дитина як конкретний учасник суспільства не ототожнюється з повнолітньою особою, тому можемо говорити про певні особливості такого правового стану дитини. Але не будемо забувати, що правовий статус (правовий стан) дитини впливає із загального правового статусу людини і громадянина.

Правовий статус дитини та його захист у різних сферах суспільного життя досліджувався багатьма вченими в різних галузях вітчизняної та зарубіжної науки. Так, можна назвати праці

таких учених як **Л. Миськів** і її роботу «Адміністративно-правові засади впровадження інклюзивної освіти в Україні»¹; **І. Бандурки** «Кримінально-правовий захист дитинства в Україні»², **О. Синегубова** «Здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб, що не досягли повноліття»³, **А. Сазонової** «Соціальні інститути забезпечення прав дитини на сім'ю»⁴, **О. Бутько** «Правовий статус дитини: теоретико-правовий аналіз»⁵, **В. Кірюхіна** «Адміністративна діяльність поліції з профілактики правопорушень неповнолітніми: теоретично-правові основи та напрямки удосконалення»⁶, **В. Закопиріна** «Адміністративно-правовий статус комісій у справах неповнолітніх щодо захисту їх прав»⁷, **Н. Лесько** «Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень»⁸, **Г. Горбової** «Адміністративно-правове регулювання протидії

¹ Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади впровадження інклюзивної освіти в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 360 с.

² Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 404 с.

³ Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 508 с.

⁴ Сазонова А. В. Социальные институты обеспечения прав ребенка на семью : дис. ... канд. юрид. наук: 22.00.04, СПб., 2008. 179 с.

⁵ Бутько О. В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой аспект : автореф : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, Краснодар. 2004. 26 с.

⁶ Кірюхин В. В. Административная деятельность полиции по профилактике правонарушений несовершеннолетних: теоретико-правовые основы и направления совершенствования : автореф : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14, Москва. 2017. 36 с.

⁷ Закопирин В. Н. Административно-правовой статус комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.0014. Москва. 2006. 233 с.

⁸ Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень : автореф : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 22 с.

насилъству в сім'ї»¹, **В. Абрамова** «Права дитини та їх захист в Росії»², **С. Бойка** «Адміністративно-правові засоби захисту прав і законних інтересів неповнолітніх»³, **О. Юнусової** «Адміністративне правове регулювання захисту прав і законних інтересів неповнолітніх в Республіці Таджикистан»⁴, **О. Таїбової** «Державне управління у сфері охорони і захисту прав неповнолітніх: адміністративно-правовий аспект»⁵ та ряд інших не менш важливих та цікавих праць. Але назвати ці дослідження вичерпними не можна, оскільки вони охоплюють конкретну (однорідну) сферу життєдіяльності дитини. Тому варто, аналізуючи доктринальні положення та висновки вказаних дисертаційних досліджень, продовжувати виробляти пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового стану дитини в суспільстві, оскільки діти – це майбутнє всієї світової спільноти, а не окремої держави як такої. Відтак доцільно приділяти увагу саме теоретичним аспектам захисту прав дитини з тим, щоб розробити та впровадити більш ефективні та дієві механізми протидії їх порушенню. Такий підхід надасть можливість комплексно аналізувати проблеми захисту прав дитини та, відповідно, виробляти конкретні пропозиції щодо їх вирішення.

¹ Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насилъству в сім'ї: дис. ...канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 239 с.

² Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. 455 с.

³ Бойко С. С. Административно-правовые средства защиты прав и законных интересов несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14. Ростов н/Д., 2011. 237с.

⁴ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2015. 180.

⁵ Таїбова О. Ю. Государственное управление в области охраны и защиты прав несовершеннолетних: административно-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.14. СПб., 2006. 254 с.

Теоретичною основою стали також праці **Н. Крестовської** «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан»¹, **І. Цибуліної** «Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини»², **Р. Опацького** «Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація»³, **М. Перепелиці** «Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект)»⁴, **О. Максименко** «Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні»⁵ та інші.

Що ж за своїм змістом та суттю є «правовим статусом дитини» та як він впливає на захист її основних прав та законних інтересів? Певна річ, як зазначено вище, категорія «правовий статус» є широко досліджуваною в юридичній науці. Доктринальні тлумачення зводяться до того, що під «правовим статусом» варто розуміти складні зв'язки, які виникають між державою та індивідом, а також міжособистісні стосунки людей, які фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод і обов'язків та у своїй єдності становлять єдиний правовий статус особи⁶. При цьому права та обов'язки є основою правового статусу. Вони відображають зразки, стандарти та основні моделі поведінки особи,

¹ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

² Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : автореф : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Х., 2006. 19 с.

³ Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація [Текст] : монографія / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України С. М. Алфьорова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Запоріжжя : Дике Поле, 2013. 463 с.

⁴ Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) / М. П. Перепелиця; ред.: М. М. Ілляш. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень : Укр. центр політ. менеджменту, 2001. 242 с.

⁵ Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2011. 16 с.

⁶ Общая теория прав человека / рук. авт. кол. и отв. ред. Е. А. Лукашева. М. : Норма, 1996. С. 28.

які держава фіксує у відповідних нормативно-правових актах. У структуру правового статусу також включають наявність громадянства, правоздатність, юридичну відповідальність, гарантії реалізації прав, свобод та законних інтересів, принципи правового статусу особи тощо. Єдиного ж нормативного переліку структурних елементів правового статусу особи, зокрема дитини, на сьогоднішній день немає, що викликає певні труднощі при захисті основних прав людини, не говорячи вже про правовий статус дитини.

Так, **В. Абрамов** дає досить лаконічне визначення терміну «правовий статус дитини». Під ним запропоновано розуміти сукупність її прав і обов'язків, зафіксованих державою в юридичній формі. При цьому, на думку автора, дитина наділена загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) і індивідуальним правовим статусом¹. Варто підкреслити й ту обставину, що В. Абрамов ототожнює «правовий статус» і «правовий стан» дитини, мотивуючи це тим, що вказані категорії мають однакове змістове наповнення, але в залежності від стану та характеру суспільних відносин, у яких перебуває суб'єкт, вони мають різну форму². Автор стверджує, що правовий статус є комплексною, інтеграційною категорією, яка відображає взаємовідносини людини і суспільства, громадянина й держави, індивіда й колективу та інші соціальні зв'язки. За таких обставин дуже важливо, на думку дослідника, щоб особа сама усвідомлювала своє становище у цих зв'язках та не сприймала його хибно.

Ми цілком підтримуємо таке твердження автора та не відмежовуємо правову категорію «правовий статус» від «правового стану», оскільки обидва ці поняття відображають дитину в регламентованих нормами чинного законодавства взаємозв'язках з оточенням. Більше того, у нас є конкретні визначення, що містяться у Великому словнику іншомовних слів та у філософській

¹ Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. С. 12.

² Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. С. 62.

енциклопедії, які чітко закріплюють, що термін «статус» має латинське походження (лат. *status*) та означає стан, правове становище¹; «становищем» відповідно є соціальна позиція індивіда, його співвідношення з іншими учасниками або групами в соціальній системі². Аналіз же юридичної літератури, нормативних актів надає підстави виокремити два підходи у визначенні правового статусу: 1) статус – це сукупність (система) прав, обов'язків, відповідальності; 2) статус – це правовий стан суб'єкта (становище суб'єкта відносно інших осіб, з якими він вступає у правовідносини)³.

О. Бутько пропонує під правовим статусом дитини розуміти об'єктивовані та формалізовані в праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, тобто для перетворення потенційних ресурсів у фактичні⁴. Більш розширено це твердження відображено в такій дефініції: правовий статус дитини – це концептуально й конкретно-історично обумовлена система його прав, свобод і обов'язків, що встановлюються з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв'язку з державою і батьками або особами, які їх замінюють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, що реалізуються в особливому владно-вольовому режимі, що охороняються й гарантуються державою⁵. Таким чином авторка пропонує оцінювати правовий статус дитини як ядро нормативно-правового вираження основних засад взаємовідносин особистості й держави, оскільки в ньому ці основні засади повинні бути представлені в найчистішому, бездоганному вигляді і втілювати найбільші цінності людської спільноти: віру та моральність. До елементів правового статусу дитини, виходячи

¹ Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. М. : Центрполиграф; Плюс, 2001. С. 628.

² Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2015. С. 18.

³ Там само. С. 18.

⁴ Бутько О. В. Правовой статус ребёнка: теоретико-правовой анализ : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Красноград, 2004. С. 8.

⁵ Там само. С. 15.

з загальної концепції правового становища особистості, авторка пропонує віднести: 1) громадянство дітей; 2) принципи правового становища дітей; 3) права, свободи і обов'язки дітей; 4) правоздатність та дієздатність дітей; 5) гарантії прав дитини, засоби і способи їх захисту¹. **В. Кулапов** правовий статус дитини характеризує трьома основними ознаками: 1) наявністю вікових меж (до 18 років); 2) фізичною та розумовою незрілістю; 3) пільговим режимом правового регулювання. Цей режим, у свою чергу, характеризується такими рисами: а) на дітей не можна покладати занадто багато юридичних обов'язків; у той же час вони повинні бути забезпечені досить ємним комплексом суб'єктивних прав; б) залучення неповнолітніх до юридичної відповідальності повинно мати особливу, «пом'якшену» процедуру; в) у значній кількості правовідносин діти не можуть виступати в якості безпосередніх їх учасників: інтереси дітей у цих випадках забезпечуються їхніми законними представниками². **О. Юнусова** розглядає правовий статус неповнолітнього через призму його правового захисту та зазначає, що він являє собою сукупність притаманних йому специфічних прав, законних інтересів, обов'язків і гарантій, закріплених у міжнародно-правових актах, Конституції й чинному законодавстві країни, та визначає його юридичне становище у взаєминах з іншими суб'єктами права, у тому числі з органами публічної влади³.

Узагальнюючи викладене, можемо говорити про те, що **правовий статус дитини** являє собою складну систему, яка є похідною від загально-правового статусу людини та відображає місце дитини у правовому полі її життєдіяльності та взаємозв'язках з оточенням та державою. Вона характеризується наявністю таких елементів, як правосуб'єктність, громадянство (наявність або відсутність громадянства впливає на правове становище дитини

¹ Там само. С. 15.

² Кулапов В. В. Защита субъективных прав и законных интересов детей в Российской Федерации : автореф : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2004. С. 14

³ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2015. С. 33.

в конкретних умовах місця і часу), гарантій реалізації прав, свобод та законних інтересів.

Отже, обов'язковим елементом правового статусу дитини є наявність у неї прав та обов'язків, які структурно входять до правосуб'єктності. Енциклопедичний юридичний словник надає таке визначення правам дитини: «права дитини – це права людини, що застосовуються щодо дітей»¹. Таке твердження, незважаючи на його лаконічність, є досить повним, оскільки правам дитини притаманні всі ознаки, характерні для суб'єктивних прав узагалі, а правовий статус дитини, як згадувалося вище, впливає із загального правового статусу особи. Але очевидним є й той факт, що права дитини, з оглядом на її вік та розумовий розвиток, характеризуються своїми особливостями: по-перше, вони не можуть бути повною мірою реалізовані дитиною самостійно; по-друге, вони характеризуються наявністю спеціального державного механізму гарантування та захисту; по-третє, вони мають свою правову регламентацію; по-четверте, вони характеризуються наявністю спеціальних режимів реалізації та забезпечення (при наявності особливого стану дитини); по-п'яте, вони забезпечують більш м'яку процедуру реалізації деліктоздатності. Відтак, говорячи словами законодавця, дитина є спеціальним суб'єктом суспільних правовідносин, не обмеженим у правоздатності, а її особливий правовий статус обумовлений тим, що вона, внаслідок своєї фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

Відразу вважаємо за доцільне розібратися зі співвідношенням таких правових категорій, як «права дитини», «свободи дитини» та «законні інтереси дитини», які ми будемо постійно використовувати в ході монографічного дослідження. В літературі можемо знайти різні підходи щодо цього: хтось отождествлює їх, хтось відмежовує, хтось зіставляє тощо. Так, О. Величко зазначає, що термін «право» у суб'єктивному значенні, означає вид і міру можливої поведінки людини, здійснення тих чи інших дій, закріплених у нормативно-правових актах; термін «свобода людини» – самостійний вибір індивідом варіанта своєї

¹ Энциклопедический юридический словарь / под ред. В. Г. Крутских. 2-е изд. М. : Инфра-М, 1998. С. 239.

поведінки. Отже, на думку вказаного автора, термін «свобода» – більш широке поняття в порівнянні з правом, хоча в цілому провести чітке розмежування між ними важко¹. Про відмінність прав і свобод зазначають також А. Головистікова та Д. Дмитрієв², Ю. Клименко³ та інші. Ми ж, у свою чергу, схильні ототожнювати «права» і «свободи», оскільки права – це міра можливої поведінки, тобто можливість користуватися певними благами, які визначені законом, а свободи – це можливість обирати ті блага, які є найбільш прийнятними для особи в конкретних умовах місця і часу, уникаючи при цьому будь-яких обмежень з боку держави, що по суті є одним і тим самим, оскільки і в тому, і в іншому випадку блага, якими може користуватися особа, є чітко визначеними, а вже порядок їх використання та бажання залежать від внутрішніх мотивів особи. Щодо інтересів, це є ті ж можливості, тільки особа сама обирає найважливіші з них для задоволення певних власних потреб. Відмінність «інтересу» від «прав та свобод» зводиться лише до того, що не завжди інтереси особи відповідають мірі дозволеної законом поведінки. Тому ми зацікавлені лише в «законних інтересах дитини». Відтак, узагальнюючи викладене, зазначимо, що в рамках монографічного дослідження терміни «права», «свободи» та «законні інтереси» дитини є тотожними поняттями, які охоплюють будь-які її блага, визначені законом, але мають різні мотиви реалізації.

Переходячи до **правового захисту** прав дитини, який передбачає собою регламентовану нормами чинного законодавства діяльність уповноважених осіб щодо застосування правових форм та методів, спрямованих на протидію негативним впливам, забезпечення, реалізацію та відновлення у разі порушення прав, свобод та законних інтересів дитини, варто зазначити про кричущо низький його потенціал, незважаючи на всю різноманітність його правових та інституційних складових. Цей факт не заперечують

¹ Величко О. М. Права, свободи та законні інтереси громадянина як об'єкт захисту в адміністративному судочинстві. *Митна справа*. 2014. № 1 (91), ч. 2, кн. 2. С. 69.

² Головистікова А.Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права : учеб. М. : Эксмо, 2005. С. 623.

³ Клименко Ю. Г. Свобода как правовая категория : автореф. : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Тамбов, 2006. 24 с.

і самі парламентарі, які у своїх рекомендаціях зазначають про таке: у 2015-2016 роках у рамках програми реформування соціальної сфери України відбулося скорочення соціальних програм щодо підтримки дітей. Уряд не вжив належних заходів для збереження фахівців із соціальної роботи, які працювали на запобігання соціальному сирітству в громадах. Припинено фінансування санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку дітей, дитячо-юнацьких спортивних шкіл за рахунок Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Багатодітні сім'ї позбавлені пільг з оплати житлово-комунальних послуг. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, втратили право на вступ до вищих навчальних закладів поза конкурсом. Скасовано гарантоване державою безоплатне харчування для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів та передбачено його забезпечення за рахунок коштів місцевих бюджетів у разі ухвалення відповідного рішення місцевою радою. Особливе занепокоєння учасників парламентських слухань викликає ситуація із забезпеченням права дітей на охорону здоров'я. Значно послабилася увага держави до захисту прав дітей соціально вразливих категорій, а саме: дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які зареєстровані як внутрішньо переміщені особи, а також дітей, які є особами без громадянства, біженцями, дітей осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні¹. І це лише те, що визнається державою. Обумовлена така ситуація рядом чинників, а саме:

- зростанням кількості внутрішньодержавних та міжнародних конфліктів, унаслідок чого дитина, її права та свободи, правовий статус нівелюються в загальній системі права;
- зростанням кількості дітей-біженців та дітей-переселенців, правове становище яких потребує особливого нормативно-правового врегулювання;

¹ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» : постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 № 1906-VIII. *Голос України*. 2017. 11 берез.

- втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність за допомогою використання різних заходів примусового характеру та неможливістю дитини з огляду на неповноліття та необізнаність протистояти такому впливу;
- зростанням кількості протиправних дій по відношенню до дітей;
- невиконанням державою своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав дитини;
- відсутністю чіткого розподілу функціональних обов'язків між різними державними органами щодо реалізації та забезпечення основних прав та свобод, а також законних інтересів дитини;
- відсутністю ефективного механізму реагування на порушення прав дитини тощо.

Статистика свідчить, що в умовах сьогодення майже 80% дітей мають одне або кілька захворювань, лише 15-20% малюків народжуються цілком здоровими, у кожної третьої дитини фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку, що відповідно порушує право дитини на здоров'я. Стабільно високою залишається дитяча смертність, рівень захворюваності та дитячої інвалідності¹. Спостерігається поширення шкідливих звичок у підлітковому віці: уживання наркотиків, алкоголю, психотропних речовин. За даними опитувань, 76 % підлітків мають досвід уживання слабоалкогольних напоїв, 15 % – почали вживати алкоголь в 11 років. Залишаються актуальними проблеми дітей з інвалідністю, зокрема щодо облаштування для них безбар'єрного простору в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, забезпечення повноцінного життя, інтеграції в суспільство та соціальної адаптації, забезпечення медичною допомогою, у тому числі пільговим забезпеченням медикаментами й медичними

¹ Права ребенка в Украине: в разрезе выполнения положений Конвенции ООН о правах ребенка : пресс-релиз, г. Киев, «УНИАН» 22.12.2010 // Всеукраїнська громадська організація «Правозахисна організація «Спільна Мета» : сайт. URL: <http://commongoal.org.ua/?p=116> (дата звернення: 20.12.2018).

виробами, комплексною медико-соціальною реабілітацією та паліативною допомогою¹.

Держава, певна річ, намагається виправдатися та посилається на те, що об'єктивними причинами виникнення проблем у системі захисту прав та інтересів дитини є негативні тенденції соціально-економічного розвитку України попередніх років, ускладнені військовою агресією. Зокрема, не відповідає потребам часу, на думку політичних діячів, рівень координації і співпраці державних органів з громадянським суспільством у питаннях забезпечення прав дітей. Політики посилаються на низький рівень інформування суспільства з питань забезпечення та захисту прав дітей і популяризації положень Конвенції ООН про права дитини, що перешкоджає модернізації моделі забезпечення прав дітей у державі. Причини зростання рівня соціального сирітства та влаштування до інтернатних закладів дітей, у яких є батьки, не обмежені в правах та обов'язках щодо їх утримання та виховання, обґрунтовують проблемами з підвезенням учнів до шкіл. Але що тоді робити з відсутністю соціальних та реабілітаційних послуг у громадах, що не сприяє розвитку інклюзивного навчання в сільській місцевості та призводить до відриву від сім'ї? Тенденцію до зменшення кількості всиновлених дітей (у 2009 р. всиновлені 3802 дитини, у 2016 р. – 1884 дитини) державні діячі пояснюють тим, що значна частина громадян України зорієнтована на всиновлення здорових дітей молодшого віку, а більшість дітей, які очікують на всиновлення, – це діти від 10 років і діти з великих родинних груп, звинувачують інші органи державної влади, органи місцевого самоврядування та більшість територіальних громад у тому, що вони не забезпечують створення сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку дитини, виховання її в сім'ї, захисту її прав².

Таким чином, сьогодні багато питань щодо удосконалення діяльної системи захисту прав та інтересів дитини вимагають злагодженого та системного вирішення, координації дій органів

¹ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. 13 квіт.

² Там само.

державної влади й громадянського суспільства з метою формування державної політики, орієнтованої на задоволення потреб кожної дитини. Захист прав дітей і сімейно орієнтована державна політика повинні залишатися одним з основних пріоритетів держави. Проблеми, які стосуються дотримання прав дитини, посилюються, зокрема, через відсутність системного підходу до створення дієвих процедур та механізмів їх захисту, хоча необхідність у такому особливому захисті прав дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 р. і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 р., та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (в статтях 23 і 24), у Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права (в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями добробуту дітей¹.

Відтак, окрім захисту, права дитини потребують, зокрема, й правової охорони. Що передбачає собою правова охорона? Наразі це питання є складним та не визначеним як на законодавчому, так і на доктринальному рівні. Під категорією «охороняти» пропонують розуміти: 1) оберігати від небезпеки кого-небудь або що-небудь, убезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.; 2) стояти на варті біля кого-, чого-небудь, стерегти; 3) оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін.; 4) захищати від чого-небудь².

Звідси можемо зробити висновок, що **правова охорона** передбачає собою здійснення ряду організаційно-правових заходів,

¹ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989, зі змін., схвал. резолюцією 50/155 Ген. Асамблеї ООН від 21.12.1995, ред. від 20.11.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.12.2018); Морозов А. И. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетних в совершение деяний, угрожающих их нормальному развитию : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. 253 с.; Сагайдак І. О. Права дітей з обмеженими можливостями: теоретико-правовий аналіз : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.

² Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3 : Обє-Роб. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконіт, 2003. С. 170.

спрямованих на створення сприятливих умов щодо реалізації основних прав, свобод та законних інтересів осіб, а також їх захист у разі порушення.

У свою чергу, правова охорона є неможливою без існування регламентованих нормами чинного законодавства суспільних відносин, які упорядковуються за допомогою регулятивних норм. Тому регулятивна та охоронна функції права тісно пов'язані між собою, оскільки там, де відбувається порушення регулятивних норм, у дію вступають охоронні норми, які спрямовані на регламентацію засобів юридичної відповідальності та засобів захисту суб'єктивних прав і роль яких у регулюванні суспільних відносин зводиться до виникнення на їх основі охоронних правовідносин, що враховують особливості правопорушень¹.

Тому коли ми говоримо про **правову охорону прав дитини**, ми повинні розуміти, що це урегульована нормами права організаційно-правова діяльність, яка здійснюється органами державної влади, громадськістю та окремими громадянами щодо захисту гарантованих державою прав та законних інтересів дитини в будь-якій сфері суспільних відносин. Відтак об'єктом правової охорони є вся сукупність прав, що надаються дитині від народження. Проблема полягає в тому, що не в кожному конкретному випадку порушення прав існує чітко вироблений механізм захисту останніх. Такий стан речей обумовлений або прогалинами чинного законодавства, або відсутністю спеціальних суб'єктів, які будуть уповноважені здійснювати відповідний захист. Тому правоохорона прав дитини в цьому випадку є яскравим прикладом невідповідності правореалізаційної діяльності фундаментальним основам правотворчості.

Так, аналіз діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини за минулі роки підтвердив той факт, що питання захисту прав дитини на якісне медичне забезпечення, захист житлових і майнових прав дітей, бездіяльність місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, відсутність правового захисту прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних родин, неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, невиплата

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

зобов'язаними сторонами аліментів, неналежне забезпечення хворих дітей медикаментами та якісною медичною допомогою, насильство, розв'язання конфліктів між батьками щодо визначення місця проживання дитини та представлення інтересів дітей в судах, інші питання соціально-правового захисту дітей є не вирішеними й на сьогоднішній день, а тому необхідне застосування як регулятивної, так і охоронної функції з боку права¹.

Найбільш поширеними зверненнями до Уповноваженого Президента України з прав дитини були звернення з питань житлового забезпечення та майнових спорів стосовно житла. Зокрема, чи не найскладнішим щодо перспективи бути розв'язаними виявилися звернення громадян про спори між батьками щодо визначення місця проживання дитини та участі в її вихованні в разі розірвання шлюбу.

Значна кількість звернень, що надійшли до Уповноваженого Президента України з прав дитини, стосувалась питань лікування за кордоном дітей, хворих на рак та інші складні захворювання. Заклади охорони здоров'я, лікарі, батьки онкохворих дітей наголошують на необхідності запровадження прозорого й доступного механізму лікування дітей за кордоном підкреслюючи, що застарілий порядок, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 1995 р. № 991 «Про затвердження Положення про порядок направлення громадян на лікування за кордон» та наказом Міністерства охорони здоров'я України від 6 червня 2008 р. № 307 «Про забезпечення порядку направлення громадян на лікування за кордон», не відповідає потребам та інтересам тяжкохворої дитини, бо не визначає порядку ведення обліку хворих, яким рекомендоване таке лікування, не забезпечує рівності доступу до лікування, додержання черговості його оплати тощо².

Наведене дає підстави стверджувати, що інститут захисту прав дитини сьогодні не відповідає міжнародним стандартам,

¹ Захист прав дитини в Україні : Підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини. Київ, 2014. С. 13. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report_2014_OBL.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

² Там само. С. 15–16.

незважаючи, як уже зазначалося вище, на всю сукупність ратифікованих нормативно-правових актів. Основними причинами, які покладені в основу нівелювання процесу захисту прав дитини, є наступні:

1) низький рівень правової культури населення: діти та їх батьки здебільшого не обізнані з нормами міжнародного та вітчизняного законодавства, що призводить до відсутності в них розуміння наявності тих чи інших прав, а також усвідомлення на законодавчому рівні механізму їх захисту в разі порушення чи недотримання норм, що залишає проблему не вирішеною;

2) відсутність фінансування та матеріально-технічного супроводу в процесі реалізації норм, що регламентують права дитини в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Відтак виникає ситуація в державі, коли є норма або навіть закон, який надає дитині певні права, але немає відповідних коштів на реалізацію такої норми. За таких обставин «де-юре» є норма, але в той же час вона «мертва», а права дитини «де-факто» – не захищені;

3) відсутність чіткого закріплення на законодавчому рівні та, відповідно, розподілу повноважень між відповідними органами й організаціями щодо захисту прав дитини. Маємо велику кількість органів державної влади, яким належить захищати права дитини, але по суті цю роботу виконувати нікому. Тому лівова частка правозахисних функцій у сфері захисту прав дитини припадає на недержавні громадські організації¹.

Таким чином, можемо стверджувати, що назріла необхідність побудови та вироблення чіткого організаційно-правового та функціонального механізму захисту прав дитини за такими напрямками:

1) систематизація законодавства у сфері захисту прав дитини;

2) формування дієвого апарату органів державної влади, компетенція яких буде зводитись виключно до забезпечення, реалізації та захисту прав дитини;

3) утворення спеціальної контрольної групи з числа представників органів державної влади та громадськості, які будуть

¹ Колomoєць Н. В. Права дитини як об'єкт правової охорони держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 34.

здійснювати моніторинг виконання указаними вище органами своїх повноважень у сфері захисту прав дитини, а також здійснювати нагляд за порядком використання бюджетних коштів на реалізацію прав дитини в контексті виконання загальнодержавних, регіональних та місцевих програм захисту прав дитини.

Необхідність здійснення таких кроків обумовлена тим, що права дитини не є абстрактними категоріями. Їх правова охорона потребує чітких організаційно-правових заходів впливу з боку держави. Дитина є номінальною соціальною одиницею побудови громадянського суспільства, тому нехтувати її правами є недоцільно з економічної, політичної та правової точок зору, оскільки здорова, освічена, захищена дитина є запорукою розвитку дійсно правової держави.

У світі основним принципом ставлення до дитини вважається принцип найвищих інтересів дитини¹. У Преамбулі Європейської конвенції про здійснення прав дітей (Страсбург, 25 січня 1996 р.) визначено, що держави, які підписали цю Конвенцію, переконані, що діти повинні мати можливість реалізовувати свої права. Відтак права та найвищі інтереси дітей мають враховуватися та підтримуватися. Існує ціла низка міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють права дитини та особливий порядок їх захисту. У першу чергу це Декларація прав дитини (резолюція 1386 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.) та Конвенція про права дитини (прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р.). Конвенцію ратифіковано відповідною Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ. Дата підписання Конвенції Україною – 21 лютого 1990 р., набуття чинності в Україні з 27 вересня 1991 р. У зв'язку з цим міжнародні стандарти, які визначають правове положення дітей, мають юридичну силу на території України.

Вищевказані дії нашої держави привели до того, що Україна взяла на себе зобов'язання вжити необхідних законодавчих, адміністративних та просвітницьких заходів щодо забезпечення прав та інтересів дітей. Деякі поступальні кроки, певна річ, здійснюються, але вони є мізерними у порівнянні із

¹ Сімейний кодекс України: наук.-прак. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. С. 34–35.

загальними масштабами проблеми захисту прав дитини. Із позитивного зауважимо, що конституційний принцип охорони та захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства поступово починає реалізовуватися в різних галузях законодавства – адміністративному, цивільному, житловому, трудовому, про охорону здоров'я, про соціальне забезпечення тощо; частково вдосконалено нормативно-правову базу з питань упровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, що дало змогу збільшити кількість класів з інклюзивним навчанням; забезпечено пріоритетність сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (влаштування дітей зазначеної категорії до сімейних форм становить 90,5 %); активізовано процес усиновлення (усиновлення українських дітей громадянами України в 4 рази перевищує всиновлення їх іноземцями); проводиться реформування системи інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; активізовано співпрацю з громадськими організаціями, спрямовану на соціальне становлення та розвиток дітей¹. Крім того, прийнято низку спеціальних законів, які також спрямовані на досягнення даної мети. Зокрема, це закони України: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном» та низка інших.

Важливим кроком у процесі забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, а також з метою виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини та відповідно до статті 102 Конституції України Указом Президента

¹ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. 13 квіт.

України запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Певна річ, такі кроки в порівнянні з правовим станом дитини в минулому столітті є дійсно важливими та ключовими в захисті прав дитини. Адже відомо, наприклад, що протягом багатьох століть правовий статус дитини у першу чергу визначався наявністю або відсутністю шлюбу її батьків. Так звані «позашлюбні» діти розглядалися як особи «другого ґатунку». Слід відзначити, що на законодавчому рівні цьому ганебному розподілу дітей було покладено край першими післяреволюційними законодавчими актами – Декретом ЦВК та РНК РРФСР від 18 грудня 1917 р. та Кодексом законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право, прийнятим 16 вересня 1918 р. В них було вказано, що основою сім'ї визнається дійсне народження дитини. Ніякого розходження між шлюбним та позашлюбним спорідненням не встановлювалося. Діти, батьки яких не одружені між собою, прирівнювалися в правах з дітьми, які народилися від осіб, що одружені. Аналогічна норма була закріплена у ст. 93 Кодексу законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 р., який не набрав чинності внаслідок воєнних дій на території України, та ст. 1 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 р. Таким чином найбільш одіозна підстава нерівності дітей була зруйнована. Принцип рівності дітей незалежно від наявності шлюбу між батьками було закріплено у ст. 57 Кодексу про шлюб та сім'ю України 1969 р. Він знайшов своє підтвердження і в чинному Сімейному кодексі України 2002 р. [¹, с. 32–33].

Сьогодні ж засади рівності встановлюються не лише стосовно дітей, народжених у шлюбі або поза ним, зокрема у ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків чи осіб, які їх замінюють,

¹ Сімейний кодекс України: наук.-прак. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. С. 32–33.

або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені Законом та іншими нормативно-правовими актами¹.

Однак, незважаючи на вказані кроки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, неурядових організацій і суспільства в цілому, ситуація із забезпечення належних прав дітей в Україні не вирішена належним чином, а проблеми охорони материнства та дитинства у державі залишаються нагальними і потребують подальшого дослідження та врегулювання². Відтак можемо стверджувати, що питання реалізації та захисту прав дитини в Україні є безпосереднім предметом вивчення адміністративного права, оскільки відповідно до ч.3 ст.51 Конституції України держава бере на себе обов'язок щодо охорони сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, а також створення умов для зміцнення сім'ї, що є прямим завданням органів виконавчої влади із упровадження та реалізації вищезазначених положень³.

Сімейна політика, яка реалізується в державі, спрямована в першу чергу на забезпечення широкого кола прав та інтересів дітей. Відтак закономірним є той факт, що діти як фізичні особи є індивідуальними суб'єктами адміністративного права, а також суб'єктами соціального захисту та адміністративної опіки⁴.

Як видно з викладеного, ми розпочали деталізувати досліджений вище правовий статус дитини. Отже, після свого народження дитина набуває адміністративно-правовий статус, який

¹ Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019).

² Про Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» : постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 491.

³ Конституція України : закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР, ред. від 30.09.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Черемухина Ю. А. Несовершеннолетний гражданин как субъект административного права. *Современное право*. 2007. № 2. С. 67.

є, відповідно, похідним від загально-правового статусу, що встановлений Конституцією України, Законом України «Про громадянство» та іншими законодавчими актами нашої держави. Основою адміністративно-правового статусу громадян України є їх адміністративна правоздатність. Вона виникає з моменту народження громадянина й припиняється з його смертю. Адміністративна правоздатність не може бути відчужена, від неї навіть не можна добровільно відмовитися. Наявність адміністративної правоздатності підтверджується відповідними документами: свідоцтвом про народження (для громадян України, які не досягли 16-річного віку), паспортом громадянина або іншими документами, що підтверджують громадянство України. Адміністративна правоздатність є основою адміністративної дієздатності. Певна річ, повна адміністративна дієздатність настає з досягненням 18-річного віку, а обмежена – з 16-річного віку, часткова дієздатність може наставати в більш ранньому віці. Так, по досягненні 16-річного віку громадяни України зобов'язані отримати паспорт (видача паспорта громадянина України у формі картки – по досягненні 14-річного віку), дотримуватись правил паспортної системи, вони можуть притягатись до адміністративної відповідальності тощо. Із 6-річного віку діти мають право, наприклад, вступати до загальноосвітньої школи, а в більш ранньому віці – до дошкільних закладів освіти. Одночасно вони набувають обов'язку дотримуватись правил для учнів відповідних закладів освіти. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про об'єднання громадян» після досягнення 15-річного віку громадянин має право бути засновником молодіжних та дитячих організацій¹. Тому стан дитини у відносинах із державними органами урегульовується нормами адміністративного права.

Крім того, адміністративне право акумулює правові норми, які регламентують адміністративно-правовий статус членів сім'ї. Проте не варто забувати, що це не стосується відносин, які виникають безпосередньо між батьками та дітьми, оскільки вони не є адміністративними (не є відносинами влади і підкорі), а є рівними. Тобто вертикаль стосунків між ними не виникає.

¹ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 214–216.

Батьки не мають владних повноважень стосовно дитини. У своєму ставленні до дитини вони зобов'язані виходити з того, що перед ними особа, яка має свої власні права та інтереси. Більше того, дитина має право на підвищений захист своїх прав навіть і проти своїх батьків, коли ті виконують свої батьківські обов'язки неналежним чином. У юридичному сенсі правовідносини батьків і дітей – це правовідносини горизонтальні, відносини рівних сторін. Інша справа, яким чином визначається воля дитини. Певна річ, вольові якості людини формуються не з моменту народження, а протягом певного часу. Зважаючи на цей природний фактор, у праві існує чимало спеціальних механізмів, які, з одного боку, дають змогу розглянути дитину як окрему вольову «одиницю», а з іншого, – передати право формулювати та визначати її волю іншим особам, які за своїми природними якостями здатні це робити – батькам, усиновлювачам, опікунам, піклувальникам тощо¹. Адміністративне право дає можливість визначити ті чи інші категорії сімей, фіксуючи їх адміністративну правосуб'єктність, що проявляється в можливості використовувати сукупність різноманітних заходів адміністративної опіки, які забезпечуються не тільки засобами юридичної техніки, а й реалізуються в рамках матеріальних та соціальних гарантій.

Неабияке значення в реалізації прав дитини відіграють адміністративні послуги. Різноманітність та велика кількість адміністративних послуг обумовлюється численними нормативно-правовими актами, що регламентують процедуру їх надання. Окремі процедури надання адміністративних послуг отримали своє закріплення як на рівні законів, так і на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Так, у системі адміністративних процедур з надання адміністративних послуг можна виділити процедуру, пов'язану з реєстрацією такого факту, як народження, що є умовою реалізації прав дитини та визначає її як окремих суб'єкт права незалежно від віку та здатності здійснювати свої права власними діями. Адже відповідно до ч. 1 ст. 7 Конвенції, дитина реєструється відразу після народження і саме з цього моменту набуває свої права. Зокрема, до інших адміністративних

¹ Сімейний кодекс України: наук.-прак. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. С. 8–9.

послуг, що надаються центрами надання адміністративних послуг, належить видача розпорядження про:

- визначення імені та/або прізвища дитини;
- визначення місця проживання малолітньої дитини;
- визначення способів участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї;
- зміну прізвища дитини;
- надання дозволу на зняття грошових коштів з банківського рахунку, що належить малолітній дитині;
- надання дозволу на оформлення нотаріальних заяв, довіреностей від імені дитини;
- надання дозволу на постановку, зняття та перереєстрацію в Департаменті превентивної діяльності Національної поліції України, укладення договору купівлі-продажу автомобіля, право володіння яким мають діти;
- надання дозволу на укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно;
- надання дозволу на укладення угод стосовно житла (майна), право власності на яке або право користування яким мають діти;
- надання дозволу на укладення угод стосовно продажу акцій та сертифікатів, право володіння якими мають діти;
- надання дозволу на укладення угоди стосовно розподілу спадкового майна, одним із спадкоємців якого є дитина;
- надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини;
- призначення управителя та затвердження договору про управління майном, що використовується у підприємницькій діяльності та стало власністю дитини тощо.

Саме ж адміністрування в механізмі реалізації прав дитини в Україні базується на принципах:

- 1) законності;
- 2) реалізації переважно методів виховання і переконання, що передбачають застосування примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку дітей;

3) гласності, тобто систематичного інформування про стан справ щодо захисту прав дітей, правопорушень серед дітей, роботу центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, служб у справах дітей, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей у відкритій державній статистиці, засобах масової інформації;

4) збереження конфіденційності інформації про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики;

5) неприпустимості приниження честі й гідності дітей, жорстокого поводження з ними¹.

Як результат, доходимо висновку, що адміністративне право тісно пов'язане з механізмом реалізації та захисту прав дитини в Україні, оскільки:

- адміністративне право є певною мірою похідним від конституційного права, а відтак його норми спрямовані на уточнення та роз'яснення основних конституційних положень, що регламентують статус та основні права дитини;

- норми адміністративного права спрямовані на врегулювання виконавчо-розпорядчої діяльності суб'єктів адміністративно-правового регулювання (дітей – з одного боку та центральних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інших органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей – з іншого боку);

- норми адміністративного права спрямовані на охорону прав, свобод та інтересів дитини;

- загальнообов'язковість та імперативність норм адміністративного права дають можливість чітко та неухильно реалізовувати державну політику відносно дітей. Виконання норм

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

адміністративного права гарантується та забезпечується силою державного впливу аж до примусу;

– норми адміністративного права є нормами-гарантіями реалізації взаємних прав і обов'язків між дитиною та державою.

1.2 Міжнародні стандарти захисту прав дитини як основа їх захисту на вітчизняному рівні

Прикро визнавати, але сьогодні діти в українському суспільстві є найменш захищеною категорією осіб. Вони не можуть з огляду на свій вік, брак знань порушувати питання, які їх найбільше турбують, перед громадськістю або державою. Єдиною сполучною ланкою між дитиною та «дорослим світом» є її батьки (опікуни, піклувальники). Тому обурливим є той факт, що цим становищем нехтують, а інколи й взагалі зловживають саме «дорослі», які щоденно контактують та перебувають у взаємозв'язках з дитиною. Такий стан речей обумовлений тим, що національне законодавство у сфері захисту прав дітей не є досконалим. Україна є відносно молодою державою, яка поступово відбудовує свій державний апарат та законодавство. Важливим помічником у цьому напрямку є позитивний міжнародний досвід та можливості його впровадження в національну організаційно-правову розбудову держави. Отож, на даному етапі монографічного дослідження вбачається доречним здійснити аналіз міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав дитини в порівнянні з вітчизняними і таким чином посилити увагу українського суспільства до міжнародного досвіду захисту прав дітей, а також до можливості імплементації основних правових положень у національне законодавство.

Проблема захисту прав дитини є проблемою усієї міжнародної спільноти. Її вирішенню покликана сприяти ціла низка міжнародних інституцій та нормативно-правових актів. Сьогодні можна з упевненістю говорити про те, що немає жодної країни у світі, де б не існувало проблеми захисту прав дитини. Певна річ, що найбільш інтенсивного розвитку правовий захист прав дитини набуває після закінчення Другої світової війни, а саме після утворення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), у рамках

якої 11 грудня 1946 р. на першій сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй одностайно було прийнято рішення про створення Дитячого фонду ООН – ЮНІСЕФ (*United Nations Children's Fund*). Фонд є основним інформаційним джерелом про проблеми дітей. Саме він формує пропозиції, які стимулюють нормотворчі зміни.

Пізніше, 10 грудня 1948 року, Генеральна Асамблея ООН прийняла ***Загальну декларацію прав людини***. Цей документ став першим в історії людства нормативно-правовим актом, що проголошував широке коло основних прав і свобод людини, зокрема дитини. Окрему увагу звернули на себе такі положення Декларації, як:

- рівність усіх людей від народження у своїй гідності та правах (ст. 1);
 - захист сім'ї з боку держави та суспільства (ст. 16);
 - однаковий соціальний захист для дітей, які народилися в шлюбі та поза ним (ст. 25);
 - право дітей на особливе піклування та допомогу (ст. 25);
 - гарантування кожній людині права на освіту (ст. 26)¹
- тощо.

Україна ратифікувала ці положення, перебуваючи ще в складі Радянського Союзу, а саме в 1973 році.

Але не можна не згадати і не зазначити про те, що до моменту утворення ООН існувала Ліга Націй – перша міжнародна міждержавна організація, створена з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами (1919–1946 роки існування), у рамках діяльності якої в 1924 р. була проголошена ***Женевська декларація прав дитини***, що започаткувала в міжнародному праві новий аспект захисту прав людини – захист прав дитини². Основні положення, які містилися в документі, були спрямовані на створення умов, що забезпечують

¹ Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.12.2018).

² Никонов К. Современные теоретические аспекты международно-правовой защиты прав ребенка : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2010. С. 25

нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. За своїм змістом Женевська декларація прав дитини містить п'ять основних програмних пунктів:

1) дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку;

2) голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; помилка, якої припустилася дитина, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині має бути наданий притулок і догляд;

3) дитина першою повинна отримувати допомогу під час лиха;

4) дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації;

5) дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості мають бути спрямовані на благо ближнім^{1, 2}.

У Декларації вперше підкреслювалося, що турбота та піклування про дітей і їх захист не є більше винятковим обов'язком сім'ї, суспільства або навіть окремої держави – все людство повинно піклуватися про добробут дітей³.

К. Левченко, коментуючи основні положення Женевської декларації прав дитини, зазначила, що в дуже простих термінах, Декларація визначає обов'язки дорослих щодо дітей. Дитина, за умовами Декларації, стала захищеною як особа з її власними правами, але все одно ще залишалася залежною від дорослих у користуванні правами, зазначеними в ній. Та незважаючи на це, Женевська декларація прав дитини є дуже важливим і прогресивним документом, оскільки вона ставить соціальні та

¹ Женевская декларация прав ребёнка // Википедия : свобод. энцикл. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_декларация_прав_ребёнка#cite_note-pr-3 (дата звернення: 20.12.2018).

² Руднева О. М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика : автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 36 с.

³ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

економічні права дитини вище традиційних, громадянських і політичних прав¹.

Варто, зокрема, згадати про чотири Женевських конвенції 1949 р., які містять положення про захист дітей в міжнародному гуманітарному праві, та додаткові протоколи до них. Це **Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях** (Перша Женевська конвенція) (Женева, 12 серпня 1949 р.)²; **Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі** (Друга Женевська конвенція) (Женева 12 серпня 1949 р.)³; **Женевська конвенція про поводження з військовополоненими** (Третя Женевська конвенція) (Женева, 12 серпня 1949 р.)⁴; **Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни** (Четверта Женевська конвенція) (Женева, 12 серпня 1949 р.)⁵; *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів*

¹ Левченко К. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини // Права людини в Україні : інформ. портал харків. правозахис. групи. 23.11.2009. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1258983351> (дата звернення: 20.12.2018).

² Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 20.12.2018).

⁵ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 20.12.2018).

(Протокол І) (Женева, 8 червня 1977 р.)¹; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол ІІ) (Женева, 8 червня 1977 р.)²; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол ІІІ) (Женева, 8 грудня 2005 р.)^{3, 4}. Саме ці міжнародні документи дають змогу визначити правовий статус дитини в складних життєвих обставинах – в ході проведення воєнних дій та конфліктів. Зокрема, з їх змісту можна сказати, що діти користуються подвійним захистом відповідно до міжнародного гуманітарного права:

1) загальним захистом, як усі мирні жителі і особи, які припинили брати участь в бойових діях;

2) особливим захистом, яким вони користуються як діти.

Понад 25 статей Женевських конвенцій і Додаткових протоколів до них регламентують порядок захисту дітей в ході проведення воєнних дій та конфліктів, що є надзвичайно актуальним для нашої держави в умовах сьогодення. До них належать норми про заборону смертної кари, забезпечення доступу до продовольства, медичної допомоги і освіти в зонах конфлікту, утримання під вартою, розлука з рідними і участь дітей у воєнних

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І) : від 08.06.1977, ред. від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 20.12.2018).

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол ІІ) : від 08.06.1977, ред. від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол ІІІ) : від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74 (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Фахим Р. Аль-Сурани. Международно-правовая ответственность государств и физических лиц за нарушение международного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Москва, 1999 187 с.

діях. Зокрема, зазначено, що права, гарантовані дітям Конвенцією про права дитини, яку ратифікували майже всі країни світу, діють також під час збройного конфлікту¹.

Наступним важливим кроком світової спільноти в контексті захисту прав дітей стало прийняття **Декларації прав дитини** 20 листопада 1959 р. Документ був прийнятий на основі та на виконання Загальної декларації прав людини (1948 р.) й наголошує на тому, що кожна дитина має володіти й користуватися всіма правами, зазначеними в ній. Декларація прав дитини містила всього десять принципів, проте саме вони стали фундаментом міжнародно-правового захисту прав дитини. Вперше увага громадськості була прикута на такі основні засади у формуванні прав дитини, як:

- рівність та вся повнота прав дитини;
- спеціальний захист прав дитини;
- право на ім'я і громадянство;
- право на соціальний захист;
- забезпечення належних умов захисту та розвитку дітей з обмеженими можливостями;
- повний і гармонійний розвиток дитини в любові й розумінні;
- право на безоплатну й обов'язкову освіту;
- пріоритетність захисту прав дитини;
- захист від усіх форм недбайливого ставлення, жорстокості та експлуатації;
- виховання дитини в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і братерства².

Декларація прав дитини стала основою для прийняття **Конвенції про права дитини** (1989 р.)¹. Так, у 1978 р. уряд Польщі

¹ Защита детей во время вооруженного конфликта // Международный комитет Красного Креста : офіц. сайт. 10.12.2007. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/interview/children-interview-101207.htm> (дата звернення: 20.12.2018).

² Декларація прав дитини : прийн. резолюцією 1386 (XIV) Ген. Асамблеї ООН від 20.11.1959 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 20.12.2018).

представив Комісії ООН з прав людини первісний проект цього документа, підготовлений на основі Декларації. Тоді висловлювалася надія, що його можна буде прийняти в 1979 р., який був оголошений Міжнародним роком дитини. Комісія, однак, прийшла до висновку, що текст вимагає поглибленого розгляду, і створила спеціальну робочу групу, що проводила по одному засіданню на рік протягом 1980-х років. Робоча група досягла консенсусу щодо остаточного варіанта незадовго перед сесією Генеральної Асамблеї ООН 1989 р., і прийняла Конвенцію 20 листопада, у тридцяті річницю Декларації 1959 р., яку часто називають світовою Конституцією прав дитини². Конвенція звела до купи, в один документ, права дитини, які раніше можна було відшукати тільки шляхом вивчення великої кількості документів, та нормативно-правових актів, що належать до різних галузей права.

У контексті викладеного зазначимо, що Б. Жавзандолгор виділив три групи положень Конвенції про права дитини: до першої з них він відніс норми, спрямовані на захист дітей проти сексуальної експлуатації, до другої – норми, спрямовані на охорону праці дітей, до третьої – норми, спрямовані на захист прав дитини у сфері біоетики³. Зокрема, автор зазначає, що нормотворча діяльність щодо захисту прав дитини в міжнародному праві велася за наступними напрямками:

1) закріплення прав дитини в універсальних деклараціях і конвенціях з прав людини (Загальна декларація прав людини

¹ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989, зі змін., схвал. резолюцією 50/155 Ген. Асамблеї ООН від 21.12.1995, ред. від 20.11.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.12.2018).

² Права дитини та механізм їх захисту / Об'єднана асоц. студентів-юристів Закарпаття ; Мережа нідерланд. Благодій. фондів для Центр. та Схід. Європи ; Міжоблас. благод. фонд «Фонд розвитку карпатського євро регіону». Ужгород, 2009. С. 3–4. URL: <http://romnymcscs.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Жавзандолгор Б. Международно-правовая защита прав детей (международно-правовые аспекты) : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2004. С. 7.

1948 р., Пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.);

2) закріплення прав дитини в міжнародних угодах, що регламентують права окремих соціальних груп, тісно пов'язаних з дитиною, прав жінок, біженців або в певній галузі регулювання відносин у сфері сімейного трудового права, освіти (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р., Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р.);

3) розробка декларацій і конвенцій, що спеціально регулюють права дитини (Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах тощо)¹.

У свою чергу, В. Абрамов так висловився з приводу прийняття Конвенції про права дитини: «Заслуга Конвенції про права дитини як універсального документа полягає в тому, що її принципи стали відправною точкою для розробки регіональних документів, спеціально присвячених дітям, або документів загального характеру, які стосуються прав дитини. Наприклад, Африканська хартія прав і добробуту дитини, прийнята в рамках Організації африканської єдності в 1990 р., передбачає можливість подачі навіть індивідуальних скарг щодо порушення будь-яких прав дітей, хоча в рамках Конвенції ООН про права дитини право індивідуальної петиції не передбачено; Європейська конвенція про реалізацію прав дітей, прийнята в рамках Ради Європи 25 січня 1996 р., також захищає права та інтереси дитини»².

Україна ратифікувала Конвенцію Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р. Документ став тим міжнародно-правовим актом, який у своєму змісті прямо

¹ Там само. С. 10–11.

² Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. С. 49

зобов'язував держав-учасниць ратифікувати його (ст. 47). Окрім того, Конвенція є відкритою для підписання її всіма державами (ст. 46).

Конвенція про права дитини складається із трьох частин та п'ятдесяти чотирьох статей, основними положеннями яких є:

- кожна дитина має невід'ємне право на життя (ст. 6);
- обов'язкова реєстрація дитини після народження (ст. 7);
- забезпечення індивідуальності дитини (ст. 8);
- право на вільне висловлення поглядів (ст. 12) та думок (ст. 13);
- право дитини на свободу думки, совісті та релігії (ст. 14);
- захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації за допомогою необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів (ст. 14);
- право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального й соціального розвитку дитини (ст. 19);
- право дитини на освіту (ст. 28);
- право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом (ст. 31);
- право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи (ст. 32)¹ тощо.

25 травня 2000 р. були прийняті і в 2002 р. вступили в дію два факультативних протоколи до Конвенції: 1) *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії* та 2) *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах*.

¹ Конвенція про права дитини : від 20.11.1989, зі змін., схвал. резолюцією 50/155 Ген. Асамблеї ООН від 21.12.1995, ред. від 20.11.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.12.2018).

У розвиток ідей Конвенції учасники Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей (1990 р, Нью-Йорк) прийняли ***Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей*** і План дій щодо реалізації цієї декларації впродовж 90-х років XX століття. У Декларації йде мова про те, що кожен день багато дітей у всьому світі перебуває у небезпеці, яка перешкоджає їхньому дорослішанню і розвитку. Вони терплять незчисленні страждання, стаючи жертвами війни і насильства, расової дискримінації, апартеїду, агресії, іноземної окупації та анексії; стаючи біженцями й переміщеними дітьми, змушеними залишати свої домівки й сімейні вогнища; стаючи інвалідами чи жертвами недобросовісності, жорстокості та експлуатації. Кожного дня мільйони дітей страждають від бід, злиднів і економічної кризи – від голоду і відсутності дому, від епідемій і неграмотності, від деградації навколишнього середовища¹. Вони страждають від важких наслідків проблем, пов'язаних із зовнішньою заборгованістю, а також від наслідків відсутності стійкого й постійного розвитку економіки у багатьох країнах, що розвиваються, зокрема у найменш розвинутих. Тому в Декларації були визначені завдання, спрямовані на досягнення конкретних результатів. Серед них:

- 1) покращення здоров'я і харчування дітей;
- 2) вияв більшої уваги, піклування і надання підтримки дітям-інвалідам, а також іншим дітям, які знаходяться у вкрай важких умовах;
- 3) посилення ролі жінки в цілому і забезпечення рівних прав для неї з чоловіком підуть на користь дітям усього світу;
- 4) піклування усіма можливими засобами про безпечне материнство. Вияв основної уваги свідомому плануванню чисельності сім'ї та інтервалів між дітонародженнями. Забезпечення сім'ї, яка є основним осередком і природним середовищем зростання добробуту дітей, усіма можливими видами захисту і допомоги;
- 5) забезпечення можливості усім дітям визначити себе як особистість і реалізувати свої можливості в безпечних

¹ Тимофеева Т.Ф. Государственно-правовое регулирование демографических процессов в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Чебоксары, 2005. 227 с.

і сприятливих умовах, у середовищі сім'ї або опікунів, які дбають про їхній добробут. Діти повинні бути підготовлені до природного життя у вільному суспільстві. З ранніх років слід заохочувати їх до участі в культурному житті країни;

б) невідкладне забезпечення чи відновлення заради майбутнього всіх дітей стійкого або постійного економічного зростання і розвитку в усіх країнах, вияв як і раніше особливої уваги якнайшвидшому, всеохоплюючому й тривалому вирішенню проблем зовнішньої заборгованості, з якими стикаються країни-дебітори, що розвиваються¹.

У *Віденській декларації* й Програмі дій, прийнятих на Всесвітній конференції з прав людини в 1993 р, також міститься звернення до держав заклик внести питання реалізації Конвенції про права дитини в їх національні плани дій у сфері захисту прав людини².

Не менш важливими у сфері захисту прав дитини стали такі міжнародно-правові акти, як:

– *Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* (1950 р.) – ратифікована Україною 17 липня 1997 р.³;

– *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права* (1966 р.) – ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.⁴;

¹ Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей : принята 30.09.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075 (дата звернення: 20.12.2018).

² Венская декларация и Программа действий : принята 25.06.1993 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950, ред. від 02.10.2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.12.2018).

– *Міжнародний пакт про громадянські й політичні права* (1966 р.) – ратифікований Україною також 19 жовтня 1973 р.¹;
– *Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (1979 р.) – ратифікована Україною 24 грудня 1980 р.²;
– *Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і добробуту дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному й міжнародному рівнях* (1986 р.)³ та ряд інших, не менш значущих нормативних документів, які вплинули на формування внутрішньої політики кожної держави-учасниці з урахуванням основних потреб дитини.

Як наслідок, основні положення вищезазначених актів були покладені в основу чинного законодавства, а саме: Конституції України, законів України «Про охорону дитинства» (2001 р.)⁴, «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.)⁵,

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.12.2018).

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : від 03.09.1981, ред. від 06.10.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях : принята резолюцией 41/85 Ген. Ассамблеи ООН от 03.12.1986 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131 (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019).

⁵ Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : закон України від 21.06.2001 № 2558-III, ред. від 20.01.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 20.12.2018).

«Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.)¹, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.)², «Про освіту» (2017 р.)³, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.)⁴, «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.)⁵, Кримінального кодексу України (2001 р.)⁶, Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.)⁷, Сімейного кодексу України (2002 р.)⁸, Кодексу України про адміністративні правопорушення (1984 р.)¹ тощо.

¹ Про молодіжні та дитячі громадські організації : закон України від 01.12.1998 № 281-XIV, ред. від 01.01.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про державну допомогу сім'ям з дітьми : закон України від 21.11.1992 № 2811-XII, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 01.01.2019).

³ Про освіту : закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, ред. від 19.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2019).

⁴ Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 05.02.1993 № 2998-XII, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 20.12.2018).

⁵ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

⁶ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III, ред. від 10.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.12.2018).

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 19.12.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.12.2018).

⁸ Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 № 2947-III, ред. від 28.08.2018 // БД «Законодавство України» / ВР

На окрему увагу заслуговують ті міжнародні нормативно-правові акти, які регламентують правовий статус неповнолітніх правопорушників. Так, Конгресом ООН із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками був розроблений ряд відомих міжнародних актів, що регулюють захист прав неповнолітніх правопорушників у період здійснення правосуддя і відбування покарання в місцях позбавлення волі². Серед них варто виділити:

– ***Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)***, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. В акті наголошується на тому, що держави-учасниці повинні прагнути до створення умов, необхідних і достатніх для забезпечення змістовного життя підлітка в суспільстві, який, у той період життя, коли він (вона) найбільш схильний (схильна) до неправильного поведження; держави-учасниці повинні здійснювати заходи щодо мобілізації всіх можливих ресурсів з метою сприяння щасливому дитинству підлітка, щоб зменшити необхідність втручання з боку закону, і заходи ефективного, справедливого та гуманного поведження з підлітком, який перебуває в конфлікті з законом. Зокрема, наголошується і на тому, що правила повинні здійснюватися в контексті економічних, соціальних і культурних умов, що існують у кожній державі – члені ООН³;

– ***Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Ріядські***

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X, ред. від 27.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 20.12.2018).

² Бутко О. В. Правовой статус ребенка (Теоретико-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Краснодар, 2004. 241 с.

³ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») : от 29.11.1985 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 20.12.2018).

керівні принципи), прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1990 р. В документі підкреслюється необхідність і важливість здійснення прогресивної політики попередження злочинності серед неповнолітніх, а також необхідність і важливість систематичного вивчення і вироблення заходів. Акцентується увага на можливих шляхах уникнення криміналізації та покарання дитини за поведінку, що не заподіює серйозної шкоди розвитку самої дитини або шкоди іншим. Зазначено, що така політика і заходи повинні передбачати: а) забезпечення можливостей, зокрема можливостей у сфері здобуття освіти, для задоволення різних потреб молоді та створення системи підтримки, що забезпечуватиме розвиток особистості всіх молодих людей, і особливо тих, хто явно знаходиться під загрозою або в соціально небезпечному становищі і потребує особливої турботи і захисту; б) спеціальні теорії (шляхи) попередження злочинності серед молоді та підходи до цього питання, засновані на використанні законів, процесів, установ, засобів і системи послуг, спрямованих на скорочення причин і можливості скоєння правопорушень або обмеження умов, що ведуть до цього; с) втручання офіційних органів, яке повинно здійснюватися в першу чергу з урахуванням спільних інтересів неповнолітнього і на основі неупередженого і справедливого підходу; d) забезпечення добробуту, розвитку, прав і інтересів усіх молодих людей; е) врахування того, що вчинки молодих людей або їх поведінка, які не відповідають загальним соціальним нормам і цінностям, у багатьох випадках пов'язані з процесом дорослішання і зростання і що, як правило, у міру дорослішання поведінка більшості індивідів мимоволі змінюється; f) усвідомлення того, що, на думку експертів, визначення молоді людини як «порушника», «правопорушника» або «правопорушника-початківця» у багатьох випадках сприяє розвитку сталого стереотипу небажаної поведінки в молодих людей. Тому наголошується на тому, що для попередження злочинності серед неповнолітніх, особливо в тих державах, де ще не створено жодних установ, необхідно впроваджувати громадські служби і програми, а також враховувати те, що офіційні установи соціального контролю повинні використовуватися лише в крайніх випадках¹;

¹ Руководящие принципы Организации Объединенных Наций

– **Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі**, прийняті також Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1990 р. Основна мета Правил полягає в тому, щоб установити мінімальні стандарти, прийняті Організацією Об'єднаних Націй для захисту неповнолітніх, позбавлених волі в якій би то не було формі, відповідно до прав людини і основних свобод з метою попередити несприятливі наслідки ув'язнення та сприяти подальшому залученню молоді в суспільне життя. У свою чергу, система правосуддя щодо неповнолітніх повинна захищати їхні права і безпеку й сприяти їх хорошому фізичному й розумовому стану. Тюремне ув'язнення повинно застосовуватися лише як крайній захід¹.

Період з 2001 по 2010 роки було оголошено Організацією Об'єднаних Націй міжнародним десятиліттям культури, ненасильства у світі в інтересах дітей планети. Тому важливого значення для правового забезпечення прав дитини на національному рівні набула імплементація нормативно-правових актів, прийнятих:

а) Радою Європи: **Європейська соціальна хартія** (переглянута) (1996 р.), **Конвенція про кіберзлочинність** (2001 р.), **Конвенція щодо протидії торгівлі людьми** (2005 р.), **Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення** (2007 р.);

б) Європейським Союзом: **Хартія Європейського Союзу про основні права** (2000 р.);

в) Міжнародною організацією праці: **Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці** (1999 р.);

для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) : приняты и провозглаш. резолюцией 45/112 Ген. Ассамблеи ООН от 14.12.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861 (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : от 14.12.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 20.12.2018).

г) укладення міждержавних угод (угоди про взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах, про видачу порушників тощо);

д) укладення міжвідомчих угод (Урядом України, Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Генеральною прокуратурою України та іншими органами державної влади, уповноваженими на реалізацію та виконання таких завдань).

Усі ці міжнародні нормативно-правові документи, виражені у формі актів (пакт, конвенція, декларація, хартія), договорів та угод мають юридичну силу в Україні. Обумовлюється це тим, що Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» встановлено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору¹. Зазначене твердження можна сприймати як констатацію факту, таке, що міжнародні договори мають вищу юридичну силу порівняно із внутрішньодержавним законодавством. Водночас міжнародні договори України не можуть і не повинні суперечити Конституції України.

Додатково хотілося б ще зупинитися на деяких регіональних міжнародних нормативно-правових актах, а саме на Угоді про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання та рекомендаціях Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав «Про захист дитинства в державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав», у рамках яких було розроблено модельний закон «Про додаткові гарантії соціального захисту дітей-сиріт та

¹ Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV, ред. від 20.07.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 20.12.2018).

дітей, які залишилися без піклування батьків» (2002 р.). Так, ***Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання*** містить положення про те, що неповнолітні, які залишили державу постійного проживання без дозволу фізичних або юридичних осіб, що здійснюють право батьківської опіки й піклування, і які опинилися на території держави іншої Сторони, поміщуватимуться в спеціалізовані установи держави іншої Сторони в порядку та на умовах, передбачених законодавством держави цієї Сторони. При цьому Сторони зобов'язуються створювати сприятливі й рівні умови всім неповнолітнім, поміщеним у спеціалізовані установи. Неповнолітні, поміщені в спеціалізовані установи, утримуються в них для встановлення їхньої особи, причин та умов прибуття до держави перебування й подальшого повернення в державу їхнього постійного проживання. Щодо витрат, то їх на утримання неповнолітніх у спеціалізованих установах несе Сторона, на території держави якої вони виникли; витрати, пов'язані з перевезенням неповнолітніх, несе держава їхнього постійного проживання; витрати, не передбачені статтею 1 вказаної Угоди, відшкодовуються за погодженням Сторін; витрати, яких зазнала Сторона держави перебування під час перевезення неповнолітніх у державу їхнього постійного проживання, компенсуються іншою Стороною в 30-денний термін з моменту надання їй відповідних звітних фінансових документів¹.

Зазначений документ має важливе стратегічне значення для України, оскільки сьогодні, в умовах розвитку інформаційних технологій, зростання міжрегіональних та міждержавних конфліктів, міграції, економічної кризи, можемо спостерігати непоодинокі випадки нелегального переміщення осіб, які не досягли 18-річного віку. Тому повернення цих осіб на Батьківщину

¹ Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (Кишинів, 7 жовт. 2002 р.) : ратиф. законом України № 2316-IV від 12.01.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_614 (дата звернення: 20.12.2018).

є тим обов'язком, який взяли на себе держави-учасниці та зобов'язані виконати.

Наступним важливим цікавим документом є *рекомендації Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав «Про захист дитинства в державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав»*, у якому містилися рекомендації окремо для голів держав-учасниць, окремо для парламентів держав-учасниць, окремо для урядів держав-учасниць та окремо для Постійної комісії Міжпарламентської Асамблеї з питань соціальної політики та прав людини. Рекомендації зобов'язували:

- *голів держав-учасниць* вжити екстрених заходів щодо коригування державної політики в інтересах дітей, щодо поліпшення становища дітей та реалізації надзвичайних заходів по здійсненню прав і життєвих інтересів дітей відповідно до конституцій держав і норм міжнародного права в цій сфері;

- *парламентам держав-учасниць* було визначено активізувати законотворчу діяльність щодо вдосконалення законодавства держав з питань, які регулюють дотримання, захист прав і законних інтересів дітей у сфері охорони їх здоров'я, у сфері освіти, виховання, розвитку дітей, соціального захисту, підготовки дітей до участі в житті держави і суспільства. Зокрема містилося зобов'язання при визначенні щорічних бюджетів установлювати гарантоване фінансування заходів у сфері державної політики в інтересах дітей, забезпечення дітям необхідних умов для повноцінної життєдіяльності, охорони здоров'я, виховання і розвитку, для залучення дітей до духовних і моральних цінностей національної культури, здійснення соціального захисту і підтримки дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, підтримки дитячих і молодіжних громадських об'єднань;

- *урядам, органам виконавчої влади держав-учасниць* необхідно було переглянути концепцію основних напрямків соціальної політики, виділивши в якості пріоритетних державні заходи щодо подолання негативних тенденцій і поліпшення становища дітей. Уряди зобов'язувалися відповідно до норм міжнародного права розробити і реалізувати заходи, цільові програми щодо забезпечення дітям повноцінного рівня життя, безкоштовного медичного обслуговування, гарантованого отримання достатнього рівня загальної та професійної освіти, щодо

соціального захисту і підтримки дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, щодо підготовки юних громадян до праці і життя в суспільстві. Вони мали вжити невідкладних заходів щодо забезпечення підтримки та захисту сімей в цілому, малозабезпечених, багатодітних сімей, молодих сімей, сімей, які мають дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, сімей групи соціального ризику з метою створення належних умов для поліпшення становища сім'ї як природного середовища існування, виховання і розвитку особистості та активізувати державну підтримку дитячих фондів, громадських і благодійних організацій, що здійснюють діяльність у сфері соціального захисту дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, а також розглянути можливість забезпечення постійного моніторингу становища дітей та основних характеристик показників якості їх життя в державі, введення в практику підготовку щорічних державних доповідей про становище дітей у державі;

– на *Постійну комісію Міжпарламентської Асамблеї з питань соціальної політики та прав людини* було покладено обов'язок внести пропозиції щодо перспективного планування законопроектної діяльності з питань, що зачіпають захист прав і законних інтересів дітей, з метою зближення нормативно-правової бази в цій галузі держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав¹.

У рамках даних рекомендацій, як уже зазначено, був розроблений модельний закон *«Про додаткові гарантії соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків»*. Закон визначає загальні принципи, зміст і заходи державної підтримки дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, а також осіб з їх числа віком до 23 років у державі-учасниці Співдружності Незалежних Держав. Основні положення спрямовані на нормативне закріплення: 1) заходів щодо

¹ О защите детства в государствах – участниках Содружества Независимых Государств : рекомендации Межпарлам. Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств : приняты постановлением от 08.12.1998 № 12-4 // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации / АО «Кодекс». URL: <http://docs.cntd.ru/document/901856744> (дата звернення: 20.12.2018).

забезпечення додаткових гарантій соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків; 2) шляхів фінансування заходів щодо забезпечення додаткових гарантій для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків; 3) додаткових гарантій права на освіту; 4) додаткових гарантій права на медичне обслуговування; 5) додаткових гарантій права на майно та житлове приміщення; 6) додаткових гарантій права на працю; 7) порядку надання юридичної допомоги та здійснення судового захисту прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків; 8) відповідальності держав-учасниць за невиконання вимог Закону¹.

Як бачимо, Україна є учасницею великої кількості міжнародних договорів у сфері захисту прав дитини. І важливим у цьому є виконання та реалізація взятих зобов'язань. Проте варто визнати, що не всі вони виконуються та впроваджуються в життя. Невиконання Україною положень міжнародних документів та договорів, а також рекомендацій моніторингових органів міжнародних організацій є серйозною проблемою, оскільки після здійснення моніторингу стану виконання міжнародних договорів у галузі прав людини, який відбувається кожні 2-4 роки, Україна щоразу отримує рекомендації, які має втілити в життя, щоб законодавство та практика його виконання відповідали положенням підписаних договорів. Наприклад, Міжнародний правозахисний Центр «Ла Страда – Україна» спільно з ЮНІСЕФ закінчив здійснення моніторингу виконання Україною Заключних спостережень Комітету ООН з прав дитини за результатами розгляду третьої та четвертої об'єднаних доповідей щодо виконання державою Конвенції ООН з прав дитини. Висновок, який був прийнятий за результатами такого моніторингу, не був

¹ О дополнительных гарантиях социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : модельный закон : принят на 12-м пленар. заседании Межпарлам. Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление № 12-4 от 08.12.1998) // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации / АО «Кодекс». URL: <http://docs.cntd.ru/document/901856745> (дата звернення: 20.12.2018).

утішним, а більша частина рекомендацій повторюється, оскільки не виконується¹. І такі приклади, на жаль, не є поодинокими.

Прикрим є і той факт, що Україною поки що не ратифіковано ряд інших важливих документів та договорів у сфері захисту прав дітей. Актуальним є питання про приєднання до Третього Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини, який надасть право дітям на подання скарг в індивідуальному порядку до Комітету ООН з прав дитини. Цей документ був відкритий для підписання ще в 2012 році. Окрім того, відкритим залишається питання правової освіти та правового виховання дітей. Комітет ООН з прав дитини в 2011 році рекомендував Україні розробити та запровадити освітній курс для дітей з прав дитини. Але ця рекомендація також не була реалізована².

Певна річ, Україна перебуває в стані розбудови. Здобуття незалежності поставило перед державою цілу низку складних та масштабних завдань, які за своїм змістом та напрямками повинні реалізовуватися одночасно, аби задовольнити потреби в усіх сферах суспільних відносин. Важливим помічником у цьому випадку виступає міжнародний досвід як окремо взятої країни, так і всієї світової спільноти. Ми повинні розуміти, що кожна окрема дитина і є наше майбутнє: наш лікар, учитель, військовослужбовець, державний діяч тощо, тому вихованню, навчанню, реалізації основних прав і інтересів дитини має приділятися значна увага з боку державного апарату. Дитина повинна зрости гідним громадянином своєї держави, здатним у подальшому розбудовувати громадянське суспільство. Міжнародні стандарти є тим фундаментом, на основі якого вироблені основні засади розвитку такої особистості. Враховуючи їх, представники державної влади та громадськості повинні

¹ Левченко К.Б. Концептуальні засади формування національної стратегії у сфері прав людини // Збірник тез круглого столу, присвяченого 66-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини, 5 груд. 2014 р./ Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ: ДНДІ МВС України, 2014. С. 107.

² Коломоець Н. В. Міжнародні стандарти як основа захисту прав дитини на національному рівні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 105.

будувати політику таким чином, щоб зорієнтувати її на утвердження поваги до прав дитини, підвищення ефективності національного механізму забезпечення та захисту її прав та основоположних свобод, впровадження європейських правозахисних стандартів, та гарантувати відповідальність держави за їх невиконання.

1.3 Поняття та система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Захист прав дитини здійснюється за рахунок поєднання зусиль цілої низки правових категорій нормативного та інституційного змісту. Тобто мова йде про сукупність правових норм та конкретних механізмів, які в рамках цих же норм забезпечують захист прав дитини. Тому впевнено можемо констатувати той факт, що система адміністративно-правового захисту прав дитини є досить складною категорією, що обумовлено рядом обставин:

по-перше, права дитини та її правовий статус, як уже було визначено, становлять похідну від загально-правового статусу людини, тому й система захисту її прав буде похідною від загально-правової системи захисту прав людини;

по-друге, відсутній єдиний підхід до розуміння та тлумачення термінів «система», «правовий захист», «адміністративно-правовий захист», тому яке б не було сформовано нами надалі визначення «системи адміністративно-правового захисту прав дитини», воно буде характеризуватися суб'єктивізмом та підтриманням найбільш прийнятної для дослідника точки зору серед існуючих доктрин;

по-третє, система адміністративно-правового захисту прав дитини є динамічною категорією, оскільки її складові елементи можуть постійно змінюватися та трансформуватися з тим, щоб відповідати потребам місця і часу для підтримання та забезпечення правового статусу дитини в конкретних життєвих обставинах. Тому для того, аби правильно підійти до з'ясування змісту та сутності «системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні», важливо дослідити кожную її понятійну складову.

Отже, дослідження доречно розпочати зі з'ясування змісту категорії «адміністративно-правовий захист прав дитини». Одразу зазначимо, що це комплексне правове явище, тому що об'єднує у собі:

- 1) самі права дитини та її правовий статус;
- 2) механізм адміністративно-правового захисту, тобто за допомогою кого і яким чином забезпечується такий захист;
- 3) сукупність адміністративно-правових норм, які регламентують як правовий статус дитини, так і повноваження органів державної влади та неурядових організацій щодо захисту прав дитини.

Оскільки адміністративно-правовий захист прав дитини є похідною категорією від загально-правового захисту прав людини, то варто розглядати їх у нерозривній єдності. Але в теорії права ми дуже часто можемо зустріти ситуацію, коли відбувається підміна, ототожнення, неправильне тлумачення понять, їх колізія тощо. Наприклад, дуже часто поняття «правовий захист» та «правова охорона» ототожнюються. Це можна побачити в словнику В. Даля: «Захист – це заступництво, покровительство, охорона, оборона»¹; у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Захист – заступництво, охорона, підтримка»²; у словнику С. Ожегова: «Захист – це охорона, оборона від зазіхань, від ворожих дій, від небезпеки»³; у тлумачному словнику української мови: «Захист – 1) дія за значенням захищати, захистити і захищатися, захиститися; 2) заступництво, охорона, підтримка»⁴. М. Вітрук стверджує, що охорона прав – це діяльність, спрямована на: 1) усунення перешкод у реалізації прав та обов'язків;

¹ Даль В. И. Защищать // Толковый словарь живого Великорусского языка. URL: <http://slovardalya.ru/description/zashchishchat/10625> (дата звернення: 20.12.2018).

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 432.

³ Защитить // Словарь Ожегова : толк. слов. рус. яз. URL: <http://www.ozhegov.org/words/10063.shtml> (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Захист // Словник української мови : в 11 т. Т. 3: 3 / редкол.: І. М. Білодід (голова) ; ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. Київ : Наук. думка, 1972. С. 379. URL: <http://sum.in.ua/s/zakhyst> (дата звернення: 20.12.2018).

2) боротьбу з невиконанням обов'язків та зловживанням правами;
3) профілактику та попередження порушень прав та обов'язків.
У свою чергу, захист має місце, коли безпосередньо вже існують перешкоди або є невиконання обов'язків чи зловживання правом¹. Таким чином, можемо говорити про те, що М. Вітрук також ототожнює поняття «захист» та «охорона». Те саме стверджує й В. Темченко, оскільки, проаналізувавши міжнародні та національні нормативно-правові акти, доходить висновку, що терміни «захист» та «охорона» в нормативному контексті вживаються як синоніми чи схожі за значенням поняття щодо мети, завдань, методів та суб'єктів забезпечення прав. Тому вони, на думку автора, можуть використовуватися в практиці як ідентичні поняття². Схожої позиції дотримуються інші автори, наприклад, В. Попелюшко³, Л. Воеводін⁴, С. Порошук⁵, К. Толкачов⁶ та ряд інших.

Ми все ж таки схильні підтримувати ту точку зору, що «захист» та «охорона» не є тотожними поняттями. На нашу думку, змістовне навантаження терміну «охорона» є більш абстрактне, аніж «захист», оскільки охорона в переважній своїй більшості не має конкретного суб'єкта її реалізації та спрямована на перспективу, тоді як «захист» має чітко визначених виконавців і спрямований на вирішення вже існуючої протиправної ситуації. Наприклад, теза: «Захист прав дітей в інформаційному просторі»

¹ Теория государства и права : учеб. для бакалавров / под ред. В. К. Бабаева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2013. С. 667.

² Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2–3. С. 64.

³ Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 502 с.

⁴ Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1972. 300 с.

⁵ Порошук С. Д. К вопросу о социально-правовой защите личности // Проблемы обеспечения прав человека в деятельности органов внутренних дел. Акад. МВД РФ, 1994. С. 68–73.

⁶ Толкачев К. Б., Хабибулин А. Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: моногр. Уфа : Уфим. ВШ МВД СССР, 1991. 168 с.

передбачає собою ту ситуацію, коли існує реальна загроза правам та інтересам дитини в інформаційному просторі і яку необхідно нагально вирішити за допомогою конкретних механізмів захисту в певних конкретних умовах місця і часу.

Отже, правовий захист у теоретико-множинному розумінні – це юридична діяльність, правова поведінка, правова активність, правові відносини тощо уповноважених осіб у сфері забезпечення прав людини. Він відображає рівень задоволення суб'єкта наявністю необхідних правових механізмів, які здатні забезпечити ефективний захист його прав та законних інтересів. Тому, як було зазначено вище, правовий захист охоплює собою діяльність окремих суб'єктів владних повноважень у процесі реалізації норм процесуального права та сукупність правовідносин, які виникають між цими органами державної влади та місцевого самоврядування й окремими громадянами, і виступає в якості процедур забезпечення, виконання та застосування суб'єктами правовідносин юридичних норм, спрямованих на реалізацію прав, свобод та законних інтересів людини. Іншими словами, правовий захист – це діяльність компетентних органів державної влади, органів делегованих повноважень та органів місцевого самоврядування щодо створення та приведення в дію правових механізмів, які забезпечують реалізацію прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, а також гарантій, компенсацій та пільг, які є похідними від правового статусу людини¹.

Правовий захист дитини передбачає собою універсальну, нерозривну єдність правового регулювання та діяльності представників інституційного апарату, які спрямовані на забезпечення прав, свобод та законних інтересів дитини, їх відновлення в разі порушення та недопущення таких протиправних дій у майбутньому. До цих висновків ми доходимо аналізуючи наукові праці О. Скаун, яка під механізмом охорони прав людини розуміє сукупність заходів профілактичного спрямування щодо утвердження правомірної поведінки, а під механізмом захисту прав людини – заходи, які спрямовані на відновлення порушених прав неправомірними діями та застосуванням заходів відповідальності

¹ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2015. С. 35.

до осіб, які ці правопорушення вчинили¹; В. Венедиктова, який під захистом будь-яких суб'єктивних прав розумів правове забезпечення недоторканості, їх непорушності, а в разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав²; О. Обушак, який справедливо зазначає, що поняття «захист» пов'язане не з нормальною реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оскарженням прав, тобто під захистом автор розуміє передбачену законодавством діяльність відповідних державних органів, перш за все правоохоронних і контролюючих, та їх посадових осіб щодо поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам конкретних осіб³ тощо.

Переходячи до адміністративно-правового захисту прав дитини, варто зазначити, що в ході його реалізації в обов'язковому порядку долучаються органи державної влади та застосовується їх управлінський вплив на забезпечення правового статусу дитини в суспільстві та державі. Тобто нас буде цікавити те, яким чином органи державної влади забезпечують права, свободи та законні інтереси дитини, а також сприяють їх розвитку.

Під «адміністративно-правовим захистом прав, свобод та законних інтересів людини» в науці адміністративного права прийнято розуміти сукупність застосовуваних у порядку, врегульованому нормами адміністративного права, засобів,

¹ Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. С. 206.

² Венедіков В. С. Теоретичні питання соціальної політики держави в умовах ринкової економіки. *Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин*: матеріали наук.-практ. конф. (Чернігів, 31 трав.-2 черв. 2007 р.) / за ред. В. С. Венедікова ; Укр. асоц. фахівців труд. права ; Черніг. держ. ін-т права соціальних технологій та праці. Чернігів, 2007. С. 9.

³ Обушак О. О., Обушак С. А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 36. С. 77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2009_36_9 (дата звернення: 20.12.2018).

спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій (процедур) щодо припинення незаконного посягання на права, свободи та інтереси громадян; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, невиконаних або неналежним чином виконаних обов'язків з притягненням винної особи до відповідальності¹. Простіше кажучи, це діяльність уповноважених осіб щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини в рамках визначеної компетенції, де, відповідно, сутністю адміністративно-правового захисту є застосування заходів адміністративного примусу, спрямованих на відновлення, визнання прав та припинення порушень прав громадян, здійснюваних органами публічної влади за заявами громадян або з ініціативи компетентних органів². За таких умов ми можемо побачити, що адміністративно-правовий захист прав людини, зокрема й дитини, відповідає основному змісту здійснення державного управління, тобто урегулювання суспільних відносин у певних сферах суспільного життя за допомогою використання заходів адміністративного впливу. Відсутність же органів державного управління, їх посадових осіб чи осіб делегованих повноважень виключає можливість здійснення адміністративно-правового захисту людини в цілому й дитини зокрема.

З точки зору наукового пізнання досить цікавим є підхід О. Юнусової щодо визначення адміністративно-правового захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх. Під таким захистом авторка пропонує розуміти одну з форм правового захисту, яка являє собою сукупність матеріальних та процесуальних організаційно-правових засобів, за допомогою яких задовольняється потреба самих неповнолітніх, а також інтерес держави у визнанні, реалізації та відновленні їх порушених суб'єктивних прав чи усуненні загроз порушення цих прав з метою

¹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. С. 378.

² Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: монографія. Київ: Ін Юре, 2004. С. 127

забезпечення їх безперешкодному здійсненню¹. Але до такого визначення ми підходимо дещо критично, оскільки, по-перше, інтереси дитини, її права та свободи ставляться на один рівень з інтересами держави, тобто права дитини не є домінантою за такого підходу, по-друге, мабуть, все ж таки варто адміністративно-правовий захист дитини/неповнолітнього розглядати не як форму, а як вид загально-правового захисту, оскільки ще є цивільно-правовий, конституційно-правовий, кримінально-правовий захист і т.д., і, по-третє, такий підхід є дещо звужений, оскільки зачіпаються лише матеріальні та процесуальні організаційно-правові засоби захисту прав дитини, що є частиною загального механізму адміністративно-правового захисту прав дитини.

Але на цьому пані О. Юнусова не зупиняється й пропонує виділити дві форми адміністративно-правового захисту неповнолітніх: широку та вузьку. Під адміністративно-правовою формою захисту прав і законних інтересів неповнолітніх у вузькому розумінні авторка розуміє сукупність правових засобів, за допомогою яких органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію компетенції, визначеної законодавством та іншими нормативно-правовими актами щодо захисту прав та законних інтересів неповнолітніх. У широкому ж розумінні О. Юнусова не обмежується діяльністю органів публічної адміністрації, а включає, враховуючи специфіку адміністративно-правового статусу неповнолітніх, ще й діяльність судових органів, які здійснюють провадження у справах щодо неповнолітніх². Такий підхід нас зацікавив більше, оскільки суди, незважаючи на те що належать до іншої гілки влади та їх діяльність не охоплюється нормами адміністративного права, окрім випадків внутрішньо-організаційної та владно-розпорядчої діяльності, все ж таки, хоч і опосередковано, але входять в механізм адміністративно-правового захисту прав дитини. І в цьому випадку вже доречно підтвердити, що діяльність суду (судді) є формою захисту прав дитини.

¹ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2015. С. 52–53.

² Там само. С. 56–57.

Отже, можемо говорити про те, що *адміністративно-правовим захистом прав дитини* в Україні є урегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів державної влади щодо застосування правових форм та методів, спрямованих на протидію негативним впливам, забезпечення, реалізацію та відновлення у разі порушення прав, свобод та законних інтересів дитини в межах, визначених компетенцією цих суб'єктів.

І, нарешті, підходимо до трактування такої правової категорії, як «система». У юридичній літературі ми можемо зустріти багато доктринальних підходів щодо неї, тому нам важливо проаналізувати найбільш поширені та виробити власну позицію до вивченого. Так, у навчальному посібнику «Основи системного аналізу» під системою розуміють складні структури, які взаємодіють із навколишнім середовищем як єдине ціле. При цьому зазначається, що поняття системи краще визначити через її ознаки та властивості, які ми можемо побачити та виокремити за рахунок вивчення наступних трьох трактувань:

1) система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, уособлена від зовнішнього середовища, але діє з цим середовищем як єдине ціле;

2) система – це засіб досягнення мети;

3) система – це функціонально визначена, структурно впорядкована з адаптивною реорганізацією множина елементів¹.

Тому система характеризується наступними ознаками:

- структурно організована сукупність більш простих частин – елементів, взаємопов'язаних та взаємодіючих у процесах цілеспрямованого функціонування системи;

- кожна із систем входить як підсистема до складу більш крупної системи;

- системи взаємодіють із зовнішнім середовищем, що реалізується через зовнішні зв'язки;

- цілеспрямованість процесів функціонування системи;

- процеси функціонування систем потребують управління, яке включає збір інформації, її аналіз та контроль, вироблення управлінської дії, її реалізацію;

¹ Ладанюк А. П. Основи системного аналізу. навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2004. С. 16

– ієрархічність системи управління¹.

Схожої позиції дотримується Р. Мельник, який стверджує, що будь-яка система містить у собі певний набір зв'язків, які, з одного боку, об'єднують множинність у ціле, надаючи системі стійкого характеру (ці зв'язки автор назвав системоутворюючими, або зв'язками структури), а з іншого, – мають місце зв'язки організації, які дозволяють системі розвиватися, удосконалюватися, тобто активно реагувати на зміни як всередині системи, так і зовні². Тобто, на думку вказаного автора, системою є цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність із середовищем та є одночасно елементом системи більш високого порядку³.

Проектуючи перераховані вище підходи до розуміння змісту і сутності «системи», можемо сформулювати визначення «системи адміністративно-правового захисту прав дитини» та виокремити, враховуючи попередні напрацювання понятійного апарату, її ознаки та структурні елементи. Отже, ***системою адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні*** є сукупність адміністративно-правових норм та механізмів, які у взаємній єдності спрямовані на утвердження, забезпечення та гарантування прав, свобод та законних інтересів дитини. Лаконічність такого визначення не обмежує ознак системи адміністративно-правового захисту прав дитини. Більше того, варто виокремити ту обставину, що ці ознаки варто класифікувати на загальні та спеціальні. Обумовлено це тим, що правовий статус дитини є похідним від загально-правового статусу людини. Тому до загальних ознак будемо відносити ті, які властиві й для системи адміністративно-правового захисту прав людини, а до спеціальних – виключно ті, які характеризують систему адміністративно-правового захисту дитини.

Отже, *загальними ознаками системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні* є наступні:

¹ Там само. С. 23–24.

² Мельник Р. С. Система адміністративного права України: монографія. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 22.

³ Там само. С. 16–17.

– адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні реалізується широким колом уповноважених на те органів та осіб, які мають статус як державних (урядових), так і приватних (неурядових);

– система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні регламентується великою кількістю вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів, які мають різну юридичну силу;

– наукова обґрунтованість системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні;

– адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні застосовується у випадках невиконання або неналежного виконання її суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів;

– ретроспективність та перспективність заходів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні;

– оперативність та динамічність адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні;

– різноманітність форм та методів забезпечення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні;

– адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні забезпечується заходами адміністративного примусу.

Сформований нами перелік загальних ознак системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні не є вичерпним і може бути основою подальшої наукової роботи у сфері розвитку прав людини/дитини.

Що стосується *спеціальних ознак*, то вони є характерними виключно для системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Ними є:

– інтегрованість та адаптованість системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, що проявляється у виробленні власних процесів та шляхів захисту, але при цьому зберігається нерозривна єдність із загально-правовою системою захисту прав людини;

– наявність спеціального об'єкта (дитини), на який спрямовано адміністративно-правовий захист та весь його механізм;

– наявність спеціального механізму системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні (мова про нього буде йти в подальших розділах монографічного дослідження);

- адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні виступає обов'язком держави, який сформувався внутрішніми та зовнішніми факторами (зобов'язаннями);
- специфічність форм та методів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні;
- система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні одночасно охоплює правотворчу, правореалізаційну та правоохоронну сферу діяльності держави;
- масштабність системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, що проявляється в управлінському впливі на всі сфери суспільних відносин в державі, де залучені діти;
- посилений контроль та постійний моніторинг (в тому числі громадський) за забезпеченням адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

Перерахувавши загальні та спеціальні ознаки системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, можемо сформулювати її *мету*, яка полягає у тому, щоб створити такі умови розвитку дитини, використовуючи всю варіативність заходів та засобів адміністративно-правового впливу, у яких би повноцінно забезпечувалися її права, свободи та законні інтереси.

Не будемо при цьому забувати, що будь-яка система, у тому числі й система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, складається з елементів, які структурно між собою поєднані. Важливим моментом у розумінні сутності елементу та його взаємозв'язку із системою є той факт, що елементом системи буде не будь-який компонент, а лише той, який наділений специфічними особливостями названої системи, який здатний відображати її специфіку, а також виконувати функції, характерні для системи¹.

Елементами системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є її нормативно-правова та інституційна складові, які забезпечуються засобами контролю та постійного моніторингу. До складу норм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні входять міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти різної юридичної сили (обов'язковою умовою чинності міжнародних нормативно-правових актів на території України є їх ратифікація Верховною Радою України) (табл. 1).

¹ Там само. С. 19.

Таблиця 1

Система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Інституційна складова має більш складну структуру. Обумовлено це тим, що її основу становить механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, до складу якого входять:

- 1) суб'єкти адміністративно-правового захисту;
- 2) засоби адміністративно-правового захисту;
- 3) юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні (про кожний з цих елементів будемо говорити в подальших розділах монографічного дослідження).

Окремо хотілося б ще зупинитися на контролюючій складовій, яка входить до системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. На перший погляд такий підхід може видатись дивним – введення контролю в систему, а не визначення його над системою. Пояснюючи таку позицію, зазначимо, що О. Бандурка, трактуючи поняття «контроль», зазначає, що він є складовою частиною (елементом) управління. Його сутність полягає в тому, щоб відслідковувати стан справ на підконтрольному об'єкті, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів, додержання дисципліни та правопорядку і зовні виявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, наданні їм обов'язкових вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів¹. Відповідно суб'єктами контролю можуть бути парламент, Президент України, уряд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи судової влади та прокуратури, громадськість та міжнародні урядові та неурядові органи та організації тощо. Але в той же час перераховані вище органи можуть виступати й об'єктами контролю, тобто бути тими особами, на яких спрямовано засоби контролю, а отже, вони не можуть бути над системою, оскільки структурно входять до її складових. Більше того, якщо вказані органи, організації та окремі

¹ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 565.

особи є об'єктами контролю, тобто виступають «реалізаторами» (тими особами, які повинні забезпечувати права, свободи та законні інтереси дитини), то структурно вони входять у механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

На перший погляд такий підхід може здатися дещо складним, але складність може виникнути тільки при визначенні компетенції уповноважених осіб, тобто в певних конкретних умовах місця і часу вони забезпечують реалізацію прав дитини та їх захист чи здійснюють контролюючі функції щодо тих осіб, які забезпечують реалізацію та захист прав дитини.

На особливу увагу заслуговує громадськість та її вплив на розвиток системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. На перший погляд може здатися, що громадськість не варто включати в систему адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, оскільки ніяких управлінських функцій стосовно уповноважених осіб вони не здійснюють. Але ст. 36 Конституції України зазначає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для спільного здійснення або захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я, населення або захисту прав та свобод інших людей¹. Тобто якщо громадськість виявляє бажання об'єднатися для спільного захисту прав дітей, це є адміністративні правовідносини, оскільки, по-перше, таке об'єднання необхідно в обов'язковому порядку зареєструвати; по-друге, взаємовідносини держави та об'єднань громадян носять виключно правовий характер. Це проявляється в законодавчому закріпленні адміністративно-правового статусу об'єднань громадян низкою нормативно-правових актів. До того ж, держава не втручається в діяльність об'єднань громадян, надаючи їм широку автономію. Проте це не виключає здійснення з боку держави контролю за діяльністю об'єднань громадян. Так, наприклад, органи, що проводять

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, ред. від 30.09.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 20.12.2018).

легалізацію об'єднань громадян, здійснюють контроль за додержанням ними положень статуту, зокрема, законодавством закріплено право представників цих органів бути присутніми на заходах, які проводять об'єднання громадян, вимагати потрібні документи й одержувати в необхідних випадках пояснення¹.

Громадські організації мають неабияке значення для розвитку та забезпечення прав дитини. Залежно від мети утворення вони здійснюють постійну роз'яснювальну роботу серед населення; надають методичну, організаційну та матеріальну допомогу; здійснюють постійний моніторинг за дотриманням прав дитини; займаються волонтерською діяльністю; в установленому законом порядку звертаються до органів державної влади та суду з метою захисту прав, свобод та законних інтересів дитини; розробляють програми, концепції, основні напрямки захисту прав дитини; у випадках, визначених законом, здійснюють представницькі функції в органах державної влади щодо захисту прав дітей; взаємодіють з правоохоронними органами у сфері захисту прав дітей тощо.

На окрему увагу заслуговують міжнародні неурядові організації, які також впливають на розвиток та захист прав дитини у світі. Більше того, вони не тільки мають право голосу при здійсненні контролю над виконанням Конвенції про права дитини, але також сприяють дотриманню прав дітей через власну повсякденну роботу і практику. Діяльність міжнародних неурядових організацій включає в себе різноманітні основоположні дії, починаючи з виховання дітей в галузі прав людини, закінчуючи дослідженнями, ініціативами і програмами захисту дітей, партнерством з органами державної влади для здійснення політики, адаптованої для дітей, наданням альтернативних звітів з прав дитини тощо². Серед таких варто виділити:

¹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). URL: <http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-averjanov-administrativne-pravo-ukrayini/3833-rozdilix-administrativnij-primus-i-administrativna-vidpovidalnist-glava-24-administrativnij-primus.html> (дата звернення: 20.12.2018).

² Неурядові організації. Компас : Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/children#The%20state%20of> (дата звернення: 20.12.2018).

– *Amnesty International* – неурядова організація, метою роботи якої є проведення досліджень та дій, спрямованих на попередження та припинення серйозних порушень прав людини, зокрема дитини. За роботу *Amnesty International* присвоєно Нобелівську премію миру, а також премію ООН у сфері прав людини;

– *Lumos* – міжнародна неурядова благодійна організація. Особливу увагу організація приділяє процесам деінституалізації та розвитку сімейних форм виховання дітей;

– *Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS)* – міжнародна благодійна організація. Метою роботи організації є надання допомоги єврейському населенню та іншим особам, незалежно від їх релігійної, етнічної чи національної приналежності, які знаходяться під ризиком переселення та потребують притулку;

– *World Vision International (WVI)* – міжнародна регіональна релігійна некомерційна благодійна організація, що займається питаннями надання гуманітарної допомоги;

– *Eurochild* – це мережа організацій і приватних осіб, які працюють у Європі з метою просування прав і сприятливих умов життя дітей і молоді;

– *Alliance for Childhood European Network Group* – міжнародна неурядова організація, основне завдання якої полягає у формуванні поваги до дитинства як основи людського розвитку і підвищення обізнаності у потребах усіх дітей;

– *The End Child Prostitution and Trafficking (ECPAT)* – міжнародна неурядова некомерційна громадська організація і міжнародна мережа організацій, присвячена боротьбі з сексуальною експлуатацією дітей, а саме: дитячою порнографією, експлуатацією дітей з метою проституції, торгівлею дітьми і сексуальною експлуатацією дітей у сфері подорожей і туризму;

– *European Confederation of Youth Clubs (ECYC)* – являє собою мережу молодіжних робочих організацій і юнацьких клубів, які ведуть відкриту молодіжну діяльність та займаються розвитком шляхів неформальної освіти тощо.

Продовжувати перелік мережі міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав дитини можна довго, та на основі всього вищезазначеного ми можемо сказати, що проблема «захисту прав дитини» дійсно існує, більше того, вона існує не лише в Україні, а й у всьому світі. Тому дуже важливо, щоб усі елементи

системи адміністративно-правового захисту прав дитини працювали злагоджено, як єдиний механізм. Лише за таких обставин можна досягти мети його існування – забезпечення належних умов розвитку дитини, у яких би повноцінно забезпечувалися її права, свободи та законні інтереси.

1.4 Становлення системи правового захисту прав дитини в Україні

Становлення та розвиток прав дитини на території України мали досить складну динаміку. Обумовлено це тим, що територія України в тому вигляді, у якому вона є сьогодні, не завжди була такою. З моменту утворення Київської Русі й до сьогодені кордони нашої держави змінювалися, оскільки українські землі перебували під владою Литви та Польщі, Російської та Австрійської імперій, СРСР тощо. Тому дослідити правову природу захисту прав дитини – нелегке та копітке завдання. Але тим не менше, є цілий ряд досліджень, присвячених саме розбудові системи правового захисту прав дитини на території України, яка в різні проміжки часу змінювала свою підвідомчість. Їх здійснювали Б. Андрусишин, В. Синьов, І. Сагайдак¹, О. Кудрявцева², Н. Дронжек³, С. Голікова, Л. Дашкевич⁴, Н. Опольська¹, О. Шульц²,

¹ Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.

² Кудрявцева О. М. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 28–34.

³ Дронжек Н. В. Проблема прав дитини в історії та теорії педагогіки. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. 2009. Вип. 4 (146). URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/16561> (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Голикова С. В., Дашкевич Л. А. Охрана детства в империи Романовых (по материалам Урала XVIII – начала XX вв.). *Уральский исторический вестник*. 2013. № 3 (40). С. 77–83.

П. Люблінський³, А. Агаєва⁴ та ряд інших. При цьому права дитини розглядалися як з правової точки зору, так і з позиції соціології, педагогіки, історії тощо.

У роботах вищеназваних авторів найперше, на чому акцентується увага, – це вирізнення окремих періодів становлення прав дитини. Так, Н. Опольська виділяє сім основних періодів становлення та розвитку прав і свобод дитини. Ними, відповідно, є наступні: 1) стародавні часи, які характеризуються масовими вбивствами дітей та насиллям над ними; 2) князівська доба та литовсько-польський період (IX–XVII ст.), пов’язаний із визнанням права дитини на життя, установленням нерівності дітей залежно від походження; 3) юридичний статус дитини в період з XVIII – до середини XIX ст. конструювався на основі батьківської влади, але в правових нормах прослідковувалося певне звуження її обсягу; 4) наприкінці XIX – на поч. XX ст. спостерігається поступове обмеження батьківської влади, пом’якшення правового статусу позашлюбних дітей та кримінальної відповідальності малолітніх злочинців; 5) у період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) спостерігається посилення забезпечення права дітей на освіту незалежно від статі, соціального походження; направленість на підвищення професійного рівня фахівців у галузі прав дитини та формування соціально активної поведінки дитини; 6) у період радянської держави (з 1920 по 1991 рр.) виділено три етапи у сфері захисту та охорони дитинства: а) 1920–1930 рр. – етап докорінних змін. Радянське законодавство визнало, що всі діти є рівними перед законом; б) 1933–1945 рр. – етап пригнічення, пов’язаний із посиленням адміністративно-командної політики держави, штучним голодом, політичними репресіями та Великою

¹ Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 24 с.

² Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно правові аспекти. *«Порівняльно-правові дослідження»*. 2009, № 2. С. 91–96.

³ Люблинский П. И. Законодательная охрана труда детей и подростков. / под ред. Ф. А. Вальтера, А. А. Жижиленко, П. И. Люблинского, М. Я. Пергамент. Петроград: ACADEMIA. 1923. 103 с.

⁴ Агаева А. В. История защиты прав ребенка в России: учеб.-метод. пособие. Орел: Орлов. гос. ун-т. 2017. 70 с.

Вітчизняною війною; в) 1959–1991 рр. – етап поступового розвитку, який характеризується певним підвищенням рівня охорони дитинства; 7) сучасний період характеризується активізацією діяльності державних органів у сфері захисту прав дитини, імплементацією міжнародних стандартів прав та свобод дитини в національне законодавство. Але ще залишається багато теоретичних та практичних проблем щодо охорони, реалізації, захисту прав і свобод дитини¹. Аналогічний підхід можемо побачити і в монографії Б. Андрусишина, В. Синьова, І. Сагайдак².

А. Агаєва, у свою чергу, виокремлює дещо іншу періодизацію в часі стосовно становлення інституту захисту прав дитини: 1) правовий статус дітей у дохристиянський період; 2) правовий статус дітей у X–XIV ст.; 3) правовий статус дітей у XV–XVII ст.; 4) правовий статус дітей у XVIII ст.; 5) правовий статус дітей у XIX – на початку XX ст.; 6) правовий статус дітей у радянський період; 7) правовий статус дітей у XXI ст.³.

О. Кудрявцева досліджувала питання генезису конституційних прав дитини в Україні та за кордоном. Результати досліджень дозволили їй виокремити шість основних періодів такого генезису. Проте вона вважає, що «сьогодення вимагає переосмислення попередніх досліджень і дозволяє виокремити сьомий – новітній період генезису утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні»⁴. Отже, до першого або доконституційного періоду віднесена доба від часів Київської Русі до прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. У цей час первинні права дитини, як і права людини в цілому, забезпечувались згідно з нормами звичаєвого права, а також закріплювалися в перших кодифікованих актах того часу

¹ Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. С. 10–11.

² Соціально-правовий захист дітей в Україні: монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.

³ Агаєва А. В. История защиты прав ребенка в России: учеб.-метод. пособие. Орел: Орлов. гос. ун-т. 2017. 70 с.

⁴ Кудрявцева О. М. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 29.

(«Руська Правда», кодифіковані документи Польсько-Литовської доби, «козацькі конституції»). Другим періодом, на думку О. Кудрявцевої, слід вважати період, який характеризується, у першу чергу, утвердженням конституційних основ захисту прав дитини (від прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. – до 1918 р.). Цей період ознаменувався лихоліттями і закінченням I Світової війни та актуалізацією на початку XX ст. у міжнародному та внутрішньодержавному праві проблем захисту прав дітей. Третій період відноситься до становлення радянської моделі захисту прав дитини (з 1918 р. – до закінчення II Світової війни в 1945 р.) та характеризується двома визначальними тенденціями: формуванням конституційних основ захисту прав дитини насамперед під впливом стандартів, закріплених у Веймарській конституції 1919 р. і Женевській декларації прав дитини 1924 р., та водночас нехтуванням цими правами під час II Світової війни. Четвертий період, як стверджує авторка, ознаменував собою, у першу чергу, розвиток міжнародних механізмів захисту прав дитини та їх імплементацію у вітчизняне конституційне законодавство (після II Світової війни 1945 р. – до ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 р.). У цей період українське законодавство перебувало під суттєвим впливом міжнародних правових актів у сфері конституційних прав людини, прийнятих ООН після II Світової війни. П'ятий період став періодом утвердження конституційних основ захисту прав дитини в незалежній Україні (від ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини в 1991 р. – до прийняття Конституції України 1996 р.), що охарактеризувався установленням міжнародних стандартів прав дитини у т.з. «дитячій Конституції» – Конвенції по правах дитини 1989 р. та їх активною імплементацією в конституційне законодавство України. Шостий період (від прийняття Конституції України 1996 р. – до 2014 р.) був пов'язаний насамперед із удосконаленням конституційних основ захисту прав дитини в Україні, запровадженням відповідних міжнародних правозахисних стандартів і нарощуванням правозахисного інструментарію в цій сфері. І, нарешті, сьомий, новітній період генезису утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні припадає, на думку О. Кудрявцевої, на період з 2014 р. і донині. Він характеризується нагальною потребою удосконалення механізмів ефективного захисту прав дітей, у першу

чергу, в зоні проведення антитерористичної операції, а також дітей, які стали вимушеними переселенцями з Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей¹.

Кожна з перерахованих позицій щодо формування періодизації правового захисту прав дітей є обґрунтованою та цікавою з огляду на доктринальний підхід, оскільки кожен з періодів може бути основою окремого дослідження. Ми ж, у свою чергу, також провели дослідження, проаналізувавши чималу кількість історичних джерел. Але щоб не повторювати наших попередників та переслідуючи мету сформувати авторський підхід до проблеми становлення та розвитку прав дитини в Україні, ми будемо акцентувати увагу на найбільш значущих, на наш погляд, подіях, які сприяли утвердженню правового статусу дитини.

Так, до моменту утворення Київської Русі права дитини не з'являються у правовому полі як такі. Дитина розглядалася як невід'ємна складова родини. Авторитет батьків був беззаперечним, а їх влада безумовно поширювалася на дитину. Є навіть дослідження, у яких містяться відомості з приводу того, що батьки могли передати свою дитину в рабство. Тобто правовий статус дитини нічим не відрізнявся від статусу раба². Інколи можна зустріти припущення в історичних джерелах, що дитину могли приносити в жертву, обмінювати на якісь блага тощо. Таких безправних суб'єктів ще називали «чадь», яке й послужило основою для формування поняття «чадо», тобто дитина. Тому важливу роль у цей період відігравали обряди посвячення в доросле життя, після яких дитина змінювала свій соціальний статус та наділялася певними правами. Це були обряди ініціації, або постригу, обряд посага (коли хлопчика саджали на коня), вступ у шлюб тощо. Загалом же варто відзначити, що до моменту хрещення Русі правового статусу дитини в суспільстві як такого не існувало.

Ситуація почала змінюватися після утворення Київської Русі (деякі вчені стверджують, що з моменту хрещення Русі). У 996 р. Володимир Великий впроваджує систему громадського піклування про сиріт та створює відповідне училище для них.

¹ Там само. С. 29–33.

² Агаева А. В. История защиты прав ребенка в России : учеб.-метод. пособие. Орел : Орлов. гос. ун-т. 2017. С. 5.

Першу школу було засновано саме князем Володимиром (984–1015 р.). У ній училися читати, писати, співати церковних пісень та грецької мови діти бояр та інші діти. Ті, хто закінчував школу, ставали церковнослужителями, священиками. Вони переписували книги, перекладали із грецької та інших мов на церковнослов'янську тощо¹. У цей період з'являється й інститут усиновлення, який мав назву «синовство».

Уперше згадка про правовий статус дитини в суспільстві зустрічається в актах часів правління Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Особлива увага почала приділятися тим дітям, які залишилися без батьківського піклування. Але норми, які існували в цей період, мали дуалістичну природу. Це було і звичаєве право, яке залишилося в спадок з часів язичництва, і церковні норми, які почали поширюватися територією Київської Русі після її хрещення.

Перші відомості про опіку відносяться саме до IX ст. Обов'язок по влаштуванню дітей-сиріт брали на себе як князі, так і церква. Опікуни були зобов'язані годувати та виховувати дітей, а також захищати їх. Що стосувалося питання усиновлення, то воно було повністю підвідомче церкві [², с. 7]. Зокрема правовий статус дітей згадується і в спадковому праві того часу. Так, сироти, які були передані під опіку, зберігали за собою право на успадкування майна, яке залишилось їм від померлих батьків. Варто відзначити, що саме в «Руській правді», розробленій В. Мономахом у XI ст., уперше прописувалися права дітей на спадщину. Проте такі права поширювалися не на всіх дітей, оскільки існував поділ на дітей «законних», тобто народжених у шлюбі, та «незаконних», наприклад, коли рабіня народжувала від свого господаря. Тому останні не мали права на наслідування майна. Але як стверджують окремі історики, на практиці таким поділом нехтували та були

¹ Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 27.

² Агаева А. В. История защиты прав ребенка в России : учеб.-метод. пособие. Орел : Орлов. гос. ун-т. 2017. С. 7

випадки, коли «незаконно народжена» дитина претендувала на княжий престол¹.

Узагальнюючи історичні надбання у сфері захисту прав дітей за часів Київської Русі, варто зазначити, що правовий статус дитини мав неоднозначний характер, оскільки діти поділялись на «законних» та «незаконних», існувала невизначеність правових норм: звичаєвого права і церковного, дитина могла розглядатися і як суб'єкт права, і як об'єкт купівлі-продажу тощо.

Поширення влади Литви та Польщі на територію України мало свої позитивні й негативні наслідки для розвитку прав дитини. Із позитивного варто виокремити те, що, по-перше, у Великому князівстві Литовському в правовому регулюванні опіки спостерігаються принципи захисту інтересів дитини. Але при цьому П. Музиченко зауважує, що опікунське право захищало переважно майнові права неповнолітніх². Багато уваги приділялося і турботі про розвиток дитини, на виховання якої опікун мав виділяти частину коштів від прибутків з її майна³. По-друге, еволюція норм щодо охорони життя дитини є свідченням гуманізації права та усвідомленням цінності дитини, як особливого суб'єкта суспільних відносин⁴. Але одночасно із цим правові норми Литовських Статутів підтримували авторитет батьків, які мали право на зречення від своїх дітей, а у випадках, коли син чи донька завдавали фізичної шкоди батьку або матері, останні могли просити призначення смертної кари своїй дитині⁵.

Що стосується часів перебування українських земель у складі Російської імперії, то варто відзначити, що реформи, які були започатковані Петром I, мали свій вплив і на правовий статус дитини. Важливим кроком стало те, що був змінений акцент

¹ Загоровский А. О. О незаконных детях по русскому законодательству. *Вестник Европы*. Т. 94. Кн. 2. 1882. С. 380–381.

² Музиченко П. П. Культура українського опікунського права у законодавстві Великого князівства Литовського. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 224.

³ Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 29.

⁴ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж. : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. С. 84.

⁵ Соціально-правовий захист дітей в Україні. С. 29.

з церковного регулювання взаємовідносин батьків і дітей на світський. На батьків покладался обов'язок щодо догляду за дитиною, її навчання та підготовки до дорослого життя.

У цей період акцентується увага на освіченості дітей. Для цього, зокрема, держава вела активну боротьбу із ранніми шлюбами, які не сприяли освітньому розвитку молодих людей. Хлопчикам забороняло вступати у шлюб до 20 років, а дівчатам до 17 років¹. Поступово починає обмежуватися й влада батьків стосовно своїх дітей, але при цьому на останніх покладался й цілий ряд обов'язків. Так, за вказівкою Петра I у 1717 р. були сформовані негласні світські правила, які стали основою літературного укладення «Юності чесне зеркало, або показання до життєвого обходження». Практично це був Кодекс поведінки дітей в сім'ї. Передумовою виникнення цих правил стало невдоволення Петром I освітнім рівнем дворянської молоді. Він навіть здійснював спроби по направленню молодих людей на навчання до Англії, Голландії, Франції, Італії, але це не дало позитивних результатів – «з чим від'їжджали, з тим і приїжджали». Тому було прийнято рішення розвивати освіту на місцях².

Надалі реформи Петра I продовжила Катерина II. За роки її царювання значна увага приділяється адміністративно-організаційним змінам у влаштуванні дітей-сиріт, а принцип становості отримує більш чіткі риси, що не могло не позначитися позитивно на дітях-сиротах, оскільки принцип становості тільки зміцнив захист дітей, які залишилися без батьківського піклування. Варто зазначити, що Катериною II у 1785 р. було встановлено відмінності між опікою та піклуванням: до 14 років – опіка, з 14 до 21 року – піклування. Крім того, за її наказом створюються спеціальні установи для покинутих дітей. Так, 1 вересня 1763 р. Маніфестом «Про заснування в Москві Виховного Будинку з особливим шпиталем для незаможних породіль» був організований перший притулок, надалі вони почали поширюватися по всіх губерніях. Суть створення таких установ полягала в спробі викоринити жебрацтво в Російській імперії.

¹ Агаева А. В. История защиты прав ребенка в России : учеб.-метод. пособие. Орел : Орлов. гос. ун-т. 2017. С. 17.

² Русский быт по воспоминаниям современников. XVIII век. Ч. 1. От Петра до Екатерины II (1698–1761 гг.). Москва, 1914. С. 194.

Будувалися притулки на пожертвування, з ініціативи благодійників і не тільки¹. У Зводі Законів громадського піклування за § 192 засновувалися «Сирітські будинки» для піклування про сиріт і їх виховання. У «Сирітські будинки» приймалися: «1) сироти обох статей, що залишилися після батьків без їжі; 2) діти жіночої статі невільників, які перебували на кріпосних роботах; 3) осиротілі немовлята, матері яких померли в клініці» (Статут повивального мистецтва. 15 липня 1811 р.)^{2,3}. Перебуваючи в таких «Сирітських будинках», діти повинні були пройти навчання – спочатку грамоті, а потім певному ремеслу. Особа, яка брала в шлюб вихованця «Сирітського будинку», отримувала привілей – вона мала право протягом трьох років безоплатно користуватися майстернями таких закладів.

Таким чином, за часів правління Катерини II формується соціальна функція держави – виховання і забезпечення прав дітей, що є основою їх правового захисту.

Подальші новели в законодавче регулювання сімейних відносин і правового статусу дитини були внесені в 1832 році «Зводом законів Російської імперії». Цей документ об'єднав усе законодавство, яке існувало раніше, а дітям, сім'ї та шлюбну була відведена перша книга X тому. У ньому детально регламентувалися питання прав та обов'язків дітей, питання опіки та усиновлення. Вводяться поняття «всиновлені діти» та «узаконені діти»⁴. Під усиновленими розуміли законних дітей інших осіб (батьки не могли всиновити власних дітей, які були народжені поза шлюбом), а під узаконеними – власних незаконних, які були з часом узаконені. Такий поділ обумовлював і їх різний правовий статус, зокрема торкався й спадкування.

¹ Гольшева Л. Ю. Правовое положение детей в России (Исторический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Ставрополь, 2002. 178 с.

² Там само.

³ Костіна Е. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 18 с.

⁴ Гольшева Л. Ю. Правовое положение детей в России (Исторический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Ставрополь, 2002 178 с.

Цікавим убачається також «Звід законів і постанов, що стосуються жіночої статі з роз'ясненням статей Зводу законів за рішеннями касаційного департаменту Урядового сенату» 1873 р. У Зводі регламентувалися права «законних» дітей (§ 97–109) та «незаконних» дітей (§ 110–115). «Незаконними» продовжували залишатися ті діти, які, по-перше, були народжені поза шлюбом (навіть якщо їх батьки потім вступили в шлюб); по-друге, були народжені після смерті чоловіка або після розірвання шлюбу й минуло більше 306 днів; по-третє, були народжені в шлюбі, але його було визнано недійсним за рішенням духовного суду¹.

Окрема глава Зводу регламентувала порядок установлення опіки; містилася глава, відведена процедурі усиновлення, що давало можливість дитині отримати статус «законної». Глава 6 складала Постанову, яка визначала взаємні відносини батьків і дітей. Цікавим є той факт, що Постанова містила цільові норми. Так, у § 4 зазначалося, що батькам Чернігівської та Полтавської губерній дозволялося відрікатись від дітей у випадках: 1. якщо діти застосували фізичне насилля стосовно батьків; 2. якщо діти свідчили за власним бажанням проти своїх батьків у кримінальних справах; 3. якщо діти відмовились від поруки за батьків у кримінальній справі; 4. якщо донька обрала розпусне життя; 5. якщо діти виявили намір відібрати в батьків останнє належне їм майно; 6. якщо діти відмовили батькам похилого віку в належному догляді; 7. якщо діти, користуючись майном батьків, не надали їм допомогу в скрутних життєвих обставинах².

Всеосяжна влада батьків продовжувала зберігатися стосовно своїх дітей. Лише в певних випадках вона могла обмежуватися. Обмеженнями були: вступ дітей на навчання до училища; направлення дітей на службу; взяття донькою шлюбу. Повну свободу діти отримували за умови, коли їм була виділена законна чи будь-яка інша частина батьківського майна³.

¹ Женское право : Свод узаконений и постановлений, относящихся до женского пола с разьяснением статей Свода законов по решениям кассационного департамента Правительствующего сената. СПб. : Тип. К. Н. Плотникова, 1873. С. 140–141.

² Там само. С. 152–153.

³ Там само. С. 158.

У дореволюційний період правам дітей відводилась особлива увага. Відомий свого часу правник, криміналіст, адвокат, суддя та активний громадський діяч А. Левенстім підняв так звані «пекучі питання» у сфері захисту прав дитини, зокрема питання жорстокого поводження з дитиною. З його праць можемо побачити, що по захист прав дітей починають звертатися до суду та відповідних адміністрацій. Більше того, він сам неодноразово брав участь у тих справах, де безпосередньо розглядався правовий статус дитини і необхідно було забезпечити їй захист; наголошував на важливості функціонування товариств із захисту дітей.

На з'їзді членів російської групи Міжнародного Союзу Криміналістів у лютому 1900 р. адвокатом уперше було піднято питання про необхідність позбавлення батьківських прав тих осіб, які неналежно виконують свої обов'язки по догляду за дитиною.

А. Левінстім пропонував захищати дітей від:

- сирітства. У зв'язку з цим він вважав за доцільне розширювати мережу притулків для дітей, які залишилися без батьків. Так, наприклад, лише в Харкові в дореволюційний період були відкриті Олександрівський притулок для бідних хлопчиків, Харківське товариство опіки малолітніх безпритульних сиріт, Притулок для бідних дітей міщан¹;

- батьків – у разі їх жорстокого поводження з дітьми, втягнення їх у жебрацтво, прищеплення поганих звичок, втягнення до боргової кабали тощо;

- найближчих родичів (наприклад, якщо вони змушені доглядати за дітьми після смерті їх батьків, але ніяких умов для цього не створюють, а лише пригнічують дитину як морально, так і фізично);

- ремісників, які використовували працю дітей.

А. Левінстім акцентував увагу на тому, що власники мануфактур не забезпечували належних умов праці дітям, порушували тривалість робочого часу, зловживали своїм становищем тощо. А. Левінстім уперше він згадує про: 1. Залучення фабричних інспекцій до вивчення умов праці ремісників та їх учнів і помічників; 2. Утворення інституту дільничних піклувальників, зокрема такий

¹ Левинстим А. Жгучие вопросы из практики защиты детей. *Вестник права*: журн. Юрид. об-ва при Император. С.-Петербур. ун-те. 1901. № 8 (окт.). С. 78.

функціонував і в Харкові. Дільничним піклувальникам надавалися широкі повноваження – вони могли безперешкодно заходити в ремісничі приміщення, захищати права дітей перед ремісниками, заявляти клопотання в інтересах дітей, переводити дитину до іншого ремісника, якщо попередник не створював належних умов праці для дитини, вимагати точного й неухильного виконання вказівок, повідомляти прокурора або поліцію про факти порушень;

– акробатів, які використовували дітей (інколи навіть над їх можливості) для того, щоб розвеселити громадськість і заробити на цьому гроші. А. Левінстім у своїх публікаціях наводив цілий ряд прикладів із власного практичного досвіду про згубний вплив такої експлуатації на психічне та фізичне здоров'я дитини, а деколи й смерті;

– будь-яких форм експлуатації дітей-сиріт, у тому числі й від примусового жебракування, яке було поширене й на території України¹.

З викладеного можемо побачити, що представник громадськості, використовуючи власний довід практичної роботи та аргументуючи його конкретними фактами, сприяв тому, що держава змушена була звернути увагу на правовий статус дітей та якимось чином відреагувати на це. І таких як А. Левінстім було багато.

Тому не можемо не зупинитися на Декларації прав дитини, яка була розроблена К. Вентцелем у 1917 р. (одна з найперших у світі). У ній були представлені основні соціально-економічні, політичні та економічні права і свободи дитини. Її автор уперше проголосив рівність прав дітей та дорослих. К. Вентцель – відомий російський педагог, теоретик та пропагандист вільного виховання. Він вважав, що основою виховання повинна бути сама індивідуальність конкретної дитини. К. Вентцель обґрунтував принцип автономії школи від держави, який зводився до того, що необхідно організувати незалежний, самоврядний, доступний і безкоштовний освітній заклад, який буде перебувати у віданні громад або вільних союзів громадян. Він відстоював право самовизначення дитини в усіх сферах життя, у тому числі й у релігійній².

¹ Там само. С. 78–96.

² Вентцель К. Н. Борьба за свободную школу. М. : Тип. торг. дома А. П. Печковский, П. А. Буланже и К°, 1906. 292 с.

Декларація включала в себе 18 пунктів та закріплювала наступні положення:

1. Кожна дитина, яка народилася на світ, незалежно від соціального походження її батьків, має право на існування, тобто їй мають бути забезпечені ті життєві умови, які передбачені гігієною дитячого віку – необхідні й достатні для збереження і розвитку її організму та боротьби зі шкідливим для здоров'я впливом.

2. Обов'язок щодо забезпечення належних умов життя та розвитку дитини покладається на її батьків, суспільство та державу. Роль кожного має визначатися законодавством.

3. Кожна дитина має право на вільний розвиток власних сил, здібностей і талантів, тобто вона має право на освіту та виховання, які відповідають її індивідуальним особливостям. Реалізація цього права має гарантуватися наявністю безоплатних навчальних закладів різного спрямування.

4. Кожна дитина, незалежно від віку, є індивідуальною особистістю і ні в якому разі не може вважатися ні власністю своїх батьків, ні власністю суспільства, ні власністю держави.

5. Кожна дитина має право обирати собі найближчих вихователів і відмовлятися від догляду своїх батьків, якщо вони негативно впливають на неї. Таке право належить дитині будь-якого віку; держава та суспільство повинні сприяти їй у цьому та слідкувати за тим, щоб такі зміни не мали наслідком погіршення матеріальних умов життя дитини.

6. Кожна дитина, незалежно від віку, має рівні права з дорослою повнолітньою людиною. Обмеження прав може мати місце лише у випадках відсутності фізичних або духовних сил.

7. Свобода для дитини полягає в тому, що вона може робити все, що не завдає шкоди її фізичному та духовному розвитку, а також іншим людям. Тобто використання дитиною наданих їй прав не може бути ніким та нічим обмежене, окрім норм законодавства.

8. Жодна дитина не може бути примушена робити те, що не визначено цими правилами.

9. Правила, які встановлюються для дітей та їх батьків, мають бути вираженням їх спільної волі. Усім дітям має бути надано право брати участь в укладенні таких правил. Якими б не були ці правила, вони мають відповідати вимогам соціальної справедливості та бути обов'язковими для всіх дітей та батьків.

10. Жодна дитина не може бути примушена до вступу до того чи іншого навчального закладу. Виховання та навчання на всіх його етапах є вільним вибором дитини. Кожна дитина має право ухилитися від того навчання та виховання, яке іде у розріз з її індивідуальністю.

11. Кожна дитина є вільною у виборі релігії.

12. Жодна дитина не повинна терпіти утисків через її власні погляди та переконання, якщо тільки вони не порушують права інших членів суспільства.

13. Кожна дитина може вільно висловлювати в письмовій чи усній формі свої погляди та думки, якщо тільки вони не ущемляють загальні блага суспільства.

14. Кожна дитина має право на об'єднання у союзи, спілки, гуртки і тому подібні утворення. Безумовно, забороненими є ті об'єднання, які переслідують цілі, що йдуть у розріз з істинним благом дитини та її нормальним фізичним і духовним розвитком, а також ті, що мають під собою мету нанести шкоду суспільству.

15. Жодна дитина не може бути позбавлена волі, окрім випадків, визначених законом. Жодна дитина не може бути піддана покаранню. З проступками дитини варто боротися за допомогою відповідних виховних закладів шляхом просвітництва та лікування, а не різного роду репресивними покараннями.

16. Держава та суспільство повинні сприяти розвитку та забезпеченню встановлених прав дитини та нівелювати будь-які прояви зловживання ними.

17. Має бути утворений «фонд молодого покоління». Основні його надходження можуть бути сформовані за рахунок введення загального спеціального податку на реальне забезпечення прав дитини чи за рахунок інших відрахувань. Усі витрати фонду мають суворо контролюватися громадськістю.

18. Кожна дитина з того віку, коли це вбачається доречним, має брати участь у суспільному виробництві, у землеробстві чи іншій виробничій праці в обсягах, які відповідають її силам та здібностям. Така праця ні в якому разі не

повинна шкодити її фізичному чи духовному здоров'ю, але має входити в загальну систему виховання та навчання¹.

Певна річ, Декларація К. Вентцеля була занадто ліберальною в окремих аспектах, оскільки він розглядав дитину рівним суб'єктом стосовно повнолітньої особи. Але ж дитина з огляду на свій вік та розумовий розвиток інколи не здатна усвідомити характер своїх дій. Декларація так і не набрала законної сили, проте проект названого акту мав дійсно чималий вплив на подальший розвиток прав дитини, оскільки деякі положення мали важливе значення для сфери захисту прав дитини.

У продовження думки варто зазначити, що багато науковців доби національно-демократичної революції почали виокремлювати окрему галузь права – дитяче право². Так, на думку В. Куфаєва, дитяче право зародилося в перебігу Першої світової війни, а саме в 1914 р. Автор стверджував, що воно складалося з окремих правових інститутів, які були розосереджені в різних кодексах. Та незважаючи на таку розпорошеність норм, усі вони підтримували основну ідею – охорону інтересів дитини на всіх етапах її розвитку.

В. Куфаєв у своїх переконаннях дуже часто посилався на досвід Німеччини, Англії, Франції. На його думку, передумовою виникнення дитячого права став розвиток системи суспільно-виробничих відносин. Тобто юридичні норми дитячого права сформувалися на основі вже існуючих суспільних відносин, таким чином не норма визначає суспільні відносини, а суспільні відносини виробляють норми. Особливу увагу він приділяв впливу держави на розвиток дитини. Обумовлювалося це тим, що інститут сім'ї поступово руйнувався. Загалом варто зазначити, що після лютневої революції починає набирати обертів інституалізація, коли держава брала на себе обов'язок виховати дитину незалежно від того, чи були у неї батьки, чи ні.

¹ Вентцель К. Н. Отделение школы от государства и декларация прав ребенка. Москва : Типолит. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1918. С. 12–14.

² Куфаев В. Детское право, его предмет и объем. Право и жизнь : журн., посвящ. вопросам права и экон. строительства / под ред. проф.: А. М. Винавера, М. Н. Гернета, А. Н. Трайнина. М. : Право и жизнь, 1926. Кн. 8/10. С. 59.

Саме в цей період вводиться поняття державної охорони дитинства, під яким варто було розуміти повну опіку держави над дитиною, спрямовану на створення умов фізичного та психічного розвитку дитини з метою підготовки її до суспільно-корисної діяльності¹. Тобто держава визнавалась найвищим опікуном дитини.

З одного боку, такий стан речей мав свої позитивні результати, оскільки після зміни політичного режиму збільшилась кількість соціальних сиріт, зросла кількість неповнолітніх злочинців, поширювалися наркоманія та алкоголізм, спостерігалось загальне зубожіння населення. Тому вплив держави та її втручання в розвиток дитини були доречними. Соціальний захист дитинства виражався у формуванні різного роду державних та громадських організацій, в утворенні різного типу дитячих установ, у доступності загальної та професійної освіти, у працевлаштуванні та охороні праці неповнолітніх тощо. Але негативним було те, що поняття сім'ї нівельовувалося державою, а занадто «м'яке» законодавство стосовно неповнолітніх правопорушників лише сприяло поширенню дитячої безпритульності та злочинності.

Зрештою, було прийнято ряд нормативно-правових актів у сфері взаємних прав та обов'язків дитини та її батьків, а саме: Декрет ВЦВК від 18 грудня 1917 р. «Про громадянський шлюб, про дітей та про ведення книг актів стану», який закріпив конструкцію взаємних прав та обов'язків; Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне й опікунське право – став першим кодифікованим актом сімейного законодавства; Кодекс законів про шлюб та сім'ю від 1 січня 1927 р., яким, зокрема, було зрівняно в правах законно народжених дітей та незаконно народжених; Положення про органи опіки та піклування, затверджене постановою ВЦВК від 18 червня 1928 р. та ряд інших. Були утворені особливий міжвідомчий орган – «Рада захисту дітей» (утв. 4 січня 1919 р.); Комісія з покращення дітей при ВЦВК (утв. у 1921 р.). У січні 1924 р. засновано спеціальний фонд ім. Леніна для організації допомоги безпритульним дітям, особливо жертвам громадянської війни та голоду.

Підбиваючи підсумки доби націонал-демократичної революції, зазначимо, що нарешті права дитини повноцінно

¹ Там само. С. 62.

набувають свого юридичного змісту та законодавчого закріплення. Проте через складні соціально-економічні умови не всі проекти нормативних актів у сфері захисту прав дитини були прийняті, не всі революційні гасла щодо утвердження прав дитини було реалізовано, не всі спроби держави захистити права дитини та сприяти її розвитку мали на них позитивний вплив.

У період Другої світової війни в першу чергу було важливо зберегти життя дитині, а вже потім говорити про забезпечення та захист її прав. Серед основних нормативно-правових актів, які були прийняті у цей період, варто виділити укази Президії Верховної Ради СРСР:

1. «Про усиновлення» від 8 вересня 1943 р.;
2. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам й одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» та впровадження ордена «Материнська слава» й медалі «Медаль материнства» від 8 червня 1944 р.;
3. «Про порядок застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р стосовно дітей, батьки яких не перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі» від 14 березня 1945 року.

Варто згадати й ту обставину, що в період Другої світової війни широкого поширення набув процес «патрунування». Патронат регламентувався Постановою ВЦВК та Ради народних комісарів РРФСР «Про порядок передачі дітей на виховання (патронат) в сім'ї трудящих» від 1 квітня 1936 р. та, відповідно, законодавством союзних республік й інструктивними вказівками народних комісаріатів у сфері охорони здоров'я, просвіти, соціального забезпечення та юстиції.

Під патронатом розуміли договір між державним органом, який здійснює нагляд за дитиною, що залишилася без батьківського піклування, та особою, яка бере таку дитину на певний термін на виховання¹. Таким чином, діти – вихованці дитячих будинків та будинків малюка передавалися на виховання в нові повноцінні сім'ї. Така практика була поширеною як у великих містах, так і в сільській місцевості.

¹ Свердлов Г. М. Война и правовая охрана детей в СССР. Ташкент : Гос. изд-во УзССР, 1943. С. 47.

Патронат варто відмежовувати від опіки та піклування, оскільки в основу опіки та піклування покладено принцип виникнення правовідносин на користь одностороннього акту адміністративної влади, рішення якої було обов'язкове для виконання. У сфері патрунування застосовується кардинально інший принцип – договірний: «патрунування дітей проводиться виключно на добровільних началах». Такі правовідносини виникають тільки на основі спеціального договору про патрунування, зміст якого визначався законодавством¹.

З викладеного можна сказати, що інститут патрунування можна вважати першою спробою впровадження процесу деінституалізації на території України, основна мета якого полягає в тому, щоб дитина зростала в сімейному оточенні, що є більш прийнятним для її фізичного та духовного розвитку, а не в державній інституції, яка лише шкодить їй.

У післявоєнний період права дитини варто розглядати в контексті розвитку сімейного законодавства. Так, у 1968 р. були прийняті Основи законодавства про шлюб та сім'ю; у 1969 р. – Кодекс про шлюб та сім'ю. Кодекс уже передбачав дві форми встановлення батьківства: у добровільному порядку за заявою батька або матері дитини та в судовому порядку. Кодекс також дозволяв дітям самостійно звертатися в органи опіки та піклування по захист своїх прав, якщо батьки їх порушували або зловживали ними.

У середині 70-х років рівень охорони дитинства значно підвищився. Було створено спеціальні дитячі установи, заклади безкоштовного медичного обслуговування, систему закладів по боротьбі з безпритульністю й правопорушеннями неповнолітніх та систему інших установ, що забезпечували нагляд за вихованням та розвитком підростаючого покоління. Окрім того, держава постійно виплачувала матеріальну допомогу малозабезпеченим сім'ям тощо².

¹ Там само. С. 46–47.

² Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 41; Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов. Москва : Норма-Инфра-М, 1999. С. 89.

Після проголошення незалежності України захист прав дітей деякий час був не актуальним, оскільки спочатку потрібно було вирішувати загальнодержавні питання правонаступництва в політичній та економічній сферах. Зрештою Україна ратифікувала цілу низку міжнародних конвенцій та інших міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей, а в 2001 р. було прийнято Закон України «Про охорону дитинства», спрямований на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання її в сімейному оточенні; Закон встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найсуттєвіших інтересів дитини¹.

Сучасний стан правового захисту прав дитини перебуває на вершині свого розвитку. Але інколи можуть виникнути сумніви з приводу того, що окремі представники органів державної влади піднімають питання захисту прав дітей виключно з популістичних мотивів, аби привернути до себе увагу громадськості, міжнародних установ та організацій з тим, щоб отримати додаткове фінансування, яке не завжди використовується за призначенням тощо. В будь-якому випадку постійний незалежний внутрішній та зовнішній моніторинг за процесом дотримання та забезпечення прав дітей дає нам можливість розуміти реальну ситуацію у сфері захисту прав дітей і на основі цього, робити певні висновки.

Підводячи підсумки, зазначимо, що процес становлення та розвитку прав дитини в Україні переживав як періоди піднесення, так і періоди занепаду. Але зрештою ми вийшли на той рівень правового захисту прав дитини, коли вони є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України та ефективності внутрішньої політики держави.

¹ Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019).

РОЗДІЛ 2

Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

2.1 Поняття та структура механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Захист прав дитини є тією проблемою, яка потребує на сьогоднішній день свого нагального вирішення. Обумовлено це тим, що на фоні загальнополітичних, міжнародних, загальносоціальних, загальнокультурних проблем дитина залишилася поза увагою держави, незважаючи на начебто велику кількість нормативно-правових актів міжнародного та вітчизняного характеру. Пояснити таку ситуацію можна відсутністю єдності між матеріальним і процесуальним правом. Тобто норма є, а механізму її реалізації немає. Наприклад, на вимогу міжнародної спільноти Україна ратифіковує міжнародний нормативно-правовий акт у сфері захисту прав дитини, для того щоб виконати свої зобов'язання перед міжнародною організацією, але процедури його застосування не має. Тому складається ситуація, коли нормативний акт є, а виконати його немає можливості. Іншою негативною тенденцією є те, що державні інституції, які спеціально створені для того, щоб забезпечувати реалізацію та захист основних прав, свобод та законних інтересів дитини, не можуть дійти згоди в розподілі повноважень між собою. Як результат – дублювання функцій, бюрократія, перекладання обов'язків одне на одного, небажання виконувати свої повноваження. Тому має бути вироблений дієвий механізм захисту прав дитини, який би за своєю структурою та змістом забезпечував належний захист прав дитини. Держава в особі своїх органів, урядових та неурядових організацій зобов'язана створити для кожної дитини такі умови її життя та розвитку, за яких вона матиме можливість набувати, виявляти, реалізовувати та захищати свої права.

Тому в рамках зазначеного пункту монографічного дослідження, окрім понятійного апарату, важливо визначити структуру механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні з тим, щоб розуміти, хто саме формує та реалізує державну політику у сфері захисту прав дитини, яким чином вона впроваджується в життя, а також яким чином держава гарантує реалізацію та забезпечення цієї політики. На основі цих досліджень, окрім іншого, ми зможемо сформулювати ознаки механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та, зрештою, після вивчення усіх його складових, сформулювати пропозиції щодо удосконалення адміністративно-правового захисту прав дитини в нашій державі.

Але за традицією спочатку зупинимося на тлумаченні термінів, які ми будемо використовувати. Що ж за своїм змістом та суттю передбачає термін «механізм», який досить широко використовується майже в усіх гуманітарних та прикладних науках? У академічному тлумачному словнику української мови під терміном «механізм» пропонують розуміти:

- 1) пристрій, що передає або перетворює рух;
- 2) внутрішню будову, систему чого-небудь;
- 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище¹.

Словник російської мови визначає «механізм» як:

- 1) певну систему засобів, що формують порядок будь-якого виду діяльності;
- 2) систему, пристрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності;
- 3) послідовність станів, процесів, що визначають собою якусь дію, явище².

Але варто зазначити, що в правових науках термін «механізм» не вживається як самостійна правова категорія, а використовується в словосполученнях з іншими термінами

¹ Словник української мови : в 11 т. Т. 4 / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; редкол. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наук. думка, 1973. С. 695.

² Механизм // Словарь Ожегова : толк. слов. рус. яз. С. 321.
URL: <http://www.ozhegov.org/words/15796.shtml> (дата звернення: 20.12.2018).

в залежності від контексту чи змісту правового процесу або явища. Наприклад, «механізм держави», «виконавчий механізм», «механізм управління», «фінансовий механізм», «механізм правового регулювання», «адміністративно-правовий механізм забезпечення/захисту» тощо.

На доктринальному рівні можемо зустріти наступні підходи до трактування поняття «механізм». Так, Д. Позняк під «механізмом» розглядає пристрій для передачі й перетворення рухів, що являє собою систему тіл (ланок), у якій рух одного чи декількох тіл (провідних) викликає певні рухи тіл системи; внутрішній пристрій, система чогось; сукупність станів і процесів, з яких складається якесь фізичне, хімічне, фізіологічне, економічне, психологічне та інше явище¹. С. Рудницький пропонує трактувати «механізм» як широку, системну й цілісну категорію. Тобто, на думку автора, це складний пристрій, що являє собою систему ланок, у якому рух однієї чи декількох ланок викликає певні рухи інших ланок механізму, а дії і зв'язки автор трактування поняття пропонує вважати його конститутивною ознакою, причому важливе значення має повторюваність дій (принципова можливість для відповідного учасника чи учасників здійснювати подібні дії в майбутньому). Тому призначення механізму С. Рудницький вбачає в перетворенні сигналів (потреб, інтересів, соціальних дій), що надходять на «вхід» механізму в результати на «виході» (дії, рішення, норми, інші соціальні дії)². Схоже трактування можемо знайти й у В. Абрамова, який стверджує, що «механізм» передбачає собою єдність елементів, функціонування кожного з яких залучає до роботи інші; а суть роботи «механізму» полягає в тому, що окремо взятий його елемент приводить у рух інший, який «тягне» за собою цілий ряд елементів³. Як бачимо, механізм за своєю суттю

¹ Позняк Д. В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2004. 259 с.

² Рудницький С. В. Категорія «механізм» та її гносеологічні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. *Держава і право*. 2011. Випуск 53. С. 683.

³ Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России : общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. С. 170.

є організуючою інституцією, яка може об'єднати у своєму складі множинність структурних елементів, які, на перший погляд, можуть здатися зовсім несумісними. Але в цьому як раз і виявляється його мета – привести у взаємодію незалежні правові інституції з тим, щоб сприяти чи навіть змусити їх рухатись у певному, необхідному для системи, порядку.

Таким чином, можемо сказати, що **механізмом** є складна система взаємоузгоджених та взаємодіючих елементів, об'єднаних реалізацією одного процесу, спрямованого на досягнення єдиної спільної конкретно визначеної мети, яка одночасно виступає елементом більш складної системи. До такого висновку ми доходимо за рахунок сформованого нами в попередньому розділі монографічного дослідження визначення «системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні», де ми вказали, що в структуру системи входить, зокрема, інституційна складова, основу якої складає механізм адміністративно-правового захисту прав дитини. Підтвердження наших думок знаходимо в працях О. Скаун, С. Рудницького, В. Муляра, А. Колодія та А. Олійника, які розглядали питання про співвідношення категорій «механізм» і «система».

Так, В. Муляр стверджував, що «механізм» – це цілісна, збірна й системна категорія¹; А. Колодій та А. Олійник вказали на те, що кожний механізм – це високоорганізована система, яка характеризується єдністю елементів, що перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, характеризують сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовнішнє явище; О. Скаун акцентує увагу на тому, що компоненти механізму, які потім утворюють систему, мають ієрархічний характер²; С. Рудницький наголошує на тому, що механізми мають системний характер, але, в свою чергу, можуть бути елементами більш складної системи³.

¹ Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) / Ін-т змісту і методів навчання ; Житомир. інж.-технол. ін-т. Житомир, 1997. С. 110.

² Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 219; Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

³ Рудницький С. В. Категорія «механізм» та її гносеологічні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. *Держава і право*. 2011. Випуск 53. С. 682.

Тому в теорії адміністративного права ми використовуємо термін «механізм» для характеристики внутрішньої будови та процесів окремих його інститутів, наприклад, у сфері державного управління різними сферами суспільних відносин – це механізм державно-правового регулювання; у сфері реалізації та гарантування прав людини, у тому числі дитини – це механізм адміністративно-правового забезпечення/захисту/охорони прав, свобод, законних інтересів тощо.

Характеризувати механізми адміністративно-правового забезпечення (захисту) прав людини в адміністративному праві бралось чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників: І. Ієрусалімова, вивчаючи механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, стверджує, що це система засобів, які є складовою впливу елементів цієї галузі права на суспільні відносини та встановлені її нормами гарантії реалізації цих прав¹; Р. Зуєв розглядає механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у вузькому та широкому значенні. Так, у широкому розумінні – це процес адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини органами публічного адміністрування, а у вузькому – структурно взаємопов'язана сукупність правових та організаційних засобів, що реалізуються органами публічного адміністрування і спрямовані на регулювання правовідносин у сфері прав і свобод людини²; Я. Лазур досліджує механізм забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління та доходить висновку, що ним є процес діяльності органів державного управління щодо створення належних умов реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян від протиправних дій шляхом виконання матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів³; В. Горобець визначає державно-

¹ Ієрусалімова І.О., Ієрусалімов І.О., Павлик П.М., Удовенко Ж. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. С. 98.

² Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 50.

³ Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 393. URL:

правовий механізм охорони основних прав і свобод громадян як систему конституційно-правових норм, структуру державних органів, різні політико-правові, соціально-економічні та соціально-психологічні фактори, форми та методи, способи, умови та засоби реалізації правових норм у відповідності до встановлених процедур та принципів¹.

Аналіз сформованих вище підходів до трактування поняття і змісту механізму адміністративно-правового забезпечення прав людини дає нам підстави стверджувати, що в його структуру входять, по-перше, суб'єкти владних повноважень і представники неурядових організацій та громадськості, які забезпечують реалізацію вже чинних норм адміністративного права у сфері захисту прав людини, а також виступають ініціаторами формування нових у тих сферах суспільних відносин, які ще не врегульовані чинним законодавством, по-друге, до складу механізму адміністративно-правового захисту прав людини входять засоби адміністративно-правового захисту прав людини, за допомогою яких реалізується владний вплив суб'єктів адміністративно-правового захисту, по-третє, діяльність суб'єктів адміністративно-правового захисту прав людини та їх повноваження забезпечуються державною підтримкою у вигляді юридичних гарантій. Така структура, на нашу думку, є прийнятною й для механізму адміністративно-правового захисту прав дитини, про яку ми почали говорити в минулому розділі монографічного дослідження. Тому ми спеціально не включали до структури механізму нормативне регулювання, оскільки вважаємо, що воно стоїть «над» механізмом адміністративно-правового захисту прав дитини та забезпечує його функціонування.

Для формування авторського поняття «механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні»

http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_57 (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Горобец В. Д. Права и свободы граждан под охраной государства (рецензия работы В. Н. Бутылина «Государственно-правовой механизм охраны конституционных прав и свобод граждан». М., 2001. 177 с.). *Журнал российского права*. 2002. № 9. С. 166; Ленчик В. А. Механизмы действия права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2002. 179 с.

проаналізуємо спочатку вже наявні підходи та спробуємо надати їм критичну оцінку з тим, щоб удосконалити його трактування. Так, Т. Корж-Ісаєва визначає механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод неповнолітніх як цілісну систему адміністративно-правових норм та структурно взаємопов'язаних між собою суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, які створюють надійні умови для гарантованого здійснення реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод неповнолітніх¹. В. Абрамов під механізмом захисту прав дитини розуміє систему взаємодіючих соціальних та правових засобів, що застосовуються для забезпечення реалізації її прав, тобто це система взаємодіючих засобів соціального та правового захисту прав дитини². Р. Морозова зазначає, що механізм правового захисту прав та законних інтересів неповнолітніх являє собою сукупність його складових елементів: правових норм, нормативних актів, правових відносин, індивідуальних актів, правової свідомості та правової культури. А його основою виступає міжгалузовий правовий інститут захисту прав та законних інтересів неповнолітніх³. Останній підхід, на нашу думку, є дещо абстрактний, оскільки не передбачає засобів його реалізації та контролю, що вбачається нам дуже важливим. Певна річ, можна говорити про необхідність досягнення високого рівня правової культури та обізнаності, і це є дуже важливо, але такі категорії передбачають повільний (поступальний) розвиток суспільства, копітку роботу з ним, а права дитини необхідно захищати вже сьогодні й зараз. І дуже важливо за таких обставин мати, окрім правового акту та кінцевої бажаної мети його прийняття, ще й механізм його реалізації. Попри це, авторка наголошує на тому, що норма права є головний, визначальний елемент механізму

¹ Корж-Ісаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. С. 15.

² Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. С. 173.

³ Морозова Р. В. Правовые и организационные основы защиты прав несовершеннолетних в деятельности милиции общественной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва. 2001. С. 58.

правового захисту прав неповнолітніх, оскільки вони виконують різноманітні функції: 1) ними встановлюється сам правовий статус неповнолітніх, тобто нормативно визначається об'єкт юридичного захисту; 2) нормами права визначається суверенізація прав неповнолітніх шляхом установлення гарантій їх дотримання іншими суб'єктами права; 3) ними визначаються заходи державного примусу, що застосовуються за порушення прав неповнолітніх; 4) у них закріплюється компетенція судів і правоохоронних органів щодо застосування цих заходів і відновлення порушених прав дітей¹. Така позиція, певна річ, має право на існування, вона знайшла підтримку серед наукової спільноти, але ми все ж таки продовжуємо відстоювати позицію, що норма права входить у систему адміністративно-правового захисту прав дитини, а не в його механізм. Хоча в деяких випадках норму права можна розглянути як засіб захисту та гарантію захисту, але про це пізніше.

Тобто механізм захисту прав дитини складається з сукупності елементів, функціонування кожного з яких залучає в роботу інший. Таким чином, сутність роботи механізму виражається в тому, що кожний елемент у процесі своєї роботи може й повинен підключити до реалізації своїх повноважень інші елементи, не порушуючи при цьому загальний баланс розподілу компетенцій.

Що ж до структури механізму адміністративно-правового захисту прав дитини, то враховуючи вищезазначені позиції авторів, можемо сказати, що це питання не є однозначним. Одні дослідники виокремлюють рівні механізму, інші систематизують його структурні елементи, треті намагаються об'єднати його нормативну та інституційні складові тощо. Так, М. Садовнікова виокремила наступні рівні механізму захисту прав дитини:

І рівень – рівень міжнародно-правового захисту дітей. Тут діють такі важливі міжнародно-правові документи, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Мінімальні стандартні правила ООН 1985 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р. Безпосередній механізм захисту виражений в діяльності Міжнародного суду ООН, Комітету ООН з прав дитини, Верховного комісара з прав людини. Комітет ООН з прав дитини

¹ Там само. С. 58–60.

послідовно рекомендує державам-учасникам Конвенції про права дитини створювати незалежні установи, органи, служби, покликані відстоювати права дітей;

II рівень – рівень регіональних міжнародних спільнот. Держави-члени Ради Європи керуються у своїй діяльності Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, яка була прийнята в 1950 р., і додатковими протоколами до неї. Європейська конвенція – важливий міжнародний договір, який визначає невід’ємні права і свободи людини й вимагає від держави гарантувати їх кожній особистості. З усього цього випливає, що будь-яка особа, у тому числі й кожна дитина, з метою захисту своїх порушених прав і законних інтересів є правомочною звернутися до відповідних інстанцій Ради Європи. Кожна особа отримала реальну можливість направляти індивідуальні скарги, пов’язані з порушенням її прав, до Європейського суду з прав людини. Суд являє собою наднаціональний орган, звернення до якого можливе тільки в разі вичерпання всіх внутрішньодержавних засобів захисту і лише протягом шести місяців з дати прийняття остаточного рішення на національному рівні. Суд розглядає тільки ті скарги, які спрямовані проти держави, і тільки проти тієї держави, яка ратифікувала Конвенцію;

III рівень – це рівень внутрішньодержавних механізмів захисту прав підлітків. Виходячи з традиційного поділу влади на три гілки, це захист на законодавчому, виконавчому й судовому рівнях;

IV рівень – захист прав дитини здійснюється на рівні регіонів держави¹.

Поділ механізму захисту прав дитини на рівні можемо знайти і в працях М. Немитіної, яка розділила рівні захисту прав неповнолітніх відповідно до рівнів влади (центральный та регіональний рівні) та виділяє окремо рівень місцевого

¹ Садовникова М. Н. Механизмы защиты прав несовершеннолетних. *Правовое образование: организация внеурочной работы. Региональный опыт*: сб. материалов. М. : Новый учеб., 2002. С. 133.

самоврядування¹; В. Кулапова, який підкреслює, що внутрішньодержавний рівень є пріоритетним полем, у рамках якого повинні реалізовуватися права і законні інтереси дітей, оскільки, на його думку, сучасне міжнародне право не дає міжнародним органам і організаціям таких ефективних інструментів захисту прав дітей, якими володіє держава²; З. Кантемірова також виділяє міжнародний і внутрішньодержавний рівні механізму захисту прав дитини та обґрунтовує свою позицію тим, що на кожному з цих рівнів вирішуються різні за своїми масштабами завдання забезпечення прав і законних інтересів дитини; компетенція різних органів у названій сфері визначається статутними нормативними актами та (або) спеціальним законодавством про захист прав дітей, а множинність суб'єктів захисту підвищує значущість їх дій в управлінні щодо соціального та правового захисту прав і законних інтересів неповнолітніх³ тощо.

Ми схильні дотримуватись тієї позиції, що варто здійснювати поділ суб'єктів, які входять до складу механізму адміністративно-правового захисту прав дитини на тих, що реалізують свої повноваження на вітчизняному рівні, та тих, що діють на міжнародному рівні. До складу суб'єктів міжнародного рівня, при цьому, входять як урядові, так і неурядові організації, де міжнародна (міжурядова/урядова) організація – це постійно діюче об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору з метою вирішення певних завдань, що має необхідну для цього систему органів і самостійні права й обов'язки (ООН, ЮНІСЕФ, Комітет з прав дитини тощо). Права й обов'язки міжнародної організації відрізняються від прав і обов'язків держав-членів, саме тому міжурядові організації є самостійними суб'єктами

¹ Немытина М. В. Защита прав несовершеннолетних в России: системный подход. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2004. № 2. С. 59.

² Кулапов В. В. Защита субъективных прав и законных интересов детей в РФ (Вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01: Саратов, 2004. С. 76.

³ Кантемирова З.Э. Механизм защиты прав ребенка в Российской Федерации. *Бизнес в законе*. 2009. № 2. С. 33.

міжнародного права¹. У свою чергу, міжнародною неурядовою організацією є організація, створена не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих документів, зареєстрованих у відповідності з національним законодавством однієї з держав (*Люмос, World Vision International, Міждисциплінарна рада з розвитку та навчання, Hope and Homes for Children* тощо). Ознаками таких організацій є те, що вони:

1) утворені не на основі міжурядової угоди, а відповідно до внутрішнього акта будь-якої держави;

2) мають відділення принаймні в 3-х країнах;

3) мають бути визнані принаймні однією країною чи мати консультативний статус у міжурядовій організації;

4) мають отримувати гроші більше ніж з 1 країни, при цьому вони носять некомерційний характер діяльності;

5) мають діяти відповідно до Статуту ООН і Загальної Декларації прав людини².

Вітчизняний рівень суб'єктів механізму адміністративно-правового захисту прав дитини включає в себе центральні органи державної влади, регіональні або територіальні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також недержавні органи, організації та громадськість. Зокрема, на вітчизняному рівні варто паралельно виділити органи державної влади загальної компетенції, для яких захист прав дитини є одним з напрямків роботи, проте не основним (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України); органи державної влади спеціальної компетенції, які й створені саме для того, щоб забезпечувати захист прав дитини (Уповноважений Президента України з прав дитини, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції тощо); громадські формування/органи/організації, які не наділені державно-владними повноваженнями у сфері захисту прав дитини, але були створені спеціально для реалізації та захисту її прав (Ла

¹ Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.

² Там само.

Страда–Україна, Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей», Українська Мережа за Права Дитини тощо).

Але міжнародні та вітчизняні інституції не вичерпують, на нашу думку, внутрішню структуру механізму адміністративно-правового захисту дитини в Україні. Підтвердження цієї тези знаходимо в працях О. Двуреченської, яка до спеціального механізму захисту неповнолітніх включає:

1) заходи щодо захисту прав дитини при здійсненні діяльності у сфері освіти і виховання;

2) заходи щодо забезпечення прав дітей на охорону здоров'я, які здійснюються через надання дітям безкоштовної медичної допомоги і медичної діагностики, проведення лікувально-оздоровчої роботи, у тому числі й диспансерного спостереження, медичної реабілітації дітей-інвалідів та дітей, які страждають хронічними захворюваннями, і санаторно-курортне лікування дітей;

3) заходи щодо захисту прав і законних інтересів дітей у сфері професійної орієнтації, професійної підготовки і зайнятості. Названий вид захисту неповнолітніх передбачає заходи щодо забезпечення професійної орієнтації, професійної підготовки дітей, які досягли віку 14 років. У разі прийому на роботу дітей, які досягли віку 15 років, їм гарантують винагороду за працю, охорону праці, скорочений робочий час, відпустку, а працівникам, молодшим за 18 років, надаються пільги при поєднанні роботи з навчанням, проведення щорічного обов'язкового медичного огляду і т. д.;

4) заходи щодо захисту прав дітей на відпочинок та оздоровлення, яке відбувається через збереження і розвиток установ, діяльність яких спрямована на відпочинок і оздоровлення дітей;

5) заходи щодо захисту прав і законних інтересів дитини при формуванні соціальної інфраструктури для дітей. Воно здійснюється за допомогою експертної оцінки і обліку нормативів будівництва об'єктів соціальної інфраструктури для дітей, використовуються зазначені об'єкти тільки за прямим призначенням;

б) заходи щодо захисту дитини від інформації, пропаганди та агітації, що завдають шкоди її здоров'ю, моральному й духовному розвитку. Реалізуються шляхом вжиття заходів у цьому напрямку, у тому числі заходів захисту від національної, класової, соціальної нетерпимості, від реклами алкогольної продукції та тютюнових виробів, від пропаганди соціальної, расової, національної й релігійної нерівності, а також від розповсюдження друкованої продукції, аудіо- та відеопродукції, що пропагує насильство і жорстокість, порнографію, наркоманію, токсикоманію, антигромадську поведінку тощо;

7) заходи щодо захисту прав дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, які забезпечуються соціальною реабілітацією, судовим захистом прав і позасудових процедур з урахуванням забезпечення пріоритету особистого і соціального благополуччя дитини, особливостей віку й соціального стану неповнолітнього¹.

В. Васьковська, у свою чергу, до структурних елементів механізму забезпечення прав і свобод людини, у тому числі й дитини, віднесла: а) юридичні передумови забезпечення прав на безпеку (тобто наявність у неї правового статусу); б) нормативно-правові засоби забезпечення права на безпеку (вони становлять собою юридичні гарантії); в) загальносоціальні умови реалізації, охорони, захисту права на безпеку (фактичне соціальне макросередовище, у якому здійснюється забезпечення права на безпеку)². Указаний підхід є цікавим, але неоднозначність викликає такий структурний елемент механізму, як «соціальні умови реалізації, охорони, захисту права на безпеку». В нашому розумінні ця категорія є відносно сталою, а тому за своїм змістом не може входити в структуру механізму. Фактичне соціальне макросередовище може виступати основою функціонування механізму забезпечення прав і свобод людини. Проте, певна річ, порушене питання все ж таки залишається дискусійним, а тому ми

¹ Двуреченская О. Н. Механизмы защиты прав несовершеннолетних в субъектах РФ. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 8. С. 248.

² Васьковська В. П. Механізм забезпечення прав людини на безпеку. *Право України*. 2005. № 9. С. 26.

можемо лише сприймати та підтримувати сформовану теорію автора чи навпаки, спростовувати її, наводячи при цьому власні міркування та докази з приводу структурної побудови об'єкта дослідження.

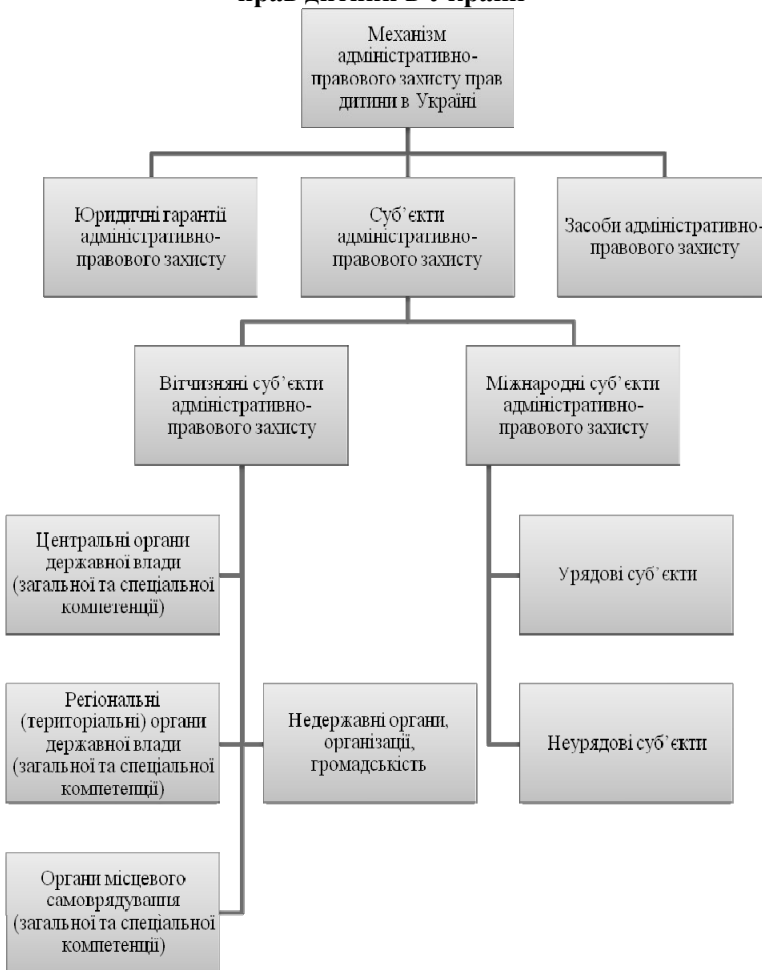
Проте, незважаючи на весь обшир думок і поглядів на визначення та структуру механізму адміністративно-правового захисту та забезпечення прав людини/дитини, для всіх них є характерним виокремлення спільних ознак:

- упорядкованість та взаємна єдність структурних елементів;
- конкретна визначеність та чітка спрямованість дій усіх елементів;
- взаємодія усіх структурних елементів;
- нормативна регламентованість процедурної діяльності;
- збалансованість компетенційних складових структурних елементів;
- забезпеченість заходами адміністративного впливу;
- суспільна корисність.

Тому, підводячи підсумки, можемо зазначити, що структура механізму адміністративно-правового захисту прав дитини, яка відображає його внутрішню будову та взаєморозміщення і взаємодію його структурних елементів, складається з трьох основних ключових ланок:

- 1) суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, які в залежності від обсягів повноважень діють на рівні держави або на рівні міжнародної спільноти;
- 2) юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини, що підтверджують наявність прав, свобод і законних інтересів дитини та можливість їх правового забезпечення й захисту ;
- 3) засобів адміністративно-правового захисту прав дитини, що сприяють реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів дитини (рис. 1).

Структура механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Указані елементи за своїм змістом та суттю також виступають окремими системами, які об'єднують у собі множинність узгоджених структур. Тобто механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні повністю відповідає природі системи, оскільки він складається із

взаємодіючих структурних одиниць нижчого порядку і є одночасно елементом більш складної системи.

Отже, *механізмом адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні* є складна універсальна система, представлена взаємною єдністю суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, дії яких скоординовані у визначеному напрямку, відповідних засобів адміністративно-правового впливу та юридичних гарантій, які забезпечують реалізацію захисту прав дитини.

2.2 Адміністративно-правові засоби захисту прав дитини в Україні: поняття та види

Структура механізму адміністративно-правового захисту прав дитини обов'язково передбачає наявність засобів їх адміністративно-правового забезпечення, які сприяють реалізації прав дитини. Як стверджує О. Юнусова, застосування адміністративно-правових засобів для захисту прав та законних інтересів усіх громадян, включаючи й неповнолітніх, є першочерговим завданням держави для формування сучасного громадянського суспільства¹. Але що ж за своїм змістом та суттю є «засобами адміністративно-правового захисту»? Це питання досить складне та неоднозначне. Зокрема, не так багато існує досліджень, присвячених саме засобам захисту прав людини, не говорячи уже про засоби захисту прав дитини. Найбільшу зацікавленість викликають праці О. Смірнова («Юридичні засоби захисту суб'єктивних прав»²), В. Сапуна («Теорія правових засобів і механізм реалізації права»³), К. Шундікова («Цілі і засоби в праві

¹ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2015. С. 106.

² Смирнов А. П. Юридические средства защиты субъективных прав : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Омск, 2016. 24 с.

³ Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Н. Новгород, 2002. 321 с.

(загальнотеоретичний аспект)»¹ тощо. Тому в рамках даного пункту монографії для більш повного розкриття проблематики обов'язково будемо використовувати такий метод наукового пізнання, як дедукція, який передбачає перехід від знання та аналізу загальних закономірностей об'єкта до окремих особливостей його прояву.

Так, на рівні теорії права під засобами правового захисту, тобто юридичною забезпеченістю прав, прийнято розуміти засоби матеріально-правового та процесуально-правового характеру. Це можуть бути, на думку окремих дослідників, правові норми, нормативно-правові акти, правовідносини, правозастосовні акти, правозахисна діяльність державних органів, громадських організацій, юридичних та фізичних осіб, а також самозахист². Усі ці засоби реалізуються різними суб'єктами та відображаються у відповідних формах на різних етапах та рівнях захисту (міжнародний рівень, вітчизняний, регіональний, місцевий рівень тощо).

В. Сапун, здійснюючи дисертаційне дослідження, дійшов висновку, що правові засоби, як самостійна правова категорія, є такими інституційними утвореннями правової дійсності, які за умов реального функціонування та використання в процесі спеціальної правової діяльності призводять до досягнення певного результату у вирішенні соціально-економічних, політичних, моральних та інших завдань, що стоять перед суспільством та державою на сучасному етапі³. Тому від правильного вибору правових засобів залежить досягнення цілей правового регулювання і, врешті-решт, ефективність права в цілому⁴. Недооцінка або неправильний вибір юридичних засобів, прийомів, правових режимів, закладених у нормативній основі правового

¹ Шунди́ков К. В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999. 182 с.

² Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. С. 186.

³ Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации прав. автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород. 2002. С. 21.

⁴ Шунди́ков К. В. Вказана праця.

регулювання, призводять до порушень у реалізації права та зниження його ефективності¹. Тому зрозуміло, що правові засоби є ключовими ланками, які забезпечують цілісність права в його структурно-інструментальному розумінні, оскільки між усіма правовими засобами простежується єдність та зв'язок, що зайвий раз підтверджує нашу теорію системності адміністративно-правового захисту прав дитини. Тобто якщо взяти окремо будь-який засіб захисту як інституційну складову, він буде самостійним, одиничним фрагментом правової дійсності, який хоч і забезпечує реалізацію своєї місії, але його результативність є малоефективною. А от у взаємодії та єдності засоби захисту утворюють комплекс, правову узгодженість, тобто механізм, який продуктивно та результативно діє в тій чи іншій сфері правового регулювання, у нашому випадку у сфері захисту прав дитини.

В. Смірнов підійшов досить предметно до визначення правових (юридичних) засобів. Останні він трактує як інституційні правові явища, спрямовані на захист суб'єктивних прав шляхом припинення правопорушень, відновлення порушених прав або компенсації за порушене або втрачене право². Зокрема, автор сформував ознаки, які характеризують правові засоби: 1) вони є узагальнювальними юридичними способами забезпечення інтересів суб'єктів права, спрямованими на досягнення поставлених цілей; 2) вони відображають інформаційно-енергетичні якості і ресурси права, що надає їм особливу юридичну силу, спрямовану на подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів учасників правовідносин; 3) поєднуючись певним чином, правові засоби виступають основними динамічними частинами (елементами) дії права, механізму правового регулювання, правових режимів; 4) правові засоби призводять до юридичних наслідків, конкретних результатів, тією чи іншою мірою ефективності правового регулювання; 5) вони забезпечуються державою³. На нашу думку, такий підхід автора щодо визначення правових засобів є дещо звужений, але окремі ознаки, які були ним сформувані,

¹ Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Н. Новгород, 2002. 321 с.

² Смирнов А. П. Юридические средства защиты субъективных прав : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Омск, 2016. 24 с.

³ Там само.

є доцільними, тому ми будемо з ними далі працювати та вдосконалювати їх.

Цікавим є підхід К. Шундикова, який юридичні (правові) засоби визначає як узяті в єдність сукупність правових установок (інструментів) і форм правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей. У рамках механізму правового регулювання юридичні засоби виконують регулятивну, охоронну, інформаційно-психологічну, культурно-виховну, стимулюючу (спонукальну) функції, функцію соціального контролю і функцію закріплення найбільш значущих соціальних зв'язків, а також вносять певну цивілізованість у чинні суспільні відносини^{1,2}. Тобто правові засоби виступають факторами, які безпосередньо впливають на характер правового регулювання суспільних відносин. Тому грамотне використання зазначених феноменів у правовій політиці є найважливішою умовою вдосконалення роботи й підвищення результативності правових норм.

У юридичній літературі, окрім терміну «засоби захисту», можемо також зустріти такі тотожні категорії, як «способи захисту» та рідше «міри захисту», де під «мірою захисту» прийнято розуміти засоби правового впливу, що застосовуються з метою відновлення порушених прав стосовно зобов'язаних осіб³. Спосіб же захисту передбачає такий варіант поведінки уповноважених суб'єктів, який дає їм можливість оптимально застосовувати надані законом повноваження з метою виконання поставлених завдань у сфері захисту прав людини.

До того ж варто погодитися з твердженням О. Юнусової з приводу того, що кожна галузь права формує власний підхід до визначення змісту та розуміння терміну «засіб захисту». Так, якщо ми візьмемо галузі права кримінального блоку, то в їх рамках

¹ Шунди́ков К. В. Цели и средства в праве(общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999. 182 с.

² Никиташина Н. А. Юридические предположения в механизме правового регулирования (Правовые презумпции и фикции) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Абакан, 2004. 185 с.

³ Кожевников С. Н. Меры защиты в советском праве : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 710. Свердловск, 1968. 20 с.

засоби захисту будуть розцінюватися як процесуальні категорії, за допомогою та на основі яких реалізується діяльність, спрямована на з'ясування обставин, які надають можливість виправдати особу або пом'якшити її відповідальність¹.

У рамках адміністративного права «засіб захисту» являє собою сукупність усіх правових інструментів, що виражаються у формах правореалізаційної практики, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення соціально корисних цілей. Об'єднуючись у єдиний механізм, вони складають єдину внутрішню узгоджену систему, яка здатна вирішити встановлені законодавством та вимогами суспільства завдання у сфері захисту прав людини. Засоби адміністративно-правового захисту прав людини характеризуються цілою низкою ознак, що дає можливість виокремити їх з-поміж інших засобів, які застосовуються в конституційному, кримінальному, цивільному та інших галузях права. Отже, особливостями адміністративно-правових засобів захисту прав людини, зокрема дитини, є:

- імперативність засобів захисту, що дає можливість застосувати заходи адміністративного впливу та примусу;
- системність засобів адміністративно-правового захисту, що дає можливість уповноваженим суб'єктам оптимально їх застосовувати для більш якісного захисту прав, свобод та законних інтересів особи;
- публічний характер засобів захисту, що виражається в управлінні та організаційно-правовому впливі органів державної (виконавчої) влади на упорядкування суспільних відносин з метою захисту прав їх учасників;
- настання певних юридичних наслідків у сфері захисту прав людини завдяки публічному характеру засобів захисту;
- розгалуженість системи нормативно-правового забезпечення застосування адміністративно-правових заходів захисту прав людини, що включає в себе акти державного управління різної юридичної сили;

¹ Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2015. С. 106–107.

– наявність широкого кола суб'єктів загальної та спеціальної компетенції, які уповноважені застосовувати адміністративно-правові засоби захисту прав людини;

– відображення адміністративно-правових можливостей уповноважених суб'єктів діяти у сфері захисту прав людини.

Наведене вище дає нам можливість сформулювати визначення **адміністративно-правових засобів захисту прав дитини в Україні**, під якими варто розуміти сукупність правових норм, явищ та дій, що в системній єдності при реальному використанні сприяють захисту прав, свобод та законних інтересів дитини.

Необхідно визначити, що входить у систему адміністративно-правових засобів захисту прав дитини. Певна річ, це питання є дискусійним, але ми спробуємо підійти до його вирішення об'єктивно, враховуючи нормотворчу та правозастосовну практику. Тому найперше, що варто відобразити в складі адміністративно-правових засобів захисту прав дитини, це *акти державного управління*, які в кожному конкретному випадку виступають важливим інструментом у досягненні бажаного результату у сфері захисту прав дитини.

Акти державного управління, або їх ще називають адміністративними актами, є прийняті суб'єктами владних повноважень рішення індивідуальної дії, спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків особи¹. Вони є однією з найпоширеніших та дієвих форм прояву державного управління. За своїм змістом та суттю «акт» означає дію, вчинок, а також документ, виданий або прийнятий уповноваженим на це органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовими особами чи органом делегованих повноважень.

В адміністративному праві «акт» розуміється насамперед як вольова дія або волевиявлення уповноваженого суб'єкта. Найчастіше таке волевиявлення суб'єктів публічної адміністрації виражається у формі документа. Проте способи оформлення можуть бути й іншими. Зокрема, акт державного управління може дістати прояв письмового рішення, вчинення дії (дій) або навіть у формі усного волевиявлення².

¹ Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 244

² Там само. С. 244.

У сфері адміністративно-правового захисту прав дитини для прикладу можемо виокремити такі акти державного управління, що виступають у формі засобів захисту, як: 1) розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» від 5 квітня 2017 р. № 230. У зазначеному акті державного управління містяться приписи, які нададуть можливість удосконалити державну систему захисту прав та інтересів дитини, у тому числі дітей з інвалідністю, створити дружнє стосовно дітей середовище в суспільстві відповідно до міжнародних зобов'язань, забезпечити доступність дітей до всіх видів якісної медичної допомоги, починаючи з народження, забезпечити раннє виявлення соціальних проблем, запобігання порушенням прав дитини шляхом удосконалення системи соціальних послуг у територіальних громадах, модернізувати систему захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення, шляхом удосконалення превентивних заходів. Крім того, як елемент контролю та забезпечення Програма передбачає здійснення моніторингу результативності та оцінювання ефективності заходів, що проводитимуться в її межах. Важливим є той факт, що зазначений акт державного управління своїм приписом визначив його виконавців – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські та інші недержавні організації, міжнародні фонди, а також передбачив фінансову складову реалізації Програми – вона забезпечуватиметься за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, передбачених на фінансування відповідних сфер і галузей, а також інших джерел, не заборонених законодавством України¹; 2) наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування» від 19 вересня 2017 р. № 1485. Указаним актом державного управління визначено процедуру взаємодобору дитини-сироти, дитини, позбавленої

¹ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. 13 квіт.

батьківського піклування, та осіб (потенційні опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), які виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину на виховання та спільне проживання, і осіб (опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), у сім'ях яких уже виховуються такі діти¹. Названий адміністративний акт сприяє захисту прав дитини в процесі взаємодобору та формуванню сімейного оточення для дитини; 3) рішення виконавчого комітету Харківської міської ради «Про організацію діяльності, пов'язаної із захистом прав дітей» від 17 січня 2018 р. № 6². Вказаний акт державного управління як адміністративно-правовий засіб захисту прав дитини в рамках своїх положень передбачив утворення Комісії з питань захисту прав дитини виконавчого комітету Харківської міської ради; закріпив Положення про Комісію з питань захисту прав дитини виконавчого комітету Харківської міської ради; затвердив персональний склад Комісії з питань захисту прав дитини виконавчого комітету Харківської міської ради; визначив Регламент Комісії з питань захисту прав дитини виконавчого комітету Харківської міської ради.

Наступним елементом системи засобів адміністративно-правового захисту прав дитини варто вважати *міжнародний припис або договір*. Цей засіб об'єднав у собі імперативну (міжнародний припис) та диспозитивну модель поведінки органів державної влади при забезпеченні та захисті прав дитини. У академічному тлумачному словнику та інших лексичних джерелах під терміном «припис» пропонується розуміти: 1) певний порядок, встановлений керівними органами держави, установи, підприємства і т. ін.; 2) правило, покладене в основу певного вчення, моралі, ідеологічного напрямку і т. ін.; канон; 3) правило співжиття, норма поведінки; 4) вказівка або порада діяти певним чином; настанова;

¹ Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : наказ М-ва соц. політики України від 19.09.2017 № 1485. *Офіційний вісник України*. 2017. № 88. Ст. 2711.

² Про організацію діяльності, пов'язаної із захистом прав дітей : рішення виконав. комітету Харків. міської ради від 17.01.2018 № 6 // Реєстр актів харківської міської ради. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/666054> (дата звернення: 20.12.2018).

5) вимога, обумовлена чим-небудь; 6) основні правила в певній сфері людської діяльності, обумовлені її сутністю; закони¹; 7) наказ, розпорядження, рецепт – обов’язкова для виконання у визначені строки письмова вимога посадової особи органу державного нагляду (контролю) суб’єкта господарювання щодо усунення порушень вимог законодавства²; 8) безпосередньо виражене в тексті нормативно-правового акта державно-владне веління; є первинним елементом системи права та зовнішнім виявом правової норми; має подвійну природу – з одного боку, правовий припис включається до структури нормативного документа (пункту, статті), а з іншого – є елементом внутрішнього змісту акта, що визначає взаємозв’язок та взаємодію з іншими правовими положеннями акта³. Тобто припис – це певне правило поведінки чи навіть вимога уповноваженого органу або посадової особи до конкретного суб’єкта.

У свою чергу міжнародний припис – це виражене в нормативній формі зобов’язання, яке має виконати вітчизняний орган державної влади, фізична чи юридична особа як учасник міжнародних правовідносин. Яскравими прикладами міжнародних приписів є рішення Європейського суду з прав людини, пов’язані із захистом прав дитини. Але робимо ремарку про те, що рішення Європейського суду з прав людини можуть бути обов’язковими для виконання, якщо позов був спрямований безпосередньо проти України. Як приклад можемо назвати рішення у справах «Савіні проти України»⁴, де піднімалося питання правомірності передачі трьох неповнолітніх дітей під опіку держави; «Мамчур проти

¹ Словник української мови : в 11 т. Т. 4 / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; редкол. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наук. думка, 1973. 840 с.

² Мазурець С. І. Припис // Фармацевтична енциклопедія : сайт / Нац. фармацевт. ун-т. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6589/pripis> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 4: Н–П / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. 720 с.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіні проти України» від 18 грудня 2008 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454 (дата звернення: 20.12.2018).

України»¹, у якій досліджувалося питання стосовно реалізації права на опіку над дитиною та безперешкодне спілкування з нею, а також право на виховання дитини; «Курочкін проти України»², де вивчалось питання правомірності скасування усиновлення неповнолітнього хлопця, та ряд інших справ.

Міжнародний договір є угодою, що регулюється міжнародним публічним правом; угода укладається між сторонами (учасниками) міжнародних правовідносин незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви³. Представники міжнародного права стверджують, що міжнародний договір – це родове поняття, що об'єднує всі міжнародні угоди, які можуть мати різні найменування та форми: договір, угода, пакт, статут, конвенція, декларація, комюніке, протокол та інші. Чіткого визначення тих чи інших найменувань не існує. При цьому незалежно від найменування всі договори мають однакову юридичну силу⁴. Але знову ж таки, як і при характеристиці міжнародних приписів, робимо ремарку про те, що відповідно до Основного Закону нашої держави чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (стаття 9)⁵. Тобто лише після того, як міжнародний договір

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мамчур проти України» від 16 жовтня 2015 р. (остаточне) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93 (дата звернення: 20.12.2018).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Курочкін проти України» від 20 серпня 2010 р. (остаточне) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Устинова Т. С. Режим найбільшого благоприятствования в современном международном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Москва, 2000. 153 с.

⁴ Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 82.

⁵ Конституція України : закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР, ред. від 30.09.2016 // БД «Законодавство України» / ВР

буде ратифікований парламентом України, він матиме юридичну силу на території нашої держави та забезпечуватиме юридичні наслідки для суб'єктів його укладення. Прикладами міжнародних договорів є Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенції ООН «Про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти» (1960 р.), Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р.), Конвенції ООН «Про права інвалідів» (2006 р.) та ряд інших, мова про які йшла в попередніх розділах монографії.

Далі вважаємо за необхідне зупинитися на *адміністративному примусі* як засобі адміністративно-правового захисту прав дитини. Він є основою державного управління та здійснення державної виконавчої влади в Україні. Саме можливість застосовувати адміністративний примус є тією характерною ознакою, що притаманна повноваженням усіх органів державної влади. Певна річ, застосування заходів адміністративного примусу не є основним напрямом діяльності уповноважених суб'єктів, він є скоріше крайнім заходом та в переважній своїй більшості має ретроспективний характер, коли певним правилам поведінки або правам дитини загрожує небезпека чи вже є наслідки протиправної поведінки стосовно їх, а тому необхідно відновити правовий баланс. До того ж варто зазначити, що адміністративний примус є найбільш дієвим засобом адміністративно-правового захисту прав дитини, оскільки об'єднує в собі заходи попередження протиправної поведінки, заходи припинення протиправної поведінки та заходи відповідальності за протиправну поведінку.

З теоретичної точки зору переважна більшість науковців трактує адміністративний примус як різновид державного примусу, який відображає можливість застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають у їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних суспільних відносин шляхом попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення¹. Тому всі

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). URL:

органи державної виконавчої влади, місцевого самоврядування загальної та спеціальної компетенції є тими суб'єктами, які, реалізуючи державну політику у сфері захисту прав дитини, мають право й повинні (якщо в цьому є дійсна необхідність та потреба) у рамках своєї компетенції застосовувати заходи адміністративного примусу як найбільш дієві засоби адміністративно-правового захисту прав дитини.

Варто зазначити, що й *сама діяльність уповноважених суб'єктів, яка забезпечується наявністю в них відповідного адміністративно-правового статусу з чітко визначеним колом прав та обов'язків*, є також засобом адміністративно-правового захисту прав дитини. Адже органи державної влади, органи місцевого самоврядування, органи делегованих повноважень та їх посадові особи, окрім того, що мають право застосовувати адміністративний примус, також наділені державно-владними повноваженнями, а також правом законодавчої ініціативи, що може позитивно відображатися на розвитку державної політики у сфері захисту прав дитини. Наприклад, Департамент захисту прав дітей та усиновлення міністерства соціальної політики в межах своєї діяльності бере участь у:

1) формуванні і реалізації державної політики з питань забезпечення прав дітей, у тому числі їх усиновлення, влаштування в інші форми сімейного виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), дітей, розлучених з сім'єю, та які потребують тимчасового захисту; а також з питань функціонування закладів соціального захисту дітей (центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, інших закладів);

2) формує та забезпечує реалізацію державної політики щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;

<http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-averjanov-administrativne-pravo-ukrayini/3833-rozdil-ix-administrativnij-primus-i-administrativna-vidpovidalnist-glava-24-administrativnij-primus.html> (дата звернення: 20.12.2018); Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2001. С. 351–352.

3) розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань дітей;

4) здійснює заходи щодо забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей;

5) сприяє виконанню Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародними договорами України з питань захисту прав дітей тощо¹.

Звернення до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів делегованих повноважень, міжнародних інституцій та їх посадових осіб також варто вважати засобом адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Специфіка цього засобу полягає в тому, що зацікавлена особа, тобто дитина, її батьки чи особи, що їх замінюють, має проявити активність для того, щоб отримати результат. Тобто саме від зацікавленої сторони залежить, чи відреагує держава, представлена відповідними уповноваженими особами, на задоволення її потреб та інтересів або на порушення її прав. Деякі дослідники називають такі дії «ініціативним провадженням», коли автори звернень сигналізують про певні порушення в діяльності суб'єктів публічної адміністрації (виявляють і передають певну інформацію уповноваженим органам чи їх посадовим особам), що й дає підстави для умовного визнання звернень громадян своєрідним «скороченим контролем», який фактично наближається до нагляду. Таким чином, шляхом подання звернень громадяни захищають свої права, законні інтереси та свободи й опосередковано (звертаючись до уповноважених органів) захищають чинні в державі правовідносини у відповідній сфері, сприяючи усуненню правопорушень у діяльності органів державної влади, додержанню ними правової дисципліни і режиму законності².

Законодавець, у свою чергу, закріпив форми можливих звернень громадян. Ними можуть бути викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги. А до рішень та дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, були

¹ Департамент захисту прав дітей та усиновлення // Міністерство соціальної політики України : офіц. веб-портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nas1.html> (дата звернення: 20.12.2018).

² Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 533–534.

віднесені ті у сфері управлінської діяльності, внаслідок яких:
1) порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); 2) створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; 3) незаконно покладено на громадянина певні обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності¹.

Процедура звернення до органів публічної адміністрації, окрім Конституції та Закону України «Про звернення громадян», регламентується цілою низкою нормативно-правових актів, що говорить про актуальність застосування вказаного засобу адміністративно-правового захисту прав людини, у тому числі дитини. У кожному міністерстві, службі, інспекції, державній адміністрації існує виданий на підставі вказаного Закону нормативно-правовий акт, який установлює порядок роботи зі зверненнями громадян і покладає відповідальність на конкретних посадових осіб². Тому в разі порушення прав дитини зацікавлена особа завжди може звернутися до центральних, регіональних та місцевих органів державної влади загальної та спеціальної компетенції за відповідним захистом.

Вважаємо за доцільне зупинитися і на *допомозі та сприянні інститутів громадянського суспільства* у сфері захисту прав дитини. На нашу думку, указаний засіб адміністративно-правового захисту прав дитини є не менш ефективним, ніж звернення громадян. Певна річ, ми не можемо похизуватися тим, що в нашій державі дійсно існує громадянське суспільство, але певне пожвавлення в цьому напрямку є. Громадянське суспільство є основою формування правової держави та передбачає собою спільність вільних, рівноправних і високоморальних людей, які беруть активну участь у політичному житті і формуванні державної політики, вільні у виборі світогляду й політичних переконань³.

¹ Про звернення громадян : закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР, ред. від 11.10.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

² Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 535.

³ Правознавство: навч. посіб. / за ред. В.Т. Варфоломеевої, В. П. Пастухова. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2004. С. 83.

Інститути громадянського суспільства досить часто позначають таким терміном як «громадськість», але ототожнювати їх не варто, оскільки «громадськість» є ширшим поняттям, ніж термін «інститути громадянського суспільства»¹. У той же час, громадянське суспільство не може ототожнюватися з якимось одним суб'єктом публічно-правових відносин, оскільки ця категорія позначає передусім систему суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між множиною їх різнопорядкових учасників². Тому термін «інститути громадянського суспільства» має декілька значень. По-перше, це суб'єкти, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства; по-друге, це інститути, які об'єднують у своєму складі норми різних галузей права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері й виступають складовими елементами багатовимірної системи будь-якої галузі права України; по-третє, є узагальнюючою назвою всіх упорядкованих і структурованих виявів громадянського суспільства. Всі ці підходи, як стверджують дослідники, заслуговують на увагу і, одночасно, жоден із них не має монополії на істину³. Але, тим не менше, законодавець закріпив такий перелік інститутів громадянського суспільства:

- громадські об'єднання;
- професійні спілки та їх об'єднання;
- творчі спілки;

¹ Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2014. С. 38–40.

² Федоренко В.Л., Кагляк Я.О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроєктні аспекти // Українська гельсінська спілка з прав людини : сайт. 08.05.2009. URL: <https://helsinki.org.ua/2009/05/instituty-hromadyanskoho-suspilstva-ta-institut-hromadskiyh-orhanizatsij-v-ukrajini-teoretyko-metodolohichni-ta-normoproektni-aspekty/> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Петрашкін А. В. Адміністративно-правові засади розвитку громадянського суспільства в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.

- організації роботодавців та їх об'єднання;
- благодійні й релігійні організації;
- органи самоорганізації населення;
- недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства¹.

Інститути громадянського суспільства, які безпосередньо діють у сфері захисту прав дитини, окрім активної ініціативної діяльності, постійно перебувають у взаємодії з органами державної влади України. Найпоширенішими проявами їх діяльності, або, як ми кажемо, формами діяльності є наступні:

- участь у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів у сфері захисту прав дитини;

- залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг уразливим групам дітей та тим, які цього потребують;

- здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини;

- проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів дитини;

- ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини, виконання спільних проектів інформаційного,

¹ Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету міністрів України від 05.11.2008 № 976, ред. від 19.03.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п> (дата звернення: 19.03.2019).

аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо¹.

Окрім вказаного вище, *активну правову позицію дітей, їх батьків та осіб, що їх замінюють у взаємодії з органами публічної адміністрації*, також, на нашу думку, варто вважати засобом адміністративно-правового захисту їх прав. Дитина є активним учасником суспільних відносин, хоч інколи цей факт недооцінюється. Але якщо розглядати дитину через призму її адміністративно-правового статусу, то можна відзначити, що вона майже нічим не поступається у своїх правах повнолітній особі. Проблема вбачається в тому, що для нашого суспільства є характерною низька правова культура та правова обізнаність не тільки самих дітей, їх батьків та осіб, що їх замінюють, а також усієї людської спільноти. Для її вирішення необхідно постійно працювати з дітьми та їх батьками з метою просвітництва та сприяння їх розвитку як повноправних членів суспільства та громадян своєї держави. Адже законодавець надає такі можливості, а тому їх потрібно використовувати.

Узагальнюючи викладений матеріал та підбиваючи підсумки, варто зазначити наступне: засоби адміністративно-правового захисту прав дитини є тими ключовими структурно-інструментальними правовими ланками, які забезпечують адміністративно-правовий статус дитини та його захист у разі порушення. Їх характеризує імперативність, публічність, системність та перспектива настання юридичних наслідків у результаті застосування, що є вкрай важливим для адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

Відповідно до системи засобів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні варто віднести:

- акти державного управління;
- міжнародні приписи або договори;
- адміністративний примус;
- саму діяльність уповноважених суб'єктів, яка забезпечується наявністю в них відповідного адміністративно-правового статусу з чітко визначеним колом прав та обов'язків у сфері захисту прав дитини;

¹ Федоренко В. Л., Кагляк Я. О. Вказана праця.

- звернення до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів делегованих повноважень, міжнародних інституцій та їх посадових осіб;
- допомога та сприяння інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини;
- активна правова позиція дітей, їх батьків та осіб, що їх замінюють, у взаємодії з органами публічної адміністрації.

2.3 Юридичні гарантії

адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Ольга Федорівна Скакун свого часу дуже вдало висловилася з приводу того, що проголошення будь-яких прав людини та закріплення їх у відповідних актах державної влади є нічим без реальних гарантій їх реалізації. Без гарантій права, свободи та законні інтереси людини і громадянина перетворюються на так звані «заяви про наміри», котрі не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства¹. З цим твердженням не можна не погодитися. Більше того, воно постійно має супроводжувати законодавців у ході їх нормотворчої діяльності, оскільки вони повинні розуміти, що будь-яке положення, що ними приймається, повинно забезпечуватися відповідними гарантіями реалізації цих норм. Гарантії в такому випадку виступають у якості «пускового механізму» застосування та безпосередньої дії норми права. Особливо гостро це питання торкається гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини, оскільки як уже зазначалося вище, дитина з огляду на свій вік та розумовий розвиток не в змозі повною мірою захистити себе та свої права від протиправних посягань або бездіяльності органів державної влади чи місцевого самоврядування. Тому мають існувати відповідні механізми, які безумовно забезпечуватимуть захист цих прав, свобод та законних інтересів.

За своїм змістом термін «гарантія» французького походження (*garantie / garant* – поручитель). Є такі етимологічні

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 202–203.

словники, які посилаються на німецьке походження даного слова (*garantie / garantieren*)¹, але змістове навантаження вони мають однакове. Так, «гарантія» означає, по-перше, забезпечення, запоруку в чому-небудь; по-друге, спосіб забезпечення виконання обов'язків². У великому тлумачному словнику сучасної української мови можемо знайти таке пояснення «гарантії» – порука в чомусь або забезпечення чого-небудь³. Юридична енциклопедія трактує правові гарантії як встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання та застосування норм права⁴, або правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення нормального функціонування того чи іншого інституту⁵.

Дуже часто поняття «гарантія» ототожнюється з терміном «забезпечення», яке в більшості тлумачних словників трактується як «надання чи створення матеріальних засобів, охорона кого-небудь від небезпеки; гарантування чогось»⁶. Ми також цілком розділяємо такий підхід, особливо коли мова йде про адміністративно-правовий захист прав дитини, під яким маємо на увазі в першу чергу діяльність органів державної влади, спрямовану на забезпечення та захист прав дитини. Тобто владно-розпорядча діяльність уповноважених суб'єктів стосовно об'єктів управління за таких обставин виступає гарантом того, що воля держави у сфері реалізації державної політики щодо захисту прав дитини буде реалізована.

¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.1: А-Д / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд., стер. М.: Прогресс, 1986. С. 392.

² Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. С. 152.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 222.

⁴ Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 4: Н-П / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. С. 555.

⁵ Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ: ГУРЕ, 1983. С. 132.

⁶ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т. 2 / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконті, 1999. С. 42.

На теоретичному рівні під гарантіями прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина пропонують розуміти систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів та способів, що забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист¹. Деякі науковці пропонують розглядати гарантії як юридичне та соціально-політичне поняття одночасно. А в якості аксіоми пропонують узяти положення про те, що гарантії забезпечують «необхідний в основі правового статусу особистості перехід від загального до конкретного, від проголошеної в законі можливості до безпосередньої правової дійсності»². Тобто правова забезпеченість дій в такому випадку виступає запорукою реалізації владного припису. Отже, гарантії є тим механізмом, який, по-перше, підтверджує наявність прав, свобод та законних інтересів будь-якої людини, у тому числі дитини, та по-друге, створює юридичні можливості їх правового забезпечення та захисту.

Що стосується класифікації гарантій прав людини, то варіантів на доктринальному рівні безліч. Але при цьому варто зробити ремарку про те, що дуже часто трапляються випадки, коли гарантії прав дорослої людини не збігаються з гарантіями прав дитини та навпаки. Обумовлено це особливостями правового статусу повнолітньої й неповнолітньої особи та її фактичними можливостями застосовувати норми права. Проте не можна стверджувати, що гарантії прав дорослої людини є ширшими аніж дитини, вони різняться залежно від правової природи наданих прав та відповідних можливостей. Але повернімося до нашої класифікації гарантій прав людини. Так, О. Ф. Скакун класифікує їх за такими підставами: 1) за сферою дії: а) внутрішньодержавні (національні); б) міжнародні; 2) за способом викладення: а) прості; б) складні; в) змішані; 3) за підставою правового становища особи:

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 202.

² Марковичева Е. В. Правовое обеспечение прав несовершеннолетних в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Коломна, 2003. 201 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/pravovoe-obespechenie-prav-nesovershennoletnih-v-rossijskoj-federacii.html> (дата звернення: 20.12.2018).

а) загальні; б) спеціальні; в) індивідуальні¹. Н. Матузова та А. Малько поділяють гарантії прав людини на соціально-економічні, політичні, ідеологічні та юридичні². П. Рабінович виділяє загальні та спеціальні гарантії, де до перших відносить економічні, соціальні, політичні, ідеологічні гарантії, а до других – юридичні. При цьому акцент ставить саме на важливості спеціальних (юридичних) гарантії. Таку позицію П. Рабінович пояснює тим, що спеціальні гарантії – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також до них автор відносить практичну діяльність по застосуванню таких норм та правозастосовні акти відповідних органів влади³.

У рамках зазначеного пункту монографічного дослідження нас, певна річ, цікавитимуть юридичні гарантії прав людини, а бути точнішими – дитини. Обумовлено це тим, що юридичні гарантії стосуються насамперед правотворчої діяльності держави та її органів, вони відображають способи закріплення прав дитини і принципи дії цих норм. Але зміст юридичних гарантії не можна зводити тільки до нормативного забезпечення реалізації і захисту прав, свобод та законних інтересів дитини. Вони також пов'язані з закріпленням та регламентацією організаційної роботи органів державної влади та її посадових осіб. Отже, під юридичними гарантіями варто розуміти систему встановлених державою та забезпечених її примусовою силою правових механізмів, засобів і способів, спрямованих на реалізацію та забезпеченість прав дитини. Якщо ж ми говоримо про юридичні гарантії в контексті адміністративно-правового захисту прав дитини, то такі правові гарантії забезпечуються, зокрема, діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Тобто під **юридичними гарантіями адміністративно-правового захисту прав дитини**

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 203.

² Теория государства и права: курс лекций / под.ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. С. 172–173.

³ Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. С. 7–8.

в Україні варто розуміти сукупність нормативно закріплених організаційно-правових дій, форм та заходів, що перебувають у єдності та утворюють механізм правового впливу, за допомогою якого держава забезпечує реалізацію та захист суб'єктивних прав дитини.

Щодо характеристики наведеного визначення. Ми встановили, що юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини заявлені, по-перше, організаційно-правовими діями. Певна річ, що дії забезпечувального характеру можуть здійснювати виключно уповноважені суб'єкти – міжнародні урядові органи та організації, вітчизняні органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи делегованих повноважень загальної та спеціальної компетенції. Проте варто підкреслити цікавий факт, що, наприклад, у Законі України «Про охорону дитинства» держава власне також закріпила за собою цілу низку організаційних дій, спрямованих на гарантування дитині прав на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, зокрема в Законі відзначено, що держава сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, сприяє формуванню навичок здорового способу життя тощо. З цією метою, відповідно до статті 6 вказаного Закону, держава вживає заходів щодо: 1) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; 2) забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям; 3) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води; 4) створення безпечних і здорових умов праці; 5) надання матерям належних послуг з охорони здоров'я в допологовий і післяпологовий періоди; 6) забезпечення всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам; 7) розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони

репродуктивного здоров'я; 8) пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством¹.

Це далеко не всі обов'язки, які взяла на себе держава з метою гарантування основних прав, свобод та законних інтересів дитини. Так, у тексті Закону ми можемо зустріти наступні зобов'язання у сфері забезпечення прав дитини. Держава:

- гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, установлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги;

- сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, заохочує розвиток усіх форм благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг у порядку, установленому законами України;

- з метою реалізації права дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації держава сприяє: 1) поширенню засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку дитини; 2) виданню та розповсюдженню дитячої літератури та підручників шляхом створення пільгових умов для їх видання; 3) міжнародному співробітництву у сфері обміну та поширення інформації та матеріалів, що надходять із різних національних і міжнародних джерел; 4) діяльності засобів масової інформації, спрямованої на задоволення мовних потреб дітей, у тому числі тих, які належать до національних меншин;

- через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні та виявленні випадків жорстокого поведіння з дитиною, передачі

¹ Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019).

інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства;

- надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку системи послуг з підтримки сімей з дітьми та мережі дитячих закладів;

- з метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та іншими законами України;

- гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам цих закладів у порядку, установленому законодавством України. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі;

- забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах;

- забезпечує дітям осіб, визнаних учасниками бойових дій відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», дітям, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, бойових дій чи збройних конфліктів, а також унаслідок захворювання, одержаного в період участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення, дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи,

у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної та вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах;

- сприяє випуску і забезпеченню доступності кіно- та відеофільмів, теле- і радіопередач, виданню друкованих засобів масової інформації, розрахованих на дитячу та молодіжну аудиторію, а також поширенню іншої корисної для культурного розвитку дітей інформації;

- забезпечує дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам з їх числа, які до передачі під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мали впорядковане житло, що зберігалось за ними, вселення їх у ці приміщення і повернення їм майна, що знаходилося в цих приміщеннях на день передачі дітей під опіку чи піклування, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- гарантує матеріальну допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях у порядку, встановленому законодавством України;

- гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах;

- сприяє створенню дітям з інвалідністю та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів, гарантує надання їм відповідної матеріальної допомоги, встановлення одному з батьків дитини з інвалідністю чи особі, яка його замінює, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за його згодою, скороченого робочого дня, надання додаткової оплачуваної відпустки на строк до 5 днів,

відпустки без збереження заробітної плати та інших пільг, передбачених законодавством України;

- вживає всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та використанню дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби;

- вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон. У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа є дитиною, їй надається захист, передбачений законодавством, до встановлення віку;

- вживає всіх необхідних та можливих заходів для розшуку та повернення в Україну дітей, які були незаконно вивезені за кордон, у тому числі у зв'язку з обставинами, пов'язаними з воєнними діями і збройними конфліктами тощо¹.

Певна річ, що держава представлена уособленням діяльності державних органів та органів делегованих повноважень, проте за таких обставин вона виступає гарантом того, що відповідні органи дійсно реалізують волю держави та її політику у сфері забезпечення та захисту прав дитини. Так, Кабінет Міністрів України реалізує державну політику щодо охорони дитинства, розробляє та здійснює цільові загальнодержавні програми соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координує діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади в цій сфері, щорічно звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом з метою гарантування прав, свобод та законних інтересів дитини, своїми діями забезпечують: 1) проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та

¹ Там само.

регіональних програм поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, вирішення інших питань у цій сфері; 2) розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; 3) вирішення питань щодо забезпечення прав дітей, установа опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей; 4) організацію безкоштовного харчування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних і інклюзивних класах, та учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; 5) забезпечення пільгового проїзду учнів, вихованців, студентів до місця навчання й додому в порядку та обсягах, визначених органами місцевого самоврядування, передбачення на це відповідних видатків з місцевих бюджетів; 6) вирішення питань про надання пільг та державної допомоги дітям та сім'ям з дітьми відповідно до законодавства; 7) контроль за дотриманням в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеках, інших розважальних закладах та громадських місцях правопорядку та етичних норм стосовно дітей; 8) вжиття інших заходів щодо охорони дитинства, захисту прав дитини, віднесених до їх компетенції законодавством України¹.

Інші органи виконавчої влади з метою гарантування прав, свобод та законних інтересів дитини в межах своїх повноважень:

- подають Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вдосконалення положень законодавства, які стосуються забезпечення захисту прав дітей;

- подають висновки до проектів законодавчих актів із зазначених питань;

¹ Там само.

– надають засобам масової інформації, громадськості та особам чи органам, які займаються вирішенням питань захисту дітей, загальну інформацію про забезпечення захисту прав дітей¹.

Юридичними гарантіями адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є сукупність форм, за допомогою яких держава забезпечує реалізацію та захист суб'єктивних прав дитини. Що стосується форм, то вони є зовнішнім відображенням діяльності держави, її органів та органів місцевого самоврядування щодо захисту прав дитини. В теорії адміністративного права форми управлінської діяльності можуть бути як правовими, що тягнуть за собою настання певних юридичних наслідків, так і неправовими, що сприяють реалізації правових форм, проте юридичних наслідків не створюють (більш детально ми на них зупинимось в подальших розділах монографії). Так, наприклад, видання акта державного управління, що є найбільш поширеною правовою формою реалізації державної влади, є юридичною гарантією адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, оскільки в такому підзаконному акті містяться конкретні приписи та зобов'язання, які має виконати об'єкт управління з метою забезпечення реалізації прав дитини. Як приклад можемо навести постанову Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною». Названий акт державного управління забезпечує впровадження та функціонування такого інституту в державі, як наставництво. Основна мета цього інституту полягає в тому, щоб дитина, яка проживає в дитячому закладі, була обізнана, використовуючи допомогу наставника, та мала доступ до інформації про: 1) її права та обов'язки; 2) формування навичок здорового способу життя; 3) визначення та розвиток її здібностей; 4) формування практичних навичок щодо вирішення побутових питань; 5) розпорядження власним майном і коштами; 6) отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг тощо². Іншим прикладом може бути рішення Харківського міського голови «Про затвердження Міської комплексної програми «Назустріч дітям» на 2018-2020 рр.» від 20 грудня 2017 р. № 900/17. У акті містяться

¹ Там само.

² Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017 № 465. *Офіційний вісник України*. 2017. № 57. Ст. 1694.

конкретні положення та цілі у сфері захисту прав дитини, указуються відповідальні особи за виконання цих заходів, а також установлюються терміни виконання. Головна мета Програми полягає в тому, щоб об'єднати в єдину систему взаємопов'язані завдання, заходи, зусилля органів місцевого самоврядування м. Харкова та громадськості щодо захисту прав і створення сприятливого середовища для дітей, у тому числі з питань організації результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, створення умов для розвитку сімейних форм виховання дітей, утвердження в суспільстві сімейних цінностей, всебічного розвитку і виховання дітей, профілактики та реабілітації бездоглядних дітей, запровадження економічного, правового й соціального механізмів, спрямованих на запобігання порушень законодавства України щодо дітей.

Указана правова форма, яка одночасно виступає гарантією реалізації прав дітей, має стати орієнтиром дій виконавчих органів Харківської міської ради щодо оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей м. Харкова відповідно до вимог законодавства України та Конвенції ООН, у тому числі поліпшення становища дітей на основі інтеграції діяльності виконавчих органів Харківської міської ради з громадськими та іншими організаціями, підтримки розвитку всіх форм благодійності та спонсорства щодо дітей¹.

Визначаючи юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, ми також указали, що це, окрім указанного вище, ще й сукупність нормативно-закріплених заходів, що перебувають у єдності та утворюють механізм правового впливу, за допомогою якого держава забезпечує реалізацію та захист суб'єктивних прав дитини. Що таке заходи? Заходи – це сукупність конкретних дій або засобів для досягнення, здійснення чогось. Проте такі дії та засоби не є довільними. Вони мають бути узгодженими за метою та часом, що знову ж таки підтверджує системність адміністративно-правового захисту прав дитини. Особливість заходів полягає в тому, що вони: 1) є чітко визначеними; 2) нормативно-закріпленими; 3) є суб'єктивними,

¹ Про затвердження Міської комплексної програми «Назустріч дітям» на 2018–2020 рр. : рішення Харків. міської ради від 20.12.2017 № 900/17 // Реєстр актів харківської міської ради. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/665349> (дата звернення: 20.12.2018).

тобто мають конкретних виконавців; 4) мають практичну спрямованість; 5) найчастіше мають терміни виконання.

Заходи за своїм змістом є сполучною ланкою між метою (ціллю), яка ставиться перед уповноваженим суб'єктом, та результатами правової дійсності. Вони також можуть виступати в якості алгоритму дій, якого необхідно дотримуватися, щоб отримати очікуваний результат. Зокрема, вони нерозривно пов'язані із вирішенням завдань. Заходи є важливою складовою юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини, тому їх правову природу не варто недооцінювати. По суті кожний нормативно-правовий акт різної юридичної сили, який приймається уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, має містити заходи реалізації закріплених положень, адже це є гарантією того, що норма буде виконуватися.

Досить детально заходи розписуються в таких нормативно-правових актах, як положення, концепції, програми, рішення, накази, тобто актах, які мають переважно індивідуальний характер або цільове спрямування. Для прикладу розглянемо деякі з них. Так, Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453, містить додаток 2, у якому визначено завдання і заходи з виконання Програми. Тому для того, аби розробити та затвердити мінімальні стандарти благополуччя та безпеки дитини, необхідно здійснити ряд наступних заходів: 1) розробити показники (індикатори) національного і регіонального рівня щодо забезпечення захисту прав та інтересів дитини; 2) провести комплексний аналіз становища дітей для визначення актуальних проблем дитинства з метою підготовки та схвалення щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні; забезпечити підготовку та подати Комітету ООН з прав дитини зведену періодичну доповідь України; 3) розробити та затвердити мінімальний державний соціальний стандарт щомісячного утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; 4) доопрацювати та забезпечити супроводження єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти»; 5) провести семінари з питань роботи

в електронній базі даних обліку дітей та сімей з дітьми, захисту та обробки персональних даних. З метою інтеграції дітей, які утримуються в інтернатних закладах, у соціальний простір територіальній громаді необхідно здійснити такі заходи: а) запровадити наставництво над дитиною, яка проживає в закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей; б) розповсюджувати в інтернатних закладах інформаційні матеріали з тематики «Чому мені важливо знати свої права»; в) проводити профорієнтаційну роботу з майбутніми випускниками, вихованцями інтернатних закладів. Для того щоб посилити роботу з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей, необхідно здійснити наступні заходи: 1) розробити комплексні методики індивідуальної психологічної, реабілітаційної та корекційної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, а також дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують такої допомоги, з урахуванням індивідуальних потреб дівчат і хлопців; 2) урегулювати та посилити контроль за діяльністю закладів соціального захисту дітей; 3) проводити профілактичну роботу із запобігання самовільного залишення дітьми місця проживання, у тому числі закладів інституційного догляду та виховання дітей; 4) проводити профілактичні заходи з метою попередження вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень, втягнення їх у протиправну діяльність, інших негативних проявів у підлітковому середовищі, а також виявляти дітей, які залишилися без батьківського піклування та, ряд інших завдань та заходів у сфері захисту прав дітей¹.

Іншим прикладом нормативного визначення та закріплення заходів адміністративно-правового захисту прав дитини може слугувати вже згадувана нами вище Міська комплексна програма «Назустріч дітям» на 2018-2020 рр., завдання та заходи якої пропонуємо розглянути у відповідній таблиці (табл. 2).

¹ Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453. *Урядовий кур'єр*. 2018. 12 черв.

Таблиця 2

**Основні завдання та заходи Міської комплексної програми
«Назустріч дітям» на 2018-2020 рр.**

Основні завдання Програми	Заходи щодо виконання Програми
<p>1) створення сприятливих умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку кожної дитини протягом усього періоду дитинства; забезпечення її доступу до високоякісних послуг у сфері соціально-правового захисту; формування гармонійно розвинутої особистості, громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти і культури, забезпечення правового та соціального захисту дітей;</p> <p>2) реалізація права кожної дитини на високоякісну освіту, оздоровлення та відпочинок шляхом запровадження комплексу спеціальних заходів соціально-правового, виховного характеру, спрямованих на організацію їх змістовного відпочинку та створення належних умов для збереження та зміцнення здоров'я дітей, у тому числі формування здорового способу життя;</p> <p>3) створення умов для утвердження в суспільстві сімейних цінностей, мате-</p>	<p>1) удосконалення системи збору даних та аналізу політики з метою підвищення ефективності вирішення проблем дітей;</p> <p>2) сприяння доступу дітей до різних форм ефективного захисту, вирішенню к соціальних проблем, розвитку цивільної й соціальної активності дітей;</p> <p>3) підвищення рівня обізнаності дітей щодо ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії, формування толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих, хворих на СНІД і наркоманію дітей шляхом інформування 100 % дітей старшого шкільного віку;</p> <p>4) організація взаємодії зі службою зайнятості щодо проведення спільних профорієнтаційних заходів для дітей; у тому числі соціально незахищених категорій, із установами та організаціями, діяльність яких пов'язана з роботою з дітьми;</p> <p>5) сприяння підвищенню рівня обізнаності дітей шкільного віку з правих питань шляхом проведення тематичних місячників, декад, тижнів, днів та інших заходів;</p> <p>6) активізація роботи в загальноосвітніх навчальних закладах щодо попередження</p>

ріального забезпечення сімей із дітьми, забезпечення їх морального здоров'я, виховання відповідального батьківства та запобігання соціальному сирітству;

4) забезпечення організаційних заходів щодо реалізації державних програм стосовно дитинства, у тому числі щодо забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

5) реалізація заходів щодо профілактики та реабілітації бездоглядних та схильних до бродяжництва дітей, удосконалення системи соціальної роботи з сім'ями, що мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах, виявлення їх на ранній стадії, активізація профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі;

6) поліпшення існуючих та пошук нових форм соціальної підтримки дітей, забезпечення ефективного контролю за захистом їх прав та інтересів, у тому числі житлових та інших майнових прав дітей;

7) забезпечення своєчасного виявлення та влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ведення

бездоглядності шляхом максимального охоплення дітей шкільного віку навчанням та здобуття дітьми повної загальної середньої освіти;

7) підвищення ефективності профілактичної та роз'яснювальної роботи серед батьків з метою запобігання жорстокому поводженню з дітьми;

8) підвищення обізнаності щодо прав дитини та започаткування партнерств в інтересах дітей із засобами масової інформації, громадянським суспільством, бізнесом, а також поліпшення знань громадян та комунікаційних можливостей в місті щодо інформаційно-профілактичної роботи у сфері охорони дитинства;

9) надання організаційно-методичної та правової підтримки в реалізації програм із питань захисту прав дітей дитячим громадським організаціям;

10) розробка, випуск та розповсюдження серед цільових аудиторій інформаційних матеріалів: інформаційних брошур, листівок, акцидентної продукції соціального змісту, інших інформаційних видань за різними аспектами захисту прав дітей, а також промоматеріалів;

11) моніторинг застосування

Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» щодо формування бази даних дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, і громадян, які хочуть взяти їх на виховання;

8) забезпечення реалізації права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може бути небезпечною для її здоров'я, запобігання порушенням законодавства України щодо застосування праці дітей, у тому числі найгірших форм дитячої праці, та їх ліквідація шляхом запровадження ефективного економічного, правового і соціального механізмів;

9) використання можливостей міського бюджету для фінансування загальноміських заходів, пов'язаних із соціально-правовим захистом дітей, правовим вихованням підростаючого покоління, вихованням дітей та підлітків на прикладах патріотизму, служіння своєму народу; реалізація наукових розробок, спрямованих на вирішення актуальних проблем дитинства; забезпечення інформованості населення щодо реалізації органами місцевого

дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності з питань забезпечення реалізації права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може бути небезпечною для її здоров'я, завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному і моральному розвитку. Здійснення контролю спільно з відповідними наглядовими й контролюючими структурами за дотриманням підприємствами, установами, організаціями трудового законодавства щодо працюючих неповнолітніх;

12) забезпечення відповідно до законодавства України функціонування системи моніторингового нагляду за захистом прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі з питань збереження житла та майна дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які направляються до державних дитячих закладів, сімейних форм виховання;

13) забезпечення координації дій щодо соціально-психологічного супроводу опікунів, усиновителів, прийомних батьків та батьків-вихователів, у т.ч. щодо моніторингу соціальної адаптації дитини та батьків під час розміщення її в родину;

14) проведення реєстрації та

<p>самоврядування м. Харкова державної політики стосовно дитинства;</p> <p>10) активізація участі територіальної громади м. Харкова у захисті прав та розвитку дитини шляхом залучення представників громади до діяльності в інтересах дітей, залучення спонсорських коштів для спільної реалізації окремих розділів Програми; розвиток різних форм співробітництва з іншими державами, міжнародними організаціями для нагального розв'язання проблем у сфері охорони дитинства;</p> <p>11) сприяння організаційно-правовому, науково-методичному та інформаційному забезпеченню функціонування структур органів місцевого самоврядування м. Харкова, діяльність яких пов'язана з роботою з дітьми.</p>	<p>паспортизації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, позачергово і в короткий строк;</p> <p>15) забезпечення своєчасного виявлення бездоглядних та безпритульних дітей, влаштування їх на виховання до закладів сімейного типу та соціального захисту та ряд інших, не менш важливих заходів [1].</p>
---	---

Наведені приклади дають нам можливість наочно побачити та зрозуміти, що собою являють у дії юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. Тому, враховуючи викладене, можемо сформулювати їх характерні ознаки. Ними є: 1) нормативна визначеність та закріпленість; 2) внутрішня єдність та змістова спрямованість на захист прав

¹ Про затвердження Міської комплексної програми «Назустріч дітям» на 2018–2020 рр. : рішення Харків. міської ради від 20.12.2017 № 900/17 // Реєстр актів харківської міської ради. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/665349> (дата звернення: 20.12.2018).

дитини; 3) нерозривна єдність із завданнями державної політики у сфері захисту прав дитини; 4) варіативність форм вираження; 5) забезпеченість примусовою силою держави; 6) організаційно-правове та практичне спрямування їх реалізації; 7) суб'єктивна визначеність та темперальність.

Що стосується класифікації юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини, то, посилаючись на класичну правову школу, можемо запропонувати наступну:

1) в залежності від сфери дії юридичні гарантії поділяються на:

- міжнародні;
- вітчизняні;
- регіональні;
- місцеві;

2) в залежності від сфери суспільних відносин, які вони забезпечують, пропонуємо їх класифікувати на ті, що:

- забезпечують природні права дитини;
- забезпечують трудові права дитини;
- забезпечують права у сфері освіти;
- забезпечують права у сфері охорони здоров'я;
- забезпечують права у сфері моралі;
- забезпечують права у сфері соціального захисту та реабілітації;

- забезпечують житлові права тощо;

3) в залежності від суб'єкта реалізації юридичних гарантій адміністративно-правового захисту їх варто класифікувати на ті, що:

- забезпечуються державою;
- забезпечуються міжнародними урядовими інституціями;
- забезпечуються парламентом;
- забезпечуються урядом та центральними органами виконавчої влади;

– забезпечуються регіональними органами виконавчої влади;

- забезпечуються органами місцевого самоврядування;
- забезпечуються органами делегованих повноважень;

4) в залежності від темпоральних показників (часових рамок):

- не визначені в часі;

- мають чітко визначені терміни реалізації;
- 5) в залежності від змісту юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини можуть бути подані:
 - актом державного управління або приписом;
 - організаційно-правовими діями уповноважених суб'єктів;
 - нормативно-правовими заходами.

Наведена класифікація юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні не є остаточною, оскільки нормативно-правове регулювання всіх сфер суспільних відносин, у тому числі й у сфері захисту прав дитини, постійно розвивається, а тому можуть виникнути нові підходи до трактування цього терміну.

Окремо хочеться зазначити, що, незважаючи на, здавалося б, розгалужену та варіативну мережу юридичних гарантій захисту прав дитини, не вирішеним залишається ще цілий ряд питань у цьому напрямку: 1) необхідно удосконалити механізм адаптації актів державного управління за рахунок попереднього їх обговорення з тими особами та спільнотами, на яких він буде спрямований; 2) розширити процедуру експертизи актів державного управління у сфері захисту прав дитини; 3) посилити контрольну функцію або удосконалити контрольний механізм за сферою гарантування прав дитини; 4) окрім імперативного методу гарантування прав дитини, що не є негативним аспектом, додатково розглянути доцільність використання методу координації та сприяння у сфері захисту прав дитини; 5) сприяти децентралізації державної політики у сфері захисту прав дитини та активізації участі територіальних громад, що надасть можливість оперативно вирішувати наявні проблеми.

Таким чином, узагальнюючи викладене, зазначимо, що юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є складовим елементом механізму адміністративно-правового захисту прав дитини та перебувають у нерозривній єдності та взаємодії з основними елементами системи, яка сприяє розвитку та реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини. У названому механізмі юридичним гарантіям відведена особлива роль, оскільки саме вони виступають у якості тієї примусової сили, яка сприяє здійсненню прав дитини.

РОЗДІЛ 3

Суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

3.1 Види суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні: їх функції та завдання

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи делегованих повноважень в умовах сьогодення відіграють важливу роль у сфері розвитку та захисту основних прав, свобод і законних інтересів дитини. Проте в ході реформування системи державного управління, що здійснювалася останнім часом, постійно відбувалися інституційні зміни у сфері забезпечення прав дитини. Як наслідок, утворювалися нові загальнодержавні та регіональні інституції, спрямовані на недопущення порушення прав дитини в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Але водночас, у результаті безсистемного започаткування реформ (одночасно у сферах освіти, медицини, правоохоронної діяльності тощо), що супроводжувалися тривалою невизначеністю структур і підпорядкованістю окремих органів виконавчої влади й соціальних закладів на загальному, регіональному та місцевому рівнях, загострилися проблеми чіткого визначення обсягів компетенції та повноти повноважень органів і служб у справах дітей.

Скасування нормативу штатної чисельності працівників служб у справах дітей спровокувало їх скорочення на 16% у 2011 – I півріччі 2016 рр., що, своєю чергою, послабило кадровий потенціал системи управління й, відповідно, негативно позначилося на якості забезпечення прав дітей. Знизився рівень фінансування заходів соціального захисту дитини, підтвердженням чого стала нестабільність фінансового забезпечення Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини», що призвело до скорочення більш ніж удвічі обсягу бюджетних коштів за період її

виконання (2010 р. – 845 806,94 тис. грн.; 2011 р. – 161 561,69 тис. грн.; 2012 р. – 328 111,3 тис. грн.; 2013 р. – 270 119,4 тис. грн.; 2014 р. – 213 094,9 тис. грн.; 2015 р. – 436 247,6 тис. грн.; 2016 р. – 408 518,1 тис. грн.)¹.

У результаті проведених реформ було реорганізовано Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; ліквідовано Держдепартамент з усиновлення та захисту прав дитини, а виконання функцій з формування та забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей, а також повноваження з питань усиновлення та захисту прав дитини віднесено до компетенції Міністерства соціальної політики України; розширено перелік завдань органів і служб у справах дітей, зокрема з питань соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; скасовано підпорядкування служб у справах дітей нижчого управлінського рівня вищому; скасовано норматив штатної чисельності працівників служб у справах дітей; ліквідовано кримінальну міліцію у справах дітей, функції якої відтепер покладено на уповноважений підрозділ Національної поліції (органи ювенальної превенції); скасовано норму про прокурорський нагляд за дотриманням і правильним застосуванням Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; запроваджено спеціалізацію суддів, прокурорів і слідчих щодо здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, зокрема: 1) встановлено критерії обрання суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх; 2) у структурі Генеральної прокуратури України створено управління, а в регіональних прокуратурах – відділи ювенальної юстиції (у прокуратурах місцевого рівня ці функції покладено на спеціально визначених прокурорів) та ряд інших нововведень.

¹ Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.) / О. М. Балакірева (кер. авт. кол., член редкол.), Р. С. Колбаса (голова редкол.), Т. В. Бондар (член авт. кол., редкол.) та ін. ; М-во соц. політики України ; ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ, 2016. С. 122. URL: <http://www.msp.gov.ua/files/dity2016.doc> (дата звернення: 20.12.2018).

Перераховані інституційні зміни, на думку представників влади, мають стати ефективною основою та запорукою забезпечення прав дітей. Але за таких обставин має бути вироблена якісна міжгалузева координація та взаємодія всіх цих органів та організацій для забезпечення найкращих інтересів дитини. Більше того, діяльність усіх уповноважених суб'єктів має бути ефективною та забезпечуватися засобами контролю. Лише за таких обставин можемо говорити про гарантованість та забезпеченість прав дитини. Але, на жаль, на всіх рівнях організації державної влади немає єдності в реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини. Координація та взаємодія, які прописані в нормативному порядку, не здійснюються на правозастосовному рівні, а відсутність чітко визначених норм відповідальності уповноважених суб'єктів робить процедуру контролю та моніторингу марною, оскільки немає заходів впливу на цих суб'єктів, тому вони почувають себе безкарними за свої дії або бездіяльність. Більше того, практична діяльність територіальних органів державної влади «не встигає» за ходом реформ, які відбуваються майже в усіх сферах суспільних відносин. Це призводить до того, що в процесі переформатування та реорганізації багато питань залишаються непоміченими. З часом вони накопичуються і їх вирішення стає просто фізично неможливим. Як наслідок, «реформатори» ставлять собі «відмітку про виконання», а співробітники практичних служб та підрозділів у сфері реалізації та захисту прав дитини змушені пристосовуватися до тих умов праці, які диктує їм буденна дійсність, що призводить до потреби впровадження нових реформ. Тобто можемо побачити «замкнуте коло», розірвати яке є досить складним завданням. Оптимізація державного апарату та основних напрямків його діяльності має бути поступальною, виваженою та скоординованою. При формуванні нормативно-правової бази суб'єкти владних повноважень мають враховувати потреби та ресурси виконавців.

Ми не даремно торкнулися питання оптимізації та реорганізації державного апарату, оскільки суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини величезна кількість, і ми це спробуємо відобразити в ході дослідження, але дитина по факту так і залишається незахищеною, а державна політика у сфері захисту прав дитини залишається нереалізованою.

Тому необхідним вбачається здійснення критичного аналізу чисельності та штатів центрального та територіального апаратів органів державної влади, що здійснюють захист прав дитини, а також перегляд їх функцій, завдань та повноважень у процесі взаємодії та координації.

У попередньому розділі монографічного дослідження ми встановили, що суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в залежності від обсягів повноважень діють на рівні держави або на рівні міжнародної спільноти. Окрім цього, ми зазначали, що вітчизняний рівень суб'єктів механізму адміністративно-правового захисту прав дитини включає в себе центральні органи державної влади, регіональні або територіальні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також недержавні органи, організації та громадськість. Ми також указали, що на вітчизняному рівні варто паралельно виділити: 1) органи державної влади загальної компетенції, для яких захист прав дитини є одним з напрямків роботи, проте не основним; 2) органи державної влади спеціальної компетенції, які спеціально створені для того, щоб забезпечувати захист прав дитини; 3) громадські формування/органи/організації, які не наділені державно-владними повноваженнями у сфері захисту прав дитини, але створені спеціально для реалізації та захисту її прав. Тому, враховуючи наведені результати досліджень, виробимо наступний алгоритм роботи в рамках зазначеного розділу монографії. По-перше, перерахуємо та сформуємо завдання і функції основних урядових міжнародних органів та організацій у сфері захисту прав дитини як суб'єктів адміністративно-правового захисту; по-друге, визначимо вітчизняні органи загальної компетенції та виокремимо ті їх завдання і функції, які безпосередньо торкаються питання захисту прав дитини; по-третє, сформуємо перелік вітчизняних органів спеціальної компетенції та перерахуємо їх завдання та функції, спрямовані на захист прав, свобод та законних інтересів дитини; по-четверте, розглянемо повноваження контролюючих структур у сфері захисту прав дитини; по-п'яте, сформуємо завдання та функції громадських органів та організацій у сфері захисту прав дитини.

Для початку з метою правильного розуміння, що є завданнями та функціями суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, коротко зупинимось на понятійному

апараті, а саме: що за своїм змістом є «функцією» та «завданням». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела зазначено, що функцією є робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось¹, а завданням є: 1) визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін.; 2) мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити².

На загальнотеоретичному рівні можемо зустріти такі підходи до трактування завдань та функцій органів державної влади: по-перше, «завдання» ототожнюються з основними напрямками діяльності органів або стратегічною метою функціонування останніх, а «функції» сприймаються або як засоби діяльності цих органів для вирішення поставлених завдань, або ж як тимчасові цілі; по-друге, функціям властиві безперервність і постійність, проте у випадках необумовленості конкретними подіями і діями стосовно завдань вони можуть мати тимчасовий характер, завдання ж передбачають постійну сталість змісту, його незмінність; по-третє, функції розглядають як комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових впливів органу, який служить напрямком для досягнення завдань та мети, поставленої перед системою управління^{3, 4}. Тобто можемо говорити про те, що завдання є сталою категорією, яка виступає орієнтиром діяльності уповноваженого суб'єкта, а функція є динамічною категорією, яка виступає інструментом досягнення цілі та реалізації поставленого завдання.

Завдання та функції всіх без винятку органів державної влади закріплюються в спеціальних нормативно-правових актах, тобто тих, які регламентують діяльність кожного окремо взятого

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1552.

² Там само. С. 378.

³ Мандичев Д. В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 117–121.

⁴ Грошовий Ю. М. Актуальні проблеми законодавчого процесу в Україні. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали наук.-практ. конф., травень 1996 р. / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. С. 34.

органу державної влади. Тому розпочнемо досліджувати саме їх.

Міжнародні органи та організації, що виступають у якості суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, можуть бути, як зазначалося вище, урядовими та неурядовими. Урядові органи, у свою чергу, поділяються на органи загальної та спеціальної компетенції. Серед органів загальної компетенції ми розглянемо функції та завдання таких органів, як ООН та окремих її спеціалізованих установ – Міжнародної організації праці (далі – МОП), Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО), а також Європейського суду з прав людини. Серед органів спеціальної компетенції ми зупинимось на Дитячому фонді ООН (ЮНІСЕФ), Раді ООН з прав людини та окремих договірних органах – Комітеті з прав людини ООН та Комітеті ООН з прав дитини.

Основні завдання, які стоять перед ООН, відображені у її Статуті та відповідають меті утворення органу. Ними є:

1) підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії або інших порушень миру, проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру;

2) розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також уживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3) здійснювати міжнародне співробітництво у сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, не залежно від раси, статі, мови та релігії;

4) бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей¹.

¹ Устав ООН / Организация Объединенных Наций : офіц. веб-сайт. URL: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html> (дата звернення: 20.12.2018).

Для реалізації поставлених цілей ООН здійснює наступні функції:

- вирішує загальні для всіх країн глобальні економічні проблеми;
- сприяє економічному співробітництву держав з різними рівнями соціально-економічного розвитку;
- сприяє господарському зростанню країн, що розвиваються;
- вирішує проблеми регіонального економічного розвитку;
- забезпечує підтримання міжнародного миру та безпеки;
- сприяє економічному і соціальному прогресу всіх народів.

Перераховані вище завдання і функції ООН прямо не впливають на захист прав дитини (це стосується й інших міжнародних органів загальної компетенції), проте за рахунок створення відповідних соціально-економічних умов у держав-членів у зв'язку з ратифікацією ними відповідних угод та взяттям на себе відповідних зобов'язань покращується добробут населення, активізується громадянська позиція суспільства, акцентується увага на найбільш кричущих проблемах, що сприяє розвитку правової освіти населення та, відповідно, акцентуалізується увага на правах найменш захищених верств населення, зокрема дітей. А от уже спеціалізовані установи ООН мають більш конкретне спрямування та предметно підходять до вирішення тих чи інших проблем. Так, МОП з метою захисту прав дитини покликана реалізовувати наступні функції та завдання: сприяти встановленню соціальної справедливості; поліпшувати умови праці й підвищувати життєвий рівень дітей, які працюють; забезпечувати умови праці та професійну безпеку; забезпечувати охорону здоров'я дітей, які залучені до трудових правовідносин; забезпечувати рівний доступ до професійної освіти; розробляти конвенції і рекомендації з питань заробітної плати, робочого часу, охорони праці, визнання прав на об'єднання в профспілки та ін.

Результати роботи МОП у сфері захисту трудових прав дитини відображено в цілій низці міжнародних нормативно-правових актів. Серед них варто виділити: Конвенцію № 7 про визначення мінімального віку для допуску дітей на роботу в морі (Генуя, 15 червня 1920 р.)¹; Конвенцію № 10 про мінімальний вік

¹ Конвенція про визначення мінімального віку для допуску дітей на роботу в морі № 7: від 15.06.1920, переглянуто від 23.02.2006 //

допуску дітей на роботу в сільському господарстві (Женева, 25 жовтня 1921 р.)¹; Конвенцію № 33 про вік приймання дітей на непромислові роботи (Женева, 12 квітня 1932 р.)²; Конвенцію № 79 про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах (Женева, 19 вересня 1946 р.)³; Конвенцію № 90 про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року) (Сан-Франциско, 17 червня 1948 р.)⁴; Конвенцію № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу (Женева, 6 червня 1973 р.)⁵ та ряд інших.

Що стосується Всесвітньої організації охорони здоров'я, то основні її функції і завдання, зокрема у сфері захисту прав дитини, визначені в Статуті (Конституції) ВООЗ. Так, головна мета діяльності міжнародної організації полягає в сприянні забезпеченню охорони здоров'я населення всіх країн світу, функції ж можна поділити на дві категорії: у сфері нормативної діяльності, які здійснює переважно штаб-квартира, та у сфері технічного співробітництва, що реалізуються регіональними та державними

БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_008 (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Конвенція про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві № 10: від 25.11.1921 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_142 (дата звернення: 20.12.2018).

² Конвенція про вік приймання дітей на непромислові роботи № 33: від 12.04.1932 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_084 (дата звернення: 20.12.2018).

³ Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах № 79: від 19.09.1946 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_126 (дата звернення: 20.12.2018).

⁴ Конвенція про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року) № 90: від 17.06.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_124 (дата звернення: 20.12.2018).

⁵ Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138: від 06.06.1973 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 20.12.2018).

бюро. Основними напрямками технічного співробітництва є наступні: 1) заохочувати і розвивати роботу по боротьбі з епідемічними, ендемічними та іншими хворобами; 2) сприяти запобіганню нещасних випадків; 3) сприяти поліпшенню харчування, житлових умов, санітарних умов, умов відпочинку, економічних умов або умов праці та інших гігієнічних умов навколишнього середовища; 4) сприяти розвитку охорони материнства і дитинства та вживати заходів, що сприяють здатності до гармонійного життя в мінливих загальних умовах життєдіяльності; 5) заохочувати роботу у сфері психічного здоров'я; 6) надавати інформацію, поради та допомогу у сфері охорони здоров'я; 7) розвивати, установлювати і сприяти поширенню міжнародних стандартів для харчових, біологічних, фармацевтичних і аналогічних продуктів тощо¹.

Будучи однією із спеціалізованих установ ООН, ЮНЕСКО відповідно до положень свого Статуту сприяє зміцненню миру, подоланню бідності, сталому розвитку й міжкультурному діалогу за допомогою освіти, науки, культури, комунікації та інформації. З цією метою Організація реалізовує наступні функції: 1) виробляє інноваційні пропозиції та рекомендації у сфері політичного розвитку держав; 2) здійснює аналіз, моніторинг та визначає показники роботи політичних установ; 3) установлює норми і стандарти політичної компетентності та забезпечує підтримку та моніторинг у процесі їх реалізації; 4) забезпечує посилення міжнародного й регіонального співробітництва та заохочує до співпраці альянсів, інтелектуальної співпраці, спільного використання знань і оперативних партнерських зв'язків; 5) надає консультації з питань розробки і здійснення політики і розвитку інституційного і людського потенціалу. Ці функції здійснюються представництвами на глобальному, регіональному та національному рівнях, враховуючи різні аспекти на кожному з них. Глобальна нормативна робота здійснюється в основному в Штаб-квартирі, а консультування з питань розробки та здійснення політики та розвитку відповідного потенціалу проводиться

¹ Устав (Конституція) Всемирной организации здравоохранения : принят Междунар. конф. здравоохранения 22.07.1946 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 20.12.2018).

переважно на національному рівні. Підрозділам на місцях делеговані повноваження для реагування на національні потреби й запропоновані відповідні механізми впливу¹.

Європейський суд з прав людини – міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р, і охоплює всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги стосовно захисту прав дитини. Певна річ, головне завдання діяльності Суду полягає в здійсненні правосуддя у справах, пов'язаних із порушенням прав людини, у тому числі дитини, визначених у Конвенції. Це право на життя; на заборону катування; заборону рабства і примусової праці; право на свободу та особисту недоторканість; право на справедливий суд; заборону покарання без закону; право на повагу до приватного та сімейного життя; право на свободу думки, совісті і релігії; свободу вираження поглядів; свободу зібрань та об'єднань; право на шлюб; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборону дискримінації².

Позитивним аспектом у діяльності Європейського суду з прав людини є те, що до нього можна звернутися, по-перше, в індивідуальному порядку; по-друге, скарга спрямовується проти діяльності/бездіяльності держави та її органів; по-третє, юридична сила рішень Суду та їх обов'язкове виконання державами-учасницями, що є важливою гарантією захисту прав дитини.

Серед спеціальних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини на міжнародному рівні ми зупинимося на

¹ 2014–2021 гг. Среднесрочная стратегия : 37 C/4 : утв. Ген. конф. на ее 37-й сессии (резолюция Ген. конф. 37 C/1) и подтвержд. Исполнит. советом на его 194-й сессии (решение 194 EX/18) // UNESCO Digital Library. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002278/227860r.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950, ред. від 02.10.2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.12.2018).¹ 17 целей для преобразования нашего мира // Цели в области устойчивого развития : сайт / ООН. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (дата звернення: 20.12.2018).

Дитячому фонді ООН (ЮНІСЕФ), Раді ООН з прав людини, Комітеті з прав людини ООН та Комітеті ООН з прав дитини. Діяльність цих органів нам вбачається найбільш предметною та масштабною, здатною вплинути на формування внутрішньої політики держав-членів у сфері захисту прав дитини. Отже, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) наділений мандатом щодо захисту прав усіх дітей. Цей мандат закріплений у Конвенції про права дитини 1989 р. Фонд працює з метою забезпечення захисту, здоров'я і освіти кожної дитини, роблячи особливий акцент на проблемах тих дітей, які потребують економічного і соціального захисту.

На сьогоднішній день ЮНІСЕФ розробив 17 Глобальних цілей сталого розвитку, які були прийняті керівниками держав світу в 2015 р. Зазначені Цілі спрямовані на забезпечення рівності, з тим щоб до 2030 р. всі люди користувалися рівним захистом і мали рівні життєві можливості в кожній – багатій чи бідній державі. Деякі Глобальні цілі сталого розвитку і пов'язані з ними завдання є особливо актуальними для забезпечення благополуччя дітей, а саме:

- ліквідація бідності – для цього необхідно скоротити частку чоловіків, жінок і дітей різного віку, що живуть у злиднях;

- ліквідація голоду – для її реалізації необхідно:
1) покінчити з голодом і забезпечити для всіх, включаючи дітей, доступ до безпечної, поживної та корисної їжі в достатній кількості; 2) нівелювати будь-які форми недоїдання та до 2025 р. знизити показники, що стосуються проблем затримки росту і виснаження серед дітей у віці до п'яти років;

- забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю – для цього необхідно зменшити показники смертності серед новонароджених і дітей у віці до п'яти років;

- якісна освіта – для її реалізації необхідно:
1) забезпечити для всіх дівчаток і хлопчиків рівні можливості в отриманні безкоштовної і якісної початкової та середньої освіти;
2) забезпечити дітей якісними послугами в системі дошкільного навчання для підготовки до початкової школи;

- гендерна рівність – для цього необхідно: 1) ліквідувати всі форми дискримінації щодо жінок і дівчаток; 2) викоринити всі форми насильства стосовно жінок і дівчаток; 3) викоринити всі

шкідливі види практики, наприклад, дитячі ранні та примусові шлюби тощо;

– гідна робота й економічне зростання – для їх досягнення необхідно вжити термінових і ефективних заходів щодо: 1) викорінення примусової праці, сучасного рабства і торгівлі людьми; 2) забезпечення заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці, включаючи вербування і використання дітей-солдатів; 3) до 2025 р. покласти край дитячій праці в усіх її формах;

– мир, правосуддя й сильні інститути – для її реалізації необхідно покінчити з жорстоким поводженням, експлуатацією, торгівлею та всіма формами насильства і видами тортур стосовно дітей¹.

Що стосується Ради ООН з прав людини, то це міждержавний орган, до складу якого входять 47 держав, відповідальних за заохочення і захист усіх прав людини у світі. Основним завданням Ради є сприяння загальній повазі й захисту прав та основних свобод людини для всіх на справедливій і рівній основі (дитина не є винятком). З цією метою Рада розглядає ситуації, пов'язані з порушенням прав людини, включаючи грубі та систематичні порушення, і дає щодо них свої рекомендації. Основні цілі її роботи викладені в документі, який був прийнятий у 2007 р. й має назву «Інституційне будівництво Ради з прав людини Організації Об'єднаних Націй». Це завдання, пов'язані з розглядом питань стосовно: а) поліпшення становища у сфері прав людини на місцях; б) виконання обов'язків та зобов'язань держав у галузі прав людини та оцінка позитивних змін і проблем, що стоять перед ними; с) зміцнення потенціалу держав та технічна допомога в консультуванні з відповідною державою з її згоди; d) обмін досвідом найкращих практик між державами та іншими зацікавленими сторонами; е) підтримка співпраці у сфері заохочення та захисту прав людини; f) заохочення всебічного співробітництва й взаємодії з Радою, іншими правозахисними

¹ 17 цілей для преобразования нашего мира // Цели в области устойчивого развития : сайт / ООН. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (дата звернення: 20.12.2018).

органами та Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини¹.

Основним завданням Комітету з прав людини ООН є здійснення контролю за виконанням державами-учасниками Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. Одною з сильних сторін Комітету є його моральний авторитет, обумовлений тим фактом, що його члени представляють усі регіони світу. Тому держави-учасниці зобов'язані регулярно надавати Комітету доповіді про виконання відповідних прав.

При здійсненні своїх контрольних і наглядових функцій Комітет виконує чотири найважливіших обов'язки. По-перше, він отримує і розглядає доповіді держав-учасниць про заходи, вжиті ними для здійснення прав, закріплених у Пакті. По-друге, Комітет готує так звані зауваження загального порядку, метою яких є надання допомоги державам-учасникам у виконанні положень Пакту шляхом більш докладного роз'яснення основних і процедурних зобов'язань держав-учасниць. По-третє, Комітет отримує і розглядає індивідуальні скарги або «повідомлення» відповідно до факультативного протоколу, що направляються окремими особами, які стверджують про те, що держава-учасниця порушила їх права, визначені в Пакті. По-четверте, Комітет уповноважений розглядати деякі скарги держав-учасниць на недотримання іншими державами-учасниками своїх зобов'язань, визначених Пактом².

Таким чином, Комітет з прав людини ООН прямо впливає на формування та вироблення вітчизняної державної політики у сфері захисту прав дитини. Підтвердженням цього є ціла низка доповідей, присвячених вирішенню проблем у сфері забезпечення безпечного та гармонійного розвитку дитини. Але окрім Комітету з прав людини ООН, існує ще один договірний орган – Комітет

¹ Institution-building of the United Nations Human Rights Council – Welcome to the Human Rights Council // United Nations Human Rights Council : офіц. сайт. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> (дата звернення: 20.12.2018).

² Права человека. Изложение фактов. № 15 (Rev. 1): Гражданские и политические права: Комитет по правам человека. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet15rev.1ru.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

ООН з прав дитини, який здійснює нагляд за виконанням державами-учасницями Конвенції про права дитини 1989 р. та двох факультативних протоколів до неї, що стосуються участі дітей у збройних конфліктах, торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

Форми та методи роботи обох комітетів збігаються, оскільки відповідно до статті 44 Конвенції про права дитини держави-учасниці також беруть на себе зобов'язання надавати Комітету ООН з прав дитини регулярні доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий ними в здійсненні прав дітей на своїх територіях. Окрім цього, у ході розробки процедур своєї діяльності Комітет приділяє особливу увагу такому важливому питанню, як налагодження конструктивного діалогу з представниками урядів. У цьому вбачається його прагнення налагодити тісну співпрацю з відповідними органами ООН і спеціалізованими установами, а також іншими компетентними органами, включаючи неурядові організації.

Після розгляду доповідей держав-учасниць Комітет формує «заключні зауваження», у яких підводяться підсумки розгляду доповіді відповідної держави. Такі зауваження підлягають широкому розповсюдженню в державі-учасниці, доповідь якої заслуховувалася, і повинні служити основою для проведення національних дебатів з питання про шляхи сприяння дотриманню положень Конвенції. Після цього Комітет очікує від уряду держави-учасниці виконання озвучених рекомендацій¹. Але в жодному регламенті, статуті чи мандаті, який містить положення, що закріплюють повноваження міжнародних органів та організацій у сфері захисту прав дитини, немає норм, які б закріплювали права цих органів щодо застосування заходів впливу стосовно держав-учасниць, які не виконали свої зобов'язання, по-перше, перед міжнародною спільнотою, по-друге, перед своїм народом. Це призводить до того, що сформовані висновки у переважній своїй більшості носять рекомендаційний характер, що не може позитивно впливати на забезпеченість прав дитини.

¹ Права человека. Фактологический бюллетень. № 10 (Rev. 1): Права ребенка. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet10rev.1ru.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

ООН як універсальному та координуючому органу необхідно прийняти рішення щодо розширення повноважень підвідомчих інституцій у сфері захисту прав людини/дитини та надати їм можливість застосовувати санкції й інші заходи впливу щодо держав-учасниць, які систематично не виконують свої зобов'язання і таким чином зловживають довірою міжнародної спільноти. Результатом впровадження таких методів роботи має стати відповідальне ставлення всіх держав до взятих на себе зобов'язань.

На вітчизняному рівні мережа суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини є ще складнішою. Тому спочатку ми розглянемо завдання та функції органів державної влади у сфері захисту прав дитини загальної компетенції: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, окремих центральних органів виконавчої влади (Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, Державної кримінально-виконавчої служби України), обласних державних адміністрацій, судових органів та органів прокуратури.

У статті 51 Конституції України зазначено, що дитинство охороняється державою¹. А оскільки Президент України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, то можемо говорити про те, що голова держави є суб'єктом адміністративно-правового захисту прав дитини, який наділений відповідними повноваженнями в цьому напрямку. Для реалізації покладених на нього завдань та виконання функцій Президент: 1) звертається із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, відображаючи при цьому забезпеченість прав дитини; 2) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України у сфері захисту прав дитини з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; 3) створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, ред. від 30.09.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 20.12.2018).

консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, у тому числі й у сфері захисту прав дитини; 4) підписує закони, прийняті Верховною Радою України; 5) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; 6) здійснює інші повноваження у сфері захисту прав дитини, визначені Конституцією України.

Верховна Рада України також відіграє важливу роль у сфері захисту прав дитини, оскільки вона є єдиним законодавчим органом у державі, а тому приймає нормативно-правові акти, які мають вищу юридичну силу в Україні. Зокрема, Парламент з метою захисту прав дитини: 1) затверджує Державний бюджет України, в якому містяться видатки на забезпеченість прав дитини в різних сферах суспільних відносин та охорону дитинства, вносить зміни до нього, здійснює контроль за його виконанням та приймає рішення щодо його виконання; 2) визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики у сфері захисту прав дитини; 3) затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, які впливають на розвиток прав дитини; 4) призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховує його щорічні доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні тощо¹.

Основними напрямками роботи Кабінету Міністрів України у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини є наступні: 1) забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав дитини; 2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; 3) забезпечує проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; 5) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; 6) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади

¹ Там само.

у сфері захисту прав дитини; 7) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; 8) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України; 9) в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання¹.

Що стосується центральних органів виконавчої влади, то в залежності від характеру суспільних відносин, їх завдання зводяться до реалізації державної політики у сферах: 1) охорони прав, свобод та інтересів дитини, надання їй поліцейських послуг, протидії злочинності серед неповнолітніх тощо (МВС); 2) охорони здоров'я, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням серед дітей та підлітків у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) тощо (МОЗ); 3) державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав дітей на нерухоме майно та їх обтяжень, забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень щодо захисту прав дитини, контроль за дотриманням прав дитини, забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері правової освіти, правової обізнаності дітей та їх батьків, інформування населення, доступу громадян до джерел правової інформації тощо (Мін'юст); 4) соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми тощо (Мінсоцполітики); 5) освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності тощо (Міносвіти); 6) у молодіжній сфері, сферах фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання (Мінмолоді та

¹ Там само.

спорту); 7) культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, державної мовної політики, відновлення та збереження національної пам'яті (Мінкультури) і т.д.

Провідне місце в контексті реалізації та захисту прав дитини належить місцевим державним адміністраціям, які є оперативними суб'єктами здійснення державної влади на місцях. У результаті започаткованих реформ та децентралізації влади активізувалася соціальна робота адміністрацій щодо захисту дітей та сімей з дітьми майже у всіх регіонах держави. Упродовж останніх років досягнуто позитивних змін, зокрема підвищено розмір державної допомоги при народженні дитини, запроваджено державну допомогу при усиновленні дитини, створено єдину базу даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшено виплати на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усунуто дискримінацію у фінансуванні утримання таких дітей залежно від форми влаштування, визначено порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, вдосконалено процедуру усиновлення дітей, сформовано мережу реабілітаційних установ, закладів соціального захисту та соціального обслуговування тощо¹.

Окремо слід коротко зупинитися на завданнях та функціях Генеральної прокуратури та судових органів України у сфері захисту прав дитини як суб'єктів загальної компетенції. Так, Генеральна прокуратура першою серед державних органів здійснила системні структурні зміни в організації роботи органів прокуратури у сфері охорони дитинства у зв'язку зі схваленою ще в травні 2011 р. Главою Держави Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні². На сьогоднішній день у центральному апараті створено управління

¹ Коломосьць Н. В. Місцеві державні адміністрації як суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні (на прикладі Харківської обласної державної адміністрації). *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 62–63.

² Вишинський В. Роль прокурора щодо захисту прав дітей // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. 01.06.2013. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_t=rec&id=121154 (дата звернення: 20.12.2018).

ювенальної юстиції, до повноважень якого віднесено процесуальне керівництво в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, забезпечення нагляду за додержанням їх прав при виконанні кримінальних покарань та застосуванні заходів примусу, захист прав дітей в суді, нагляд за додержанням і застосуванням органами влади законів з питань охорони дитинства. Основними завданнями управління є: 1) захист особистих і соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією та законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами, а також інтересів держави у сфері охорони дитинства; 2) забезпечення додержання прав і свобод неповнолітніх при проведенні щодо них кримінального провадження та запобігання їх незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, а також вимог кримінального процесуального закону в інших кримінальних провадженнях, визначених організаційно-розпорядчими документами Генеральної прокуратури України; 3) забезпечення виконання вимог закону при прийнятті, реєстрації та розгляді заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми та за їх участю, а також про інші кримінальні правопорушення, визначені організаційно-розпорядчими документами Генеральної прокуратури України; 4) захист прав дітей при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням їх особистої свободи, затриманні та притягненні до адміністративної відповідальності; 5) вжиття заходів щодо координації дій правоохоронних органів з питань протидії злочинності у сфері охорони дитинства¹.

Відповідні самостійні підрозділи діють у прокуратурах регіонів. Вибудовано чітку вертикаль прокурорів, які уповноважені на виконання зазначених повноважень щодо захисту прав і свобод дітей. У свою чергу, у наказі Генеральної прокуратури України

¹ Положення про управління ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України : затв. наказом Ген. прокуратури України від 11.04.2016 № 145 // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=170545 (дата звернення: 20.12.2018).

«Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 р. № 16гн були визначені пріоритетні напрями представництва інтересів дітей та держави в суді в таких сферах: 1) охорони життя і здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля; 2) опіки, піклування, усиновлення дітей; 3) майнових та житлових прав дітей, їх соціального забезпечення; 4). прав неповнолітніх на працю та працевлаштування; 5) попередження та захисту від усіх форм насильства; 6) користування та розпорядження органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування майном, землями навчальних, оздоровчих, лікувальних, а також інших закладів для дітей; 7) використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію програм та заходів з охорони дитинства, закупівлю відповідних товарів, робіт і послуг. Зокрема в Наказі наголошується на тому, що особливу увагу варто приділяти захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей, які виховуються в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, залишених без догляду батьків, переміщених з тимчасово окупованої території України, районів воєнних дій, збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій¹.

Таким чином, можемо говорити про те, що права дітей, їх забезпечення та захист перебувають на постійному контролі органів прокуратури. Така спеціалізація діяльності вказаних органів найбільш повно відповідає європейським принципам ювенальної юстиції, яка запроваджена в розвинутих країнах світу та схвалена Представництвом фонду ЮНІСЕФ в Україні.

Судовій гілці влади також відведено провідну роль у сфері захисту прав дитини, обумовлено це тим, що, по-перше, судову владу в державі реалізують тільки суди (судді); по-друге, у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми, їх розгляд здійснюють виключно суди, незалежно від підвідомчості

¹ Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Ген. прокуратури України від 06.12.2014 № 16гн // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0016900-14> (дата звернення: 20.12.2018).

справи; по-третє, у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Запровадження спеціалізації судів щодо розгляду справ стосовно неповнолітніх є позитивним кроком у розвитку системи правосуддя, оскільки це стало черговою юридичною гарантією забезпечення прав дитини. Окрім цього, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, має бути здійснене невідкладно й розглянуте в суді першочергово¹. Все це дає нам право стверджувати, що в державі спостерігається гуманізація судового процесу щодо дітей, які потрапили в конфлікт із законом. Певна річ, що на сьогоднішній день указаних організаційно-правових змін не достатньо, щоб відповідати вимогам міжнародних стандартів у сфері ювенальної юстиції, але поступальні кроки здійснюються і це є позитивною динамікою.

Нарешті ми переходимо до характеристики завдань основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини спеціальної компетенції, тобто тих, які були утворені державою саме для реалізації та забезпечення прав дитини. Серед них ми розглянемо: Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Уповноваженого Президента України з прав дитини, окремі спеціалізовані структурні підрозділи Міністерства соціальної політики України, Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства, Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, відповідні підрозділи обласних державних адміністрацій, а також спеціально уповноважені підрозділи органів місцевого самоврядування. Для оптимізації характеристики відобразимо наше дослідження у формі таблиці (табл. 3).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 19.12.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.12.2018).

Таблиця 3

Завдання основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини спеціальної компетенції

№ п/п	Назва органу державної влади у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини спеціальної компетенції	Завдання органів державної влади у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини спеціальної компетенції
1.	<p>Уповноважений Верховної Ради з прав людини – на постійній основі здійснює Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції.</p>	<p>1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;</p> <p>2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами публічного та приватного права;</p> <p>3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;</p> <p>4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами в цій галузі;</p> <p>5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;</p> <p>6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;</p> <p>7) сприяння правовій інформованості населення та</p>

		захист конфіденційної інформації про особу ¹ ;
2.	Уповноважений Президента України з прав дитини – забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.	<p>1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;</p> <p>2) Внесення Президентом України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;</p> <p>3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати;</p> <p>4) підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;</p> <p>5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з</p>

¹ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

		питань захисту прав та законних інтересів дитини ¹ ;
3.	Департамент захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України – функціонує як окремий структурний підрозділ Міністерства соціальної політики з 2011 року.	<p>1) формування і реалізація державної політики з питань забезпечення прав дітей, у тому числі їх усиновлення, влаштування в інші форми сімейного виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), дітей, розлучених з сім'єю, та які потребують тимчасового захисту, а також з питань функціонування закладів соціального захисту дітей (центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, інших закладів);</p> <p>2) формування та реалізація державної політики щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;</p> <p>3) розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань дітей;</p> <p>4) здійснення заходів щодо забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей;</p> <p>5) сприяння виконанню Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією ООН про права дитини та іншими</p>

¹ Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : указ Президента України від 11.08.2011 № 811, ред. від 15.09.2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 20.12.2018).

		міжнародними договорами України з питань захисту прав дітей ¹ ;
4.	Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства – тимчасовий консультативний, дорадчий орган, утворений Кабінетом Міністрів України з метою підготовки пропозицій щодо реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей.	1) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань охорони дитинства; 2) підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей; 3) визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у сфері охорони дитинства ² ;
5.	Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх – тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, утворений з метою запровадження міжінституційної платформи для системного	1) сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади із забезпечення розвитку політики і практики, які відповідають міжнародним стандартам щодо забезпечення інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, стали жертвами або свідками злочинів; 2) вивчення, узагальнення,

¹ Положення про Департамент захисту прав дітей та усиновлення : затв. наказом М-ва соц. політики України від 07.08.2015 № 820 // PRO : Платформа ефективного регулювання. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id243185> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 № 1200, ред. від 20.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п> (дата звернення: 20.12.2018).

	обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини.	імплементация та сприяння використанню позитивного досвіду інших країн, зокрема європейських, під час удосконалення нормативно-правової бази з питань правосуддя щодо неповнолітніх; 3) підготовка пропозицій щодо створення єдиної системи взаємодії та адміністрування діяльності органів, що працюють з дітьми; 4) підготовка пропозицій стосовно запровадження ефективного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей їх розвитку; 5) розроблення пропозицій щодо визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час здійснення відновного правосуддя ¹ ;
6.	Служби у справах дітей обласних державних адміністрацій – є структурними підрозділами обласних, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, які утворюються головами обласних,	1) реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень; 2) розроблення і здійснення самостійно або разом з

¹ Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357. *Урядовий кур'єр*. 2017. 1 черв.

	<p>Київської та Севастопольської міської держадміністрації, підзвітні та підконтрольні відповідно головам обласних, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації.</p>	<p>відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;</p> <p>3) координація зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;</p> <p>4) забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;</p> <p>5) здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;</p> <p>6) ведення державної статистики щодо дітей;</p> <p>7) ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклу-</p>
--	--	---

		<p>вання, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок);</p> <p>8) визначення пріоритетних напрямів поліпшення на відповідній території становища дітей, їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень¹;</p>
7.	<p>Служби у справах дітей органів місцевого самоврядування - є структурними підрозділами обласних, районних, районних у містах, сільських, селищних рад.</p>	<p>1) реалізація державної політики з питань забезпечення прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень на території області, міста, району, села, селища;</p> <p>2) створення відповідних умов для реалізації гарантій державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення поширення на території області, міста, району, села, селища сімейних форм виховання дітей;</p>

¹ Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068, ред. від 12.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> (дата звернення: 12.02.2019).

		<p>3) координація заходів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних органів, а також підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у вирішенні суттєво важливих проблем дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;</p> <p>4) виконання функцій органу опіки та піклування при розгляді в судах справ, пов'язаних із захистом житлових, майнових та особистих немайнових прав дітей. Здійснення представництва інтересів дітей, обов'язок бути їх законним представником в органах державної влади, правоохоронних, контролюючих органах, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, а також позивачем, відповідачем, третьою та зацікавленою особою у судах¹.</p>
--	--	--

Сформований у таблиці перелік органів адміністративно-правового захисту прав дитини спеціальної компетенції, певна річ, не є вичерпним, оскільки відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. на рівні центральних органів виконавчої влади додатково існують органи соціальної підтримки та допомоги сім'ям; на рівні регіональних та місцевих органів державної влади

¹ Департамент служб у справах дітей // Харків : офіц. сайт Харків. міської ради, міського голови, виконав. комітету. URL: <http://www.city.kharkov.ua/uk/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organy/departamentyi/departament-sluzhb-u-sprvax-dtej.html> (дата звернення: 20.12.2018).

й місцевого самоврядування існують управління або відділи освіти, соцзахисту, молоді та спорту, культури тощо, які також опікуються проблемами реалізації та захисту прав дитини й наданням їм відповідних послуг. Зокрема майже у всіх регіонах нашої держави створені центри матері та дитини, соціально-психологічної допомоги, соціально-психологічної реабілітації, центри дітей та молоді з функціональними обмеженнями, дітей з інвалідністю, жертв насильства в сім'ї, ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центри профілактики та боротьби з ВІЛ/СНІД, соціальні гуртожитки, притулки для дітей, будинки дитини-інтернати, школи-інтернати, спеціальні виховні установи тощо. Зокрема, враховуючи реформи у сфері децентралізації влади, значно посилюється роль територіальних громад у забезпеченні та контролі за дотриманням прав дітей, повноваження яких регламентуються основними положеннями прийнятого в межах реформи місцевого самоврядування Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»¹. Це дає нам підстави стверджувати, що всі територіальні громади законодавчо наділені компетенцією реалізовувати соціальний захист дітей, яка має здійснюватися за відповідальністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. За таких умов територіальна громада слугує тим соціальним утворенням, у рамках якого реалізуються повсякденні потреби та інтереси жителів певних територій, відповідно, вона виступає базовим осередком забезпечення прав дітей, їх благополуччя, безпеки та стабільності, оптимальним шляхом діяльності якого є створення умов для збереження і зміцнення сім'ї для дитини.

При цьому практика показує, що з проблемною сім'єю можуть одночасно працювати спеціалісти декількох основних суб'єктів соціальної роботи: служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, установи та заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, молоді та спорту, уповноважені підрозділи поліції тощо. Кожен з них має свій інструментарій діагностування потреб дитини (оцінки потреб)

¹ Про добровільне об'єднання територіальних громад : закон України від 05.02.2015 № 157-VIII, ред. від 01.01.2019// БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 01.01.2019).

і свій план роботи з дитиною та її сім'єю. Водночас залишаються неузгодженими основні підходи та вимоги щодо розуміння потреб дитини, якості її догляду та виховання, виконання батьківських обов'язків тощо. Існує понад 10 нормативно-правових актів, які окреслюють різні процедури виявлення потреб у послугах, прийняття рішень щодо дитини, призначення державних соціальних виплат на дітей та сімей з дітьми, що лише ускладнює діяльність відповідних суб'єктів¹. Тому процеси взаємодії та координації, як уже зазначалося вище, необхідно вдосконалювати, а ще краще оптимізувати їх з тим, щоб нівелювати будь-які прояви недбалого ставлення до дитини та її прав за наявності такої кількості спеціально уповноважених установ.

Контроль за діяльністю органів і служб у справах дітей, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей покладається на Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування в межах їх компетенції. Нагляд же за додержанням законів уповноваженими підрозділами органів Національної поліції, приймальниками-розподільниками для дітей, школами та професійними училищами соціальної реабілітації, спеціальними виховними установами Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється прокурором шляхом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, та повноважень щодо нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян².

¹ Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.) / О. М. Балакірева (кер. авт. кол., член редкол.), Р. С. Колбаса (голова редкол.), Т. В. Бондар (член авт. кол., редкол.) та ін. ; М-во соц. політики України ; ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ, 2016. С. 128. URL: <http://www.msp.gov.ua/files/dity2016.doc> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від

Що стосується компетенції та повноважень основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, то вони будуть детально розглянуті в наступних пунктах монографічного дослідження. Окрім того, не будемо забувати про важливість органів Національної поліції у сфері захисту прав дитини, яким ми відвели окремий розділ монографії. Тому підбиваючи підсумки на аналізованому етапі нашої науково-дослідної роботи, можемо сформулювати наступні висновки: 1) суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в залежності від обсягів повноважень діють на рівні держави та на рівні міжнародної спільноти; 2) вітчизняний рівень суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини включає в себе центральний рівень, регіональний або територіальний рівень та місцевий рівень, до якого, зокрема, віднесені органи місцевого самоврядування та територіальні громади, а також недержавні органи, організації та громадськість; 3) міжнародний та вітчизняний рівень суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини включає в себе як органи загальної компетенції, так і органи спеціальної компетенції; 4) наголошено на необхідності розширити повноваження міжнародних урядових інституцій у сфері захисту прав людини/дитини, закріпивши їх у спеціальному нормативно-правовому акті, та надати їм можливість застосовувати санкції й інші заходи впливу по відношенню до держав-учасниць, які систематично не виконують свої зобов'язання; 5) процеси взаємодії та координації суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні потребують удосконалення, оптимізації та нормативного закріплення.

09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

3.2 Компетенція та повноваження основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Компетенція та повноваження є тими правовими категоріями, оминати які неможливо при характеристиці будь-яких суб'єктів владних повноважень. Обумовлено це тим, що вони окреслюють обсяг завдань, які покладаються державою на ці органи та відображають сукупність їх прав і обов'язків. Окрім того, ці поняття є основою правового статусу органів державної влади. Тому саме компетенція та повноваження разом з визначеними вище завданнями та функціями нададуть цілісну уяву про зміст та сутність діяльності основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

У межах названого пункту монографічного дослідження ми будемо говорити про суб'єкти спеціальної компетенції, оскільки нам важливо зрозуміти та відобразити конкретний стан речей у системі адміністративно-правового захисту прав дитини. Тому окресливши чітко коло суб'єктів, відповідальних за правове становище та захист прав дитини, будемо досліджувати їх правовий статус, критично аналізувати прогалини в організації їх роботи, вивчати шляхи оптимізації їх правового статусу, що прямо впливає на захист прав дитини, з метою його вдосконалення.

Але спочатку, за традицією, коротко зупинимось на деяких теоретичних аспектах, а саме визначеннях термінів «компетенція» та «повноваження». Так, за даними словника адміністративного права, компетенцією є інститут публічного права, який репрезентує комплексну нормативно оформлену характеристику повноважень державного або громадського органу, організації, посадової особи, іншого службовця в певній сфері державного чи громадського управління¹. За своїм змістом термін «компетенція» має латинське походження (*competere* – відповідаю, підходжу) і має декілька значень: 1) коло повноважень, наданих законом або іншим нормативно-правовим актом конкретному органу чи посадовій

¹ Словарь административного права / отв. ред. И. Л. Бачило, Н. Г. Салищева, Н. Ю. Хаменева. М. : Фонд «Прав. культура», 1999. С. 169.

особі; 2) знання і досвід у певній галузі або коло питань, явищ, у яких певна особа має досвід, знання¹.

На загальнотеоретичному рівні термін «компетенція» вживається в якості сукупності повноважень та предмета відання², тобто сукупності прав та обов'язків, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи впливу, зокрема відповідальності³. Тобто це те коло можливостей, яке має й повинен використовувати суб'єкт владних повноважень для реалізації завдань державної політики в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Схожий підхід відображено в теорії державного управління, де «компетенція» розглядається як закріплена в законодавстві сукупність повноважень, прав та обов'язків державного органу, установи або посадової особи, які вони зобов'язані використовувати для виконання своїх функціональних завдань, що полягають у здійсненні управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави⁴.

Що стосується терміну «повноваження», то під ним розуміють: право, надане кому-небудь для здійснення чогось⁵; сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення

¹ Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. М. : Сов. энцикл., 1984. С. 613; Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. Н. Ф. Татьянченко. М. : Альта-Пресс, 2005. С. 358.

² Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 11.

³ Авер'янов В. Б. Компетенція / В. Б. Авер'янов // Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3 К-М / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 196.

⁴ Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. С. 119.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпін'я : Перун, 2005. С. 1000.

покладених на них функцій¹. З викладеного можемо зробити висновок про те, що компетенція і повноваження співвідносяться як ціле та частина. Більше того, вони перебувають у нерозривній єдності. Тому коли ми говоримо про компетенцію та повноваження суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, маємо на увазі, по-перше, обсяг прав та обов'язків уповноважених суб'єктів, а по-друге, їх відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих прав та обов'язків.

Компетенція та повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закріплені в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. Важливою гарантією його діяльності є те, що повноваження Уповноваженого не можуть бути припинені чи обмежені в разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях².

У напрямку захисту прав дитини Уповноважений має Представника з дотримання прав дитини та сім'ї. Відділ з питань дотримання прав дитини є структурним підрозділом Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Основним завданням відділу є забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини. У рамках наданої компетенції представники відділу мають право: 1) за дорученням керівництва запитувати й одержувати в установленому порядку інформацію (копії документів) від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадових

¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. С. 590; Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 4: Н–П / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. С. 639.

² Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

і службових осіб з питань, що належать до компетенції відділу; 2) за дорученням керівництва безперешкодно відвідувати органи державної влади та місцевого самоврядування, заклади охорони здоров'я, заклади соціального захисту, навчальні та інші дитячі заклади, приймальники-розподільники та інші установи, у яких перебувають діти, і отримувати інформацію щодо умов їх утримання та виховання; 3) за дорученням керівництва залучати в установленому порядку до участі у вивченні окремих питань дотримання прав дитини науковців і спеціалістів, а також працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, міжнародних експертів, представників неурядових громадських організацій; 4) за дорученням керівництва запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються за справою; 5) брати участь у нарадах та інших заходах з питань дотримання прав дитини, що проводяться в Секретаріаті, та за дорученням керівництва – у заходах, що проводяться в інших органах влади й місцевого самоврядування; 6) користуватися в установленому порядку інформаційною, аналітичною та матеріально-технічною базою Секретаріату¹.

Основними ж правами самого Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в контексті адміністративно-правового захисту прав дитини є наступні:

1) право невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором, керівниками інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами у справах про грубе та систематичне порушення прав дитини;

¹ Інформація про підрозділ [про відділ з питань дотримання прав дитини] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. 23.01.2015. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html> (дата звернення: 20.12.2018).

2) бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів, де розглядаються питання щодо реалізації та захисту прав дитини;

3) звертатися до Конституційного Суду України з поданням про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які стосуються прав і свобод дитини, та про офіційне тлумачення Конституції України у сфері захисту прав дитини;

4) вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод дитини;

5) безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях;

6) на ознайомлення з документами, у тому числі тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах щодо неповнолітніх;

7) вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі в проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків щодо дотримання прав і свобод неповнолітніх;

8) запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються за справою щодо неповнолітньої особи;

9) відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету такі місця:

– місця, у яких особи, у тому числі неповнолітні, примусово утримуються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, у тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених у чергові частини органів Національної поліції, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи тощо;

– психіатричні заклади;
– пункти тимчасового розміщення біженців;
– приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон;

– будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

– психоневрологічні інтернати;
– соціально-реабілітаційні центри тощо;

10) бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди дитини, в інтересах якої судовий розгляд оголошено закритим та її законних представників;

11) з метою захисту прав і свобод дитини особисто або через свого представника в установленому законом порядку: 1. звертатися до суду про захист прав і свобод дитини, яка через фізичний стан, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможна самотійно захистити свої права і свободи;

12) направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого в разі виявлення порушень прав і свобод дитини для вжиття цими органами заходів;

13) перевіряти стан дотримання встановлених прав і свобод неповнолітньої особи відповідними державними органами, у тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів;

14) здійснювати контроль за забезпеченням рівних прав та можливостей хлопчиків та дівчаток;

15) здійснювати інші повноваження, визначені законом¹.

У якості обов'язків законодавець закріпив за Уповноваженим зобов'язання дотримуватися Конституції України і законів України, інших правових актів, прав та охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, забезпечувати виконання покладених на нього функцій та повною мірою використовувати надані йому права. Окрім цього, він зобов'язаний зберігати конфіденційну інформацію навіть після припинення його повноважень. Але в спеціальному Законі взагалі відсутні норми контрольних повноважень, а також норми, які б передбачали юридичну відповідальність Уповноваженого з прав людини за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. На сьогодні ми маємо лише Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про затвердження положення про координаційну раду з питань дотримання прав дитини та сім'ї» від 2 серпня 2018 р. № 39/02-18, у якому зазначається, що утворюється Координаційна рада з питань дотримання прав дитини та сім'ї з метою сприяння Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та Представнику Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї в здійсненні контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина, розробки законодавчих пропозицій, надання консультативної та експертної допомоги з питань поліпшення стану захисту прав і свобод людини і громадянина². Тому, на нашу думку, доречно розширити обсяг повноважень омбудсмена, у тому числі у сфері реалізації контрольних функцій, а також доповнити чинне законодавство положеннями, які б деталізували та уточнювали його

¹ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Положення про координаційну раду з питань дотримання прав дитини та сім'ї : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 02.08.2018 № 39/02-18 // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/files/documents/ditu/nakaz_39_2018.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

адміністративно-правовий статус, зокрема закріплювали його юридичну відповідальність.

Утім, якщо правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини згадується в Конституції України та більш-менш вдало відображений у спеціальному Законі, то правовий статус Уповноваженого Президента України з прав дитини (далі Уповноважений з прав дитини) обмежується тільки Указом Президента України та деякими нормативно-правовими актами. Такий стан речей призводить до того, що значення представника голови держави та його повноваження значно зменшуються. Тому виникає об'єктивна необхідність у чіткій правовій регламентації адміністративно-правового статусу Уповноваженого з прав дитини. Більше того, у Положенні про Уповноваженого Президента України з прав дитини не зазначається, що це є державний орган з відповідним апаратом (наприклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має секретаріат та представників), а в структурі Адміністрації Президента України містяться відомості лише про відповідну посаду та відділ забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини, хоча Положенням також передбачена можливість утворення в установленому порядку громадської консультативної ради з питань захисту прав дитини на правах робочої групи Адміністрації Президента України.

Найбільш перспективним напрямком розвитку законодавства щодо визначення правового статусу Уповноваженого з прав дитини М. Шамрін вважає використання досвіду Швеції, Фінляндії, Шотландії та Норвегії, оскільки північноєвропейське законодавство про адміністративно-правовий статус дитячого омбудсмена найбільш повно відповідає важливим міжнародним документам у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів дитини: Женевській декларації прав дитини, Декларації прав дитини, Конвенції ООН з прав дитини, Паризьким принципам тощо¹. Так, Норвегія була першою державою у світі, де з'явилася посада омбудсмена, уповноваженого законом на захист прав,

¹ Шамрін М. Адміністративно-правовий статус Уповноваженого по правам ребенка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2014. С. 14

свобод і законних інтересів дитини. З 1981 року омбудсмен з прав дитини в Норвегії невинно працює над удосконаленням національного й міжнародного законодавства, що стосується благополуччя дітей. Окрім указанного, інститут омбудсмена з прав дитини є політично нейтральним, оскільки сам омбудсмен не входить до складу жодної політичної партії. Він функціонує при Міністерстві у справах дітей та сім'ї. Зокрема, ні парламент, ні уряд Норвегії не мають права давати йому вказівки. Король лише вправі видавати загальні інструкції з організації та порядку роботи омбудсмена¹. Але омбудсмен у Норвегії не може змінювати чи скасовувати адміністративні рішення органів державної влади та здійснювати контрольні функції, проте має право діяти за власною ініціативою та на прохання інших осіб².

У Швеції дитячий омбудсмен самостійно визначає свою організаційну структуру і основні напрямки роботи. Його головне завдання – сприяти забезпеченню органами державного управління прав і інтересів дітей та молоді, сформованих у Конвенції ООН з прав дитини. Він контролює її дотримання, а також виявляє нормативні акти, які суперечать її положенням. Окрім цього, він наділений повноваженнями пропонувати зміни та поправки до законів з метою оптимізувати механізм адміністративно-правового захисту прав дитини, а також впливати на громадську думку з метою посилення уваги держави і громадян до проблем дитинства³.

Здійснювати оцінку законодавства у сфері захисту прав дитини та впливати на органи державного управління уповноважений і омбудсмен Фінляндії. Реалізуючи свої повноваження у сфері законодавчої ініціативи та імплементації положень Конвенції ООН з прав дитини, він оцінює та зіставляє урядові проекти з нею. Важливим завданням для нього є також

¹ Там само. С. 65.

² Act and instructions for the Ombudsman / The Ombudsman for Children, Norway // Barneombudet : сайт. URL: <http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2014/03/ACT-and-instructions.doc> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Lag och förordning – Barnombudsmannen. URL: <https://www.barnombudsmannen.se/barnombudsmannen/om-oss/lag-och-forordning/> (дата звернення: 20.12.2018).

доведення до органів влади думок та побажань молоді, які він отримує під час особистих зустрічей¹.

Тому, аналізуючи джерельну базу, основні напрямки роботи та повноваження омбудсменів Європейської мережі дитячих омбудсменів ENOC (членом якої, зокрема, є й Україна), пропонуємо на вітчизняному рівні розробити та прийняти Закон України «Про Уповноваженого з прав дитини», у якому закріпити такі основні його положення:

- визначити Уповноваженого з прав дитини та його апарат (він має бути обов'язково утворений) державним органом з правами юридичної особи;

- у структурі адміністративно-правового статусу Уповноваженого з прав дитини визнати за ним повноваження як суб'єкта державного управління з можливістю застосовувати відповідні заходи впливу;

- закріпити юридичні гарантії його діяльності;

- надати контрольні функції;

- надати можливість у виняткових випадках прямого і грубого порушення прав дитини, її свобод та законних інтересів застосовувати заходи адміністративного примусу;

- розширити принципи діяльності Уповноваженого з прав дитини, обов'язково внісши до їх переліку, зокрема, принцип незалежності та координації;

- передбачити шляхи безпосереднього контакту дітей та їх батьків або осіб, що їх замінюють, з Уповноваженим з прав дитини: особа, яка обіймає цю посаду, має бути легкодоступною для дітей, а інформація про роботу Уповноваженого повинна викладатися у формі та мовою, доступними для дітей, і поширюватися через засоби масової інформації;

- передбачити юридичну відповідальність Уповноваженого з прав дитини за невиконання або неналежне виконання ним своїх обов'язків у сфері захисту прав дитини, попередньо прописавши їх також у Законі, оскільки навіть чинне Положення обмежується лише правами.

¹ Laki lapsiasiavaltuutetusta 21.12.2004/1221 // Finlex : інтернет-сервіс юрид. матеріалів / М-во юстиції Фінляндії. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20041221> (дата звернення: 20.12.2018).

Необхідність прийняття такого закону обумовлюється й тим, що і в Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, і в Уповноваженого Президента України з прав дитини слабкими сторонами залишаються:

- недоліки чинного законодавства (зокрема, Закону України «Про звернення громадян», процесуальних кодексів тощо);
- недостатнє представництво в регіонах;
- недостатність статистичних даних для оцінки ефективності діяльності органів та підрозділів у сфері захисту прав дитини;
- відсутність системи постійного навчання нових тенденцій та інструментів у сфері захисту прав людини, що проводяться міжнародними експертами;
- відсутність системи електронного документообігу, зокрема для полегшення координації між структурними підрозділами вказаних інституцій тощо¹;
- відсутність постійної взаємодії та координації з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Тому приймати відповідні зміни до чинного законодавства, які розширюють та деталізують повноваження суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини та які будуть пов'язані з процесом оптимізації їх діяльності, необхідно найближчим часом.

У сфері реалізації конституційного права на освіту, враховуючи останні зміни до чинного законодавства України в освітній сфері, Законом України «Про освіту» було передбачено також необхідність затвердження Кабінетом Міністрів України положення про освітнього омбудсмена, що й було реалізовано 6 червня 2018 р. Прийняте Кабінетом Міністрів України Положення регламентувало появу нового механізму забезпечення права дитини на здобуття якісної та доступної освіти в системі освіти, заходи щодо відновлення порушених прав здобувачів освіти та їх батьків, законних представників, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та дотримання законодавства України про освіту в межах наданих повноважень освітнього омбудсмена.

¹ Стратегічний план діяльності Уповноваженого Верховної ради України з прав людини на 2016–2017 роки. Київ, 2016. С. 10–11.

Основними повноваженнями освітнього омбудсмена є наступні:

1) розглядати скарги та перевіряти факти, викладені в скаргах, поданих здобувачами освіти, їх батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними й науковими працівниками;

2) отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом;

3) за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти, органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства;

4) безперешкодно в установленому законом порядку відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти всіх рівнів незалежно від форми власності, а також брати участь в установленому порядку в засіданнях державних органів з питань, що належать до його компетенції;

5) звертатися до органів державної влади, правоохоронних органів щодо виявлених фактів порушення права людини на освіту та законодавства у сфері освіти;

6) надавати консультації здобувачам освіти, їх батькам, законним представникам, а також педагогічним, науково-педагогічним і науковим працівникам;

7) представляти інтереси особи у суді¹.

Викладене дає підстави стверджувати, що впровадження інституту освітнього омбудсмена матиме наслідком зростання правової культури та правового виховання здобувачів освіти, їх батьків та законних представників, акцентуватиме увагу педагогічної спільноти до потреб їх вихованців та напрямів удосконалення освітнього процесу, призведе, зрештою, до руху всіх державних інституцій, які створені для забезпечення належних умов освітнього процесу та захисту прав дітей у державі.

¹ Деякі питання освітнього омбудсмена : постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 № 491. *Урядовий кур'єр*. 2018. 27 черв.

Прогресивність вищеназваного інституту обумовлюється зокрема й тим, що Положення про освітнього омбудсмена передбачає: 1) утворення Служби, яка забезпечує діяльність освітнього омбудсмена. Це сприятиме зниженню проявів бюрократії та корупції, оскільки завданнями Служби є організаційне, правове, консультативне, інформаційно-аналітичне, експертне, контрольне, матеріально-технічне, фінансове та інше забезпечення діяльності освітнього омбудсмена; 2) порядок та умови звернення до освітнього омбудсмена, що значно оптимізує цей процес.

На рівні центральних органів виконавчої влади державну політику у сфері захисту прав дитини реалізує Міністерство соціальної політики України, представлене Департаментом захисту прав дітей та усиновлення. До їх основних повноважень віднесені такі: 1) приймати з питань, що належать до їх компетенції, рішення, які є обов'язковими до виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами та місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності і громадянами; 2) звертатися в разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; 3) проводити роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням; 4) порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форми власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади; 5) забезпечувати влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, у передачу під опіку, піклування, на усиновлення; 6) вести справи з опіки над дітьми, про піклування та усиновлення дітей; 7) перевіряти стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності, стан виховної роботи з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання, а також

у разі необхідності – умови роботи працівників, молодших 18 років, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності; 8) представляти у разі необхідності інтереси дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності; 9) запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення; 10) давати згоду на звільнення працівників, молодших за 18 років, за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого ним органу; 11) порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб у разі невиконання ними рішень, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, службами у справах дітей; 12) визначати потребу регіонів в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей; 13) розробляти і реалізовувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; 14) порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей; 15) відвідувати дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи; 16) вживати заходів для соціального захисту дітей¹.

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

Деякі керівники органів центральної виконавчої влади входять до складу Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, основними повноваженнями якої є: 1) отримувати в установленому порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на Комісію завдань; 2) залучати до участі у своїй роботі представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), а також незалежних експертів (за згодою) з метою підготовки пропозицій та рекомендацій з актуальних питань правового і соціального захисту дітей; 3) утворювати в разі потреби для виконання покладених на Комісію завдань постійні або тимчасові робочі групи; 4) організовувати проведення конференцій, семінарів, нарад та інших заходів¹. При цьому варто зазначити, що абсолютно ідентичні повноваження має Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх². Певна річ, завдання обох цих тимчасових консультативно-дорадчих органів різняться між собою, але не варто забувати про принципи оптимальності та доцільності державного управління, якими дуже часто на сьогоднішній день нехтують вищі посадовці, формуючи відповідні апарати органів виконавчої влади. Ми повинні розуміти, що утворення та діяльність певного органу публічного управління повинно мати певну мету та завдання, результати реалізації яких мають відображатися в удосконаленні тих суспільних відносин, які вони покликані упорядковувати, а не навпаки – поширювати бюрократію та нехтувати правами людей.

Оптимізацію діяльності органів виконавчої влади, окрім організаційно-функціонального шляху, ми вбачаємо також шляхом

¹ Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 № 1200, ред. від 20.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357. *Урядовий кур'єр*. 2017. 1 черв.

систематизації законодавства, яке регламентує діяльність суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини. Адже та розпорошеність норм, яку ми маємо на сьогоднішній день, і та велика кількість органів загальної та спеціальної компетенції у сфері захисту дітей/дитинства призводить до хаотизації цього процесу. Як результат маємо ситуацію, коли суб'єкти, начебто уповноважені на реалізацію цих завдань, ставляться до них зневажливо, як до чогось другорядного та не основного. Всі ці обставини зайвий раз підтверджують необхідність виокремлення ювенального права як окремої галузі права, про що ми вже згадували раніше та будемо говорити пізніше.

На регіональному та місцевому рівнях велику роль у реалізації та забезпеченні прав дітей відіграють Служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації та Служби у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації. Вони мають практично схожі повноваження, а саме: 1) приймати з питань, що належать до їх компетенції, рішення, які є обов'язковими для виконання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, посадовими особами, громадянами; 2) отримувати повідомлення від місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, посадових осіб про заходи, вжиті на виконання прийнятих ними рішень; 3) отримувати в установленому порядку від інших структурних підрозділів обласної, міської, районної, районної у місті держадміністрації, відповідних органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності інформацію, документи та інші матеріали з питань, що належать до їх компетенції, а від місцевих органів державної статистики – статистичні дані, необхідні для виконання покладених на них завдань; 4) звертатися до місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності в разі порушення прав та інтересів дітей; 5) проводити роботу серед дітей з метою запобігання вчинення правопорушень; 6) порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про направлення до спеціальних установ, навчальних закладів усіх форм власності

дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади; 7) перевіряти стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності, стан виховної роботи з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання, а також у разі необхідності – умови роботи працівників, молодших за 18 років, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності; 8) представляти в разі необхідності інтереси дітей у судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності; 9) запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб з метою з'ясування причин, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності та безпритульності, вчинення правопорушень, і вживати заходів до усунення таких причин; 10) порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб у разі невиконання ними рішень, прийнятих спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей; 11) укладати в установленому порядку угоди про співробітництво з науковими установами, жіночими, молодіжними, дитячими та іншими об'єднаннями громадян і благодійними організаціями; 12) скликати в установленому порядку наради, конференції, семінари з питань, що належать до їх компетенції; 13) відвідувати дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі, за місцем їх проживання, навчання і роботи; уживати заходів для соціального захисту дітей; 14) розробляти й виконувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; 15) визначати потребу (регіонів) в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей¹.

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

Відмінності ж роботи цих двох структурних підрозділів зводяться до того, що Служби у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації додатково уповноважені: 1) влаштовувати дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, передавати під опіку, піклування, на усиновлення; 2) вести справи з опіки, піклування про дітей та усиновлення дітей; 3) проводити особистий прийом дітей, а також їх батьків, опікунів чи піклувальників, розглядати їх скарги та заяви з питань, що належать до їх компетенції; 4) визначати потребу в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей¹.

З викладеного можемо зробити висновок про те, що територіальні та місцеві органи державної влади та їх уповноважені особи є найближчими й безпосередніми суб'єктами адміністративно-правового захисту прав дитини та можуть оперативно відреагувати на порушення їх прав. При цьому якість такої роботи залежить від чіткого розмежування компетенції і повноважень цих суб'єктів, а також спільної координації дій та взаємодії.

Підбиваючи підсумки в рамках дослідження питання компетенції та повноважень основних суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, варто зазначити наступне: 1) на сьогоднішній день у державі створено велику кількість суб'єктів, уповноважених на реалізацію, забезпечення та захист прав дитини, що призводить до хаотизації цих процесів; 2) оптимальними шляхами вирішення цієї проблеми є, по-перше, оптимізація організаційно-структурної побудови органів державної влади у сфері захисту прав дитини; по-друге, систематизація законодавства у сфері захисту прав дитини з чітким його розподілом на норми матеріального (узагальнення та закріплення прав дітей у різних сферах суспільних відносин) та процесуального (закріплення повноважень суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини й порядку їх реалізації) права; 3) мають бути вироблені та вжиті заходи щодо підвищення кваліфікації суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини; 4) нами також обґрунтовано пропозицію про необхідність вироблення й нормативного закріплення оптимальних шляхів забезпечення

¹ Там само.

взаємодії та координації всіх суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини; 5) в рамках компетенції уповноважених суб'єктів важливо також передбачити юридичну відповідальність за невиконання міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав дитини, а в рамках компетенції всіх інших органів державної влади юридичну відповідальність за відмову в сприянні суб'єктам адміністративно-правового захисту прав дитини в реалізації їх повноважень.

3.3 Форми та методи діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Реалізація суб'єктами адміністративно-правового захисту прав дитини своєї компетенції здійснюється за допомогою відповідних форм та методів, тобто їх управлінська діяльність певним чином виражається та забезпечується за допомогою відповідних заходів впливу. У великому тлумачному словнику української мови під терміном «форма» трактується спосіб існування змісту як його внутрішня структура, організація й зовнішній вираз¹. У словнику іншомовних слів термін «форма» визначено як побудова, система організації будь-чого². У радянському енциклопедичному словнику можемо зустріти таке визначення поняття «форма» – зовнішній вигляд, зовнішній обрис; устрій, структура будь-чого, система організації³. Більшість же теоретиків-правників схильні трактувати термін «форма» як об'єктивне вираження сутності діяльності органів та посадових осіб, які здійснюють управління⁴; той або інший спосіб

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1543.

² Словарь иностранных слов. 16-е изд., испр. М. : Рус.яз., 1998. С. 548.

³ Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. М. Сов. энцикл., 1984. С. 536.

⁴ Коренев А. П. Административное право России. Учебник в 3-х частях. Часть 1. М. : МЮИ МВД России, Издательство «Щит-М», 1997. С. 99.

зовнішнього вираження управлінської діяльності¹; волевиявлення виконавчо-розпорядчого органу, посадової особи, здійснене в рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети^{2,3}. Тобто формою є зовнішнє вираження або прояв управлінської діяльності суб'єкта владних повноважень.

Загальноприйнятим залежно від наслідків є поділ форм управлінської діяльності на правові та організаційні. Правові форми мають чітку, послідовну правову регламентацію та правові наслідки⁴. Це дає можливість суб'єктам владних повноважень забезпечувати належну реалізацію своїх повноважень і здійснювати контроль, а також виявляти прогалини, які виникають у сфері правозастосування, та нівелювати їх. Організаційні форми правових наслідків не тягнуть, але вони сприяють та створюють умови для реалізації правових.

Ю. Битяк по-своєму класифікує форми державного управління та виокремлює такі з них: 1) видання нормативних актів управління; 2) видання індивідуальних (ненормативних, адміністративних) актів управління; 3) проведення організаційних заходів; 4) здійснення матеріально-технічних операцій⁵. У загальній теорії держави і права науковці дотримуються концепції, згідно з якою правова форма насамперед включає правотворчу й правозастосовну діяльність. Обґрунтовують вони це тим, що правила поведінки для конкретної сфери суспільних відносин мають бути виражені та закріплені в нормативному документі, який є обов'язковим для виконання тими учасниками,

¹ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 306.

² Адміністративне право України: навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломось, Г. Ю. Гулевської. Київ : Істина, 2007. С. 54.

³ Колпаков В.К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 199.

⁴ Малков Д. Форми та методи міжнародного контролю: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 4 (160). С. 129.

⁵ Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. С. 135.

на яких він спрямований¹. При цьому загальна регламентація форм управлінської діяльності не створює перешкод для вільного вибору таким органом тієї форми, яка в тій чи іншій ситуації очікується найбільш доцільною й ефективною. У свою чергу, правозастосовну діяльність окремі автори поділяють на правоуповноважувальну та правоохоронну, де останню також поділяють на діяльність із забезпечення виконання норм права та з розгляду правових спорів². До організаційних, або деколи можна зустріти неправових форм, відповідно, відносять організаційні та виховні заходи³. Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що правові форми управлінської діяльності тягнуть за собою настання юридичних наслідків, а організаційні таких наслідків не мають, вони, як уже зазначалося вище, лише сприяють реалізації правових форм.

Переходячи до більш предметного дослідження, варто зазначити, що основними правовими формами діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, на нашу думку, є наступні:

- 1) видання адміністративних актів (є найбільш поширеною формою);
- 2) здійснення юридично значущих дій;
- 3) укладення адміністративних договорів.

Адміністративним актом є підзаконне, офіційне рішення, прийняте суб'єктом державного управління в односторонньо владному порядку у межах своєї компетенції з дотриманням

¹ Тонков Е.Е. Юридические (правовые) формы осуществления государственных функций: эволюция в условиях кризиса общественных отношений. *Научные ведомости*. 2010. № 14 (85). Вып. 13. С. 153–154; Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. С. 124; Боголюбов С. А. Правотворческая и иные правовые формы деятельности Президиума Верховного Совета СССР и Президиумов Верховных Советов Союзных Республик. *Правоведение*. 1973. № 4. С. 17 – 25.

² Горшенев В.М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М. : Юрид. лит. 1987. С. 21.

³ Хальота А. Методи діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню реалізації прав людини. *Право України*. 2001. № 5. С. 43–46. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/622/%D5#chapter> (дата звернення: 20.12.2018)

визначеної процедури і форми, яке спричиняє юридичні наслідки¹. Існують різні підходи до класифікації адміністративних актів: за юридичними властивостями, за ієрархією органів, які їх видають, за формою зовнішнього вираження, за дією в просторі, за дією в часі, за способом прийняття, за характером індивідуальних приписів тощо. В рамках нашого дослідження ми будемо говорити про адміністративні акти, класифікація яких здійснюється за юридичною формою вираження. Тобто це укази, постанови, розпорядження, накази, подання, приписи, протоколи, рішення тощо.

Так, Міністерство соціальної політики України як центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері «...соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми...» в особі відповідного міністра видає обов'язкові для виконання центральними органами виконавчої влади, діяльність яких він спрямовує і координує, накази та доручення з питань, що належать до компетенції таких органів, наприклад:

– наказ Міністерства соціальної політики України від 31 березня 2016 р. № 318 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», у якому затверджено Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Цей Державний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, які надають цю послугу з метою подолання чи мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин, у яких перебуває сім'я (особа). Зокрема Державний стандарт застосовується для: 1) організації та здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно подолати або

¹ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 313.

мінімізувати негативний вплив цих обставин; 2) здійснення моніторингу та контролю за якістю надання такої соціальної послуги¹;

– наказ Міністерства соціальної політики України від 11 серпня 2017 р. № 1307 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування». Цей Державний стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, що надають цю послугу. Він застосовується для організації та здійснення соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, а також моніторингу та контролю за якістю надання такої соціальної послуги²;

– наказ Міністерства соціальної політики України від 19 вересня 2017 р. № 1485 «Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування». Цим Порядком визначено процедуру взаємодобору дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та осіб (потенційні опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), які виявили бажання прийняти у свою сім'ю дитину на виховання та спільне проживання, і осіб (опікуни,

¹ Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ М-ва соц. політики України від 31.03.2016 № 318, ред. від 10.03.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : наказ М-ва соц. політики України від 11.08.2017 № 1307. *Офіційний вісник України*. 2017. № 79. Ст. 2423.

піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі), у сім'ях яких уже виховуються такі діти¹, та ряд інших.

У свою чергу директор Департаменту захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики України в межах своєї компетенції дає письмові (та усні) розпорядження, що є обов'язковими для виконання працівниками Департаменту.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини формує конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб, де конституційним поданням Уповноваженого є акт звернення до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України, а поданням Уповноваженого є акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний термін щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина².

Місцеві державні адміністрації та їх голови, структурними підрозділами яких є служби у справах дітей, у межах своїх повноважень видають рішення та розпорядження (прикладом може бути рішення Харківської обласної державної адміністрації від 9 січня 2018 р. «Про затвердження Плану заходів з реалізації в Харківській області право-просвітницького проекту «Я маю

¹ Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : наказ М-ва соц. політики України від 19.09.2017 № 1485. *Офіційний вісник України*. 2017. № 88. Ст. 2711.

² Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

право!» у 2018 році»), а керівники структурних підрозділів, наприклад, начальники служб у справах дітей – накази (прикладом є наказ начальника служби у справах дітей Дворічанської районної адміністрації від 16 листопада 2012 р. № 59 «Про проведення спільного рейду «Діти вулиці» та перевірки кафе-барів щодо попередження продажу неповнолітнім алкогольних напоїв, тютюнових виробів на території Дворічанської селищної ради»).

Голови органів місцевого самоврядування в межах своєї компетенції видають накази, рішення та розпорядження (наприклад, рішення (із змінами і доповненнями) Харківської міської ради від 24 лютого 2016 р. № 116/16 «Про затвердження Міської Комплексної програми «Назустріч дітям» на 2011-2017 рр.») тощо.

Варто відзначити, що в Указі Президента України, яким затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, не зазначено, що останній уповноважений видавати акти державного управління та укладати адміністративні договори. Те саме можемо сказати про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства та про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Це пояснюється тим, що названі органи не є суб'єктами державного управління. Вони наділені правом у деяких випадках лише вчиняти юридично значущі дії, а також реалізовувати неправові форми управлінської діяльності.

Адміністративно-правовий договір за своєю суттю є специфічною формою державного управління в певній сфері суспільних відносин. За К. Афанасьєвим, адміністративний договір – це добровільна угода двох чи більше суб'єктів адміністративного права, один (чи більше) з яких наділений власними або делегованими повноваженнями у сфері державного управління з приводу вирішення питань виконавчого чи розпорядчого характеру, яка укладена у формі правового акта, що встановлює (припиняє, змінює) їх взаємні права, обов'язки та відповідальність. До головних його ознак автор відніс: 1) участь як обов'язкової сторони органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування; 2) практичну реалізацію цими органами повноважень, наданих їм для здійснення державно-управлінської діяльності; 3) здійснення цієї діяльності у сфері державного управління; 4) правову урегульованість і захищеність установлених договором відносин, які мають здійснюватися за нормами різних

галузей права, але на базі норм адміністративного права, оскільки для учасників договору саме вони матимуть обов'язковий характер^{1,2}.

У літературі, зокрема, наводяться й інші трактування адміністративного договору та його ознак. Так, в академічному курсі адміністративного права адміністративний договір визначається як угода, укладена суб'єктами адміністративного права на підставі адміністративно-правових норм у загально-державних та публічних інтересах, правовий режим якої визначається змістом владних повноважень, носієм яких є обов'язково одна із сторін. Відповідно ознаками є такі: 1) має організуючий характер; 2) метою є задоволення публічних інтересів, досягнення публічного блага, тобто домінування суспільних цілей; 3) підставою виникнення є правозастосовний акт, прийнятий уповноваженими органами; 4) виникає у сфері реалізації публічної влади у зв'язку і з приводу реалізації органом виконавчої влади або місцевого самоврядування своїх владних повноважень³.

Кодекс адміністративного судочинства визначає адміністративний договір як спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волевиявленні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері й укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;

¹ Афанасьєв К. К. Адміністративні договори: реалії та перспективи : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. С. 89.

² Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2015. С. 278.

³ Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. С. 291; Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2015. С. 279.

г) замість видання індивідуального акта; г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг¹.

Свідченням наміру нашої держави забезпечувати захист прав дитини за допомогою реалізації вказаної форми державного управління є постійна робота заінтересованих органів влади з підготовки пропозицій про приєднання України до міжнародних договорів у сфері захисту прав людини та дитини, які за своїм змістом та суттю варто вважати адміністративними договорами, оскільки вони відповідають зазначеним вище ознакам. Чинні міжнародні договори дозволяють вирішувати на міждержавному рівні питання, пов'язані з правовідносинами батьків і дітей, батьківською відповідальністю, опікою, піклуванням та аналогічними інститутами, а також питання визнання і виконання судових рішень. Так, наприклад, Міністерство соціальної політики України здійснює міжнародне співробітництво, бере участь у підготовці міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення, денонсації таких договорів, у межах повноважень, передбачених законом, укладає міжнародні договори України та забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами з питань, що належать до компетенції Мінсоцполітики².

Місцеві державні адміністрації на міжнародному рівні також уповноважені укладати договори з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції щодо захисту прав дитини, визначеної законодавством. На рівні регіону вони спільно з органами місцевого самоврядування можуть укладати ряд інших адміністративних договорів та створювати спільні органи й організації. Відповідно до п. 7 статті 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей

¹ Кодекс адміністративного судочинства : закон України від 06.07.2005 № 2747-IV, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, ред. від 01.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.01.2019).

можуть перерозподіляти між собою на підставі адміністративних договорів окремі повноваження у сфері захисту прав дитини та власні бюджетні кошти¹. А територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах безпосередньо або через органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати на договірних засадах за умови спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проектів у сфері захисту прав дитини або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, які сприяють реалізації основних прав, свобод та законних інтересів дитини, і створювати для цього відповідні органи і служби. Також можуть укладатися адміністративні договори між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування із суб'єктами, що надають соціальні послуги, щодо умов фінансування та вимог до обсягу, порядку і якості надання соціальних послуг у сфері захисту прав дитини² та ряд інших.

Вчинення юридично значущих дій є досить спірною та малодослідженою формою вираження управлінської діяльності. О. Бандурка до цієї форми державного управління відносить переважно реєстраційні дії³; О. Меліхова, аналізуючи доктринальні та нормативно-правові джерела, до юридично значимих дій віднесла установчу, реєстраційну, атестаційну, експертну та юрисдикційну діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації⁴; В. Колпаков, окрім реєстраційних, до юридично

¹ Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР, ред. від 01.05.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 01.05.2019).

² Про соціальні послуги : закон України від 19.06.2003 № 966-IV, ред. від 07.01.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 310–311.

⁴ Меліхова О. Ю. Юридично значимі дії як правова форма публічного адміністрування у сфері юридичної науки в Україні: адміністративно-правова характеристика. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4. С. 115.

значущих дій відніс також прийняття присяги, службове атестування, складання протоколу про адміністративне правопорушення тощо¹. Тобто можемо говорити про те, що юридично значущими діями є дії владного або виконавчо-розпорядчого характеру суб'єктів публічної адміністрації, які спричиняють юридичні наслідки, спрямовані на вирішення конкретних справ адміністративного характеру. Дуже часто юридично значуща дія супроводжується виданням акта державного управління (переважно індивідуального).

Прикладом юридично значущих дій у рамках функціонування Міністерства соціальної політики України як центрального органу виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав дитини, є те, що воно створює та веде Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення і відпочинку й сприяє розвитку мережі таких закладів; організовує в межах повноважень, передбачених законом, проведення державної атестації дитячих закладів оздоровлення і відпочинку та надає їм відповідну методичну допомогу; веде Єдиний реєстр отримувачів гуманітарної допомоги; утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, установи та організації, які сприяють захисту прав дитини, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, затверджує їх положення (статuti); здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності щодо виїзду груп дітей за кордон на оздоровлення і відпочинок, а також надає згоду на виїзд груп, до складу яких входять діти з різних регіонів України тощо². Іншим прикладом юридично значущої дії може слугувати прийняття присяги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. На регіональному та місцевому рівнях це різного роду установчі дії: утворення служб у справах дітей та спостережної ради,

¹ Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. ; за ред. В. В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

² Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, ред. від 01.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.01.2019).

спрямування їх діяльності; утворення спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї в регіонах; утворення спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей; утворення цільових фондів, затвердження положень про ці фонди і т.д.

До організаційних форм державного управління належать форми, які безпосередньо юридичного значення не мають і не спричиняють виникнення адміністративно-правових відносин. Вони або передують правовим, або настають за ними¹. Це різного роду матеріально-технічне забезпечення, будь-які організаційні дії, які не тягнуть за собою настання юридичних наслідків. Прикладами можуть бути дії Мінсоцполітики України щодо: 1) здійснення організаційно-методичного керівництва структурними підрозділами місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах, особам похилого віку, інвалідам, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, іншим соціально вразливим верствам населення; 2) організації оздоровлення і відпочинку дітей; 3) забезпечення ефективного і цільового використання бюджетних коштів; 4) координації та методологічного забезпечення діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також забезпечення дотримання вимог законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей; 5) забезпечення функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування дітей; 6) організації та координації

¹ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. С. 308; Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: монографія. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 406 с.

роботи із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа¹ і т.д.

Служби у справах дітей у рамках наданої їм компетенції уповноважені реалізовувати такі організаційні форми державного управління, як: 1) разом з відповідними структурними підрозділами центральних та місцевих органів виконавчої влади, науковими установами організовувати і проводити соціологічні дослідження, готувати статистичні та інформаційні матеріали про причини і умови вчинення дітьми правопорушень, вивчати і поширювати передовий міжнародний досвід з питань соціального захисту дітей, їх прав та інтересів; 2) надавати організаційну й методичну допомогу притулкам для дітей, центрам соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційним центрам (дитячі містечка), здійснювати безпосередній контроль за їх діяльністю; 3) організовувати і проводити разом з іншими структурними підрозділами держадміністрації, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції заходи щодо соціального захисту дітей, виявляти причини, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність, запобігати вчиненню дітьми правопорушень і ряд інших².

Методи державного управління дають можливість реалізувати будь-які форми діяльності органів державної влади, у тому числі суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини. Тому більшість авторів розглядає їх у нерозривній єдності, а деякі взагалі об'єднують. У теорії під методами прийнято розуміти сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння дійсності, які спрямовані на вирішення

¹ Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, ред. від 01.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.01.2019).

² Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068, ред. від 12.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> (дата звернення: 12.02.2019).

конкретного завдання¹. Метод є нічим іншим як способом досягнення визначеної цілі, тобто це сукупність прийомів, операцій практичного або теоретичного опанування дійсності; сукупність прийомів і способів впливу на керований об'єкт для досягнення поставлених цілей². Головне, чим характеризуються методи державного управління, – це те, що вони тісно пов'язані з метою реалізації будь-якої державної політики, у тому числі й у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини. За допомогою методів здійснюється зв'язок, а точніше вплив суб'єкта управління на його об'єкт. Схоже твердження можемо знайти й у словнику-довіднику з державного управління, де зазначено, що методами державного управління є способи владного впливу державних органів на процеси суспільного і державного розвитку, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб³.

Що стосується класифікації методів управлінської діяльності, то тут ми можемо знайти велику кількість підходів. Класична школа адміністративного права пропонує виділяти демократичні і диктаторські методи, державні і громадські, адміністративні й економічні, загальні і спеціальні тощо.

Домінуючу роль намагаються сьогодні відвести саме методам переконання, направленим на упередження протиправної поведінки. Зміст таких методів полягає в активному та систематичному впливі на керовані об'єкти шляхом застосування заходів роз'яснювального, виховного, профілактичного та організаційного характеру з метою дотримання останніми правових норм та реалізації завдань і функцій державної політики в певній сфері.

¹ Большая советская энциклопедия. 3-е изд. : в 30 т. Т. 16: Мёзия – Моршанск / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. энцикл., 1974. Т. 16. С. 162.

² Философский энциклопедический словарь / ред.сост.: Е. Ф. Губский и др. М. : Инфра, 1997. С. 266.

³ Державне управління: словн.-довід. / уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. твор. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князев, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика ; за заг.ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменко. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. С. 112.

Прикладами методів переконання можуть служити дії Мінсоцполітики щодо проведення роботи (бесіди та роз'яснювальна робота серед дітей та їх батьків; профілактична робота в навчальних закладах; соціальна реклама тощо) із запобігання бездоглядності та правопорушень серед дітей; сприяння розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (впровадження та поширення деніституалізації); популяризація та поширення інформації про волонтерську діяльність тощо¹. Тобто переконання становить собою систему заходів виховного та заохочувального характеру, які направлені на формування в підвідомчого об'єкта звички добровільно та самостійно виконувати вимоги правових норм та приписів. У арсеналі методу переконання перебувають такі способи й прийоми стимулювання, як заохочення, рекомендації, роз'яснення, виховання, договори тощо².

Але і без заходів примусового характеру обійтися неможливо, особливо у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини. На думку окремих авторів, інколи такі методи є набагато дієвішими заходами впливу, аніж будь-які інші, адже на відміну від переконання, яке ґрунтується на пропаганді певної поведінки, роз'ясненні необхідності або бажаності певної моделі поведінки, примус передбачає жорстке підпорядкування такої поведінки волі держави. Тому на доктринальному рівні сформовано загальні підходи до застосування цього методу та виокремлено основні його ознаки, що дають можливість відмежувати примус від переконання. Найголовніше те, що примус повинен застосовуватися у виняткових випадках, коли були використані всі засоби переконання. Зокрема він застосовується до обмеженого кола осіб і, знову ж таки, лише в разі, якщо переконанням досягти позитивного результату не вдалося. При

¹ Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, ред. від 01.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.01.2019).

² Пожарский Д. В. Контрольно-надзорная функция современного государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2004. 222 с.

цьому незмінним є правило: примус застосовується тільки на законній підставі відповідно до правових норм і лише в цілях захисту прав, свобод та законних інтересів людини/дитини.

Так, міністр Мінсоцполітики уповноважений: 1) доручати керівникам центральних органів виконавчої влади, діяльність яких він спрямовує і координує, скасовувати акти їх територіальних органів повністю чи в окремій частині, а в разі відмови скасовує такі акти повністю чи в окремій частині; 2) ліквідовує, реорганізовує підприємства, установи та організації у сфері захисту прав дитини, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, і т. д. Іншим прикладом застосування заходів примусу є дії органів опіки та піклування, пов'язані із прийняттям рішення про негайне відібрання дитини в батьків або осіб, які їх замінюють, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини чи невідкладне направлення дитини до закладів охорони здоров'я для обстеження стану її здоров'я, надання необхідної медичної допомоги в стаціонарних умовах та документування фактів жорстокого поводження з нею тощо¹.

Не всі суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини уповноважені застосовувати заходи адміністративного примусу. Так, наприклад, їх не може застосовувати Уповноважений Президента України з прав дитини, Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства та Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх, тобто ті органи, які не наділені державно-владними повноваженнями. Тому їх основний арсенал впливу складається з методів переконання. Всі інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які уповноважені здійснювати адміністративно-правовий захист прав дитини, мають право застосовувати як методи переконання, так і методи примусу в рамках визначеної компетенції.

Таким чином, у ході дослідження ми встановили, що суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини,

¹ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866, ред. від 10.10.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п> (дата звернення: 20.12.2018).

у перебігу реалізації наданих їм повноважень, використовують правові та організаційні форми управлінської діяльності. Основними правовими формами є: 1) видання адміністративних актів; 2) здійснення юридично значущих дій; 3) укладення адміністративних договорів. Проте є певні винятки в реалізації правових форм здійснення державної влади, оскільки консультативно-дорадчі органи наділені усіченими владними повноваженнями. До організаційних форм управлінської діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини були віднесені різного роду дії, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням, та будь-які інші організаційно-допоміжні дії, які не тягнуть за собою настання юридичних наслідків. Також ми встановили, що метод переконання, який включає в себе заходи роз'яснювального, виховного, профілактичного та організаційного характеру, є найбільш поширеним методом управлінської діяльності серед суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини. Але за певних обставин, як крайній захід, коли були використані всі перелічені вище засоби переконання, проте не надали необхідного результату, можуть бути застосовані заходи примусу уповноваженими на те особами органів державної влади.

РОЗДІЛ 4

Національна поліція України як суб'єкт захисту прав дитини в Україні

4.1 Завдання та функції Національної поліції України щодо захисту прав дитини

Органи Національної поліції України, без перебільшень, щоденно і повсякчас забезпечують захист прав, свобод та законних інтересів дитини. Робота поліцейських з такою категорією осіб незалежно від того, чи то є неповнолітній правопорушник, чи неповнолітня жертва правопорушення, чи особа неповнолітнього, яка опинилася в складних життєвих ситуаціях тощо, має особливий характер. Правоохоронець, за таких обставин, у силу свого службового становища, зобов'язаний уважно ставитись до потреб дитини, враховувати особливості її фізичного та ментального розвитку, бути уважним та чуйним до неї. Сприяння вихованню, навчанню та забезпечення належного рівня життя дітей є пріоритетними напрямками роботи поліції. У зв'язку з цим поліцейському доволі часто доводиться виявляти свої професійні якості не тільки як правоохоронця, але й як педагога, психолога та просто друга, який має своєю головною метою допомогти та зарадити дитині в складній життєвій ситуації.

При цьому поступово повинно змінюватися сприйняття дитиною поліцейського. Для неї він має бути не «карателем», а радником і заступником, не втрачаючи при цьому свого авторитету як правоохоронця та представника органів державної влади. Тому на сучасному етапі реформаційних процесів системи правоохоронних органів впроваджується ціла низка пілотних проектів у рамках «*Community Policing*», тобто постійної співпраці поліції з населенням та місцевою владою, головна мета яких полягає у створенні спільного безпечного простору. Як приклад можемо навести профілактичну програму «Школа і поліція» для навчальних закладів, яка була розроблена у відповідності до ст. 23

Закону України «Про Національну поліцію». До запровадження цієї програми, окрім органів Національної поліції України, залучилися також представники Міністерства освіти і науки України, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, представники Проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Не залишились осторонь і громадські організації, зокрема Міжнародний жіночий правозахисний центр «*Ла Страда-Україна*», Всеукраїнський громадський центр «*Волонтер*» та громадська організація «*Vision Zero*».

За своїм змістом профілактична програма «Школа і поліція» включає в себе тематичні заняття тривалістю по 45 хв. для попередження ризикованої та протиправної поведінки серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів; методичні рекомендації щодо підготовки та проведення цих занять працівниками поліції та ряд інших заходів¹. Головною ж ціллю Програми є налагодження відкритого продуктивного діалогу учнів з працівниками поліції при обговоренні важливих правових проблем та формування їхньої правосвідомої поведінки як у школі, так і поза нею.

Цікавим нововведенням стало також впровадження у 2018-2019 навчальному році проекту, який передбачає залучення курсантів-поліцейських до навчання дітей разом зі спеціально уповноваженими підрозділами поліцейських. Проведення таких зустрічей передбачає обговорення та пошук ймовірних шляхів вирішення проблем, які існують в дитячому середовищі. Зокрема, підніматимуться питання з приводу того, як поводитися на вулиці, як уберегтися від крадіжок, шахрайств, розбоїв, як дитині себе поводити, коли вона, наприклад, заблукала чи не може повернутися додому. Проведення таких зустрічей обов'язково передбачає ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху та азами безпечного поводження в побуті. Співробітники органів

¹ Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «Школа і поліція» / Загребя В., Мустафаєв Г., Андрєєнкова В., Ганчева В., Журавель Т. та ін. Київ, 2016. С. 5.

Національної поліції, у свою чергу, проводять з курсантами тренінги та заняття, як саме треба поводитися з дітьми¹.

Підрозділи поліції у взаємодії зі спеціалістами управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служби у справах дітей міських рад, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, зокрема, забезпечують виконання цілого ряду й інших, не менш важливих пілотних проектів. Ними є: «Зупинка під назвою життя», «Стоп жорстокому поводженню з дітьми та запобігання торгівлі людьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Гендерна політика. Рівні права, рівні можливості», «Торгівля людьми в сучасному світі», «Вчимося протидіяти насиллю», «Батьківське щастя: виховання без насильства», «Скажемо «ні» насильству в шкільному колективі», «Торгівля людьми – як уберегтися від небезпеки», «Захисти дітей від насильства та жорстокого поводження», «Попередження насильства в сім'ї», «Відкрите та ефективне спілкування. Попередження жорстокого поводження та насильства в сім'ї й молодіжному середовищі» тощо².

Загалом же для роботи з неповнолітніми в рамках діяльності органів Національної поліції були створені спеціальні установи. Серед них варто виділити підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, що включають у себе центральні та територіальні органи, а також приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України. Певна річ, робота Нацполіції у сфері захисту прав дитини не обмежується діяльністю вказаних вище підрозділів, проте вони є спеціально уповноваженими, а тому становлять предмет нашого дослідження. Основні напрямки їх діяльності впливають як із

¹ Зуб Л. Український поліцейський повинен бути захисником дитини : інтерв'ю / журналіст Т. Святенко // 112.ua : сайт. 10.09.2018. URL: <https://ua.112.ua/interview/naibilshe-zlochyniv-shchodo-ditei-skoiiut-koly-vony-idut-v-shkolu-461682.html> (дата звернення: 20.12.2018).

² Литвин В. В. Поліція на допомогу дітям: пілотні проекти. *Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції*: зб. матеріалів круглого столу (Україна, м. Київ, 1 черв. 2017 р.). Київ : Навч.-наук. ін.-т. № 3 Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 42–43.

загальних нормативно-правових актів, які поширюються на усіх без винятку працівників поліції, так і зі спеціальних, орієнтованих винятково на ці уповноважені підрозділи актів законодавства.

Характеризуючи завдання і функції органів Національної поліції у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини, варто відзначити, що частково етимологію цих термінів ми розглядали в попередніх розділах монографічного дослідження, але розширюючи предмет наукового пошуку, зупинимося на певних дискусійних питаннях щодо їх визначень, які виникають на доктринальному рівні. Так, досить поширеним є твердження з приводу того, що «завдання» варто ототожнювати з основними напрямками або стратегічною метою діяльності центральних органів виконавчої влади, а «функції» сприймаються або як засоби діяльності цих органів для вирішення поставлених завдань, або ж як тимчасові цілі. Наприклад, Д. Мандичев чітко розмежовує правову категорію «функція» від правової категорії «завдання», виходячи з їх природи та змісту. На думку автора, функціям властиві безперервність і постійність, необумовленість конкретними подіями і діями стосовно завдань, а тому вони по суті мають тимчасовий характер. Завдання ж, за Д. Мандичевим, передбачають сталість змісту, його незмінність. Тобто дослідник вважає можливим чітке закріплення функцій у статусі органу державної влади шляхом визначення завдань, які поставлені перед ним¹. У свою чергу Ю. Грошовий та В. Тацій визначають функції як комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових впливів органу, який служить напрямком для досягнення мети, поставленої перед системою управління². Цікавим є й підхід Ю. Битяка, В. Богуцького та В. Гаращука, які деталізують поняття «функції» та надають йому більш предметного значення, пов'язуючи його з управлінням. Так, вони стверджують, що функція як поняття є певним напрямком спеціалізованої діяльності виконавчої влади, зміст якого характеризується однорідністю та цільовою

¹ Мандичев Д. В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 117–121.

² Грошовий Ю. М. Актуальні проблеми законодавчого процесу в Україні. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали наук.-практ. конф., травень 1996 р. / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. С. 34.

спрямованістю¹. Такий підхід Ю. Битяка, В. Богуцького та В. Гаращука варто підтримати, оскільки функції за своєю суттю відображають специфіку органів державної влади та надають можливість, окрім іншого, відмежувати компетенцію кожного з них. Схожу позицію можемо знайти й у працях В. Фелика, який функції органів Національної поліції трактує як конкретні дії, які нею вживаються для досягнення мети та завдань діяльності поліції, а також як значення, роль, яку відіграє така діяльність у державі та суспільстві².

Тому узагальнюючи викладене, можемо сказати, що завданнями є конкретно визначені державою напрями роботи органів публічної адміністрації, які є необхідними та достатніми для реалізації мети утворення таких органів. Як результат, у ході формування завдань у ціле зводяться бажане (тобто чого хоче досягти держава) і можливе (що для цього є/який ресурс). Тому для того, аби завдання мали сенс, вони повинні бути досяжними, але в той же час вимагають від органу максимальних зусиль. При цьому завдання можуть бути орієнтованими як на сьогоднішній день (тобто бути актуальними в конкретних умовах місця і часу), так і в майбутнє (перспективними), тобто вони задають орієнтири на певні проміжки часу, а також пропонують стандарти, за якими в кінці заданого періоду оцінюватимуться результати. За таких умов функції стають основними напрямками діяльності цих органів по досягненню встановлених державою завдань.

Завдання та функції всіх без винятку органів державної влади та місцевого самоврядування, у тому числі й спеціально уповноважених органів Національної поліції України, як уже зазначалося вище, закріплюються у відомчих нормативно-правових актах, тобто тих, які регламентують діяльність кожного окремо взятого органу публічного управління. Тому розпочнемо досліджувати саме їх.

¹ Адміністративне право України: підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. С. 115.

² Фелик В. І. Система функцій профілактичної діяльності Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 157.

У Законі України «Про Національну поліцію», а саме у статті 2, закріплюються такі її завдання:

1) забезпечення публічної безпеки і порядку. Така діяльність сприяє безпечному та сталому розвитку дитини в суспільстві та громаді, які її оточують, надає відчуття захищеності та впевненості;

2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави є пріоритетним завданням для органів Національної поліції, оскільки воно нерозривно пов'язане із забезпеченням фундаментальних прав людини, сформованих у Конституції України;

3) протидія злочинності – передбачає профілактичну роботу поліцейського з дітьми та іншими групами населення, нівелює протиправні прояви та створює умови притягнення винної особи до відповідальності в разі порушення норм чинного законодавства;

4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Зазначений напрямок роботи поліцейського є відносно новим, проте це завдання впливає на взаємодію представників органів Національної поліції з громадськістю, руйнує бар'єри в спілкуванні, надає можливість кожній особі, зокрема дитині, звертатися по допомогу до поліцейського¹.

Що стосується функцій Національної поліції, то вони впливають із змісту її завдань та повноважень. Чітко вони не прописані в спеціальному Законі, але, наприклад, Д. Денисюк пропонує їх класифікувати наступним чином та виділяє: 1) соціальну та сервісну функції; 2) превентивну та профілактичну функції; 3) кримінально-процесуальну функцію; 4) оперативно-розшукову функцію; 5) дозвільну функцію; 6) охоронну функцію; 7) функцію матеріально-технічного забезпечення; 8) функцію міжнародного співробітництва; 9) функцію інформаційного забезпечення; 10) науково-методичну функцію; 11) кадрову

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 01.01.2019).

функцію та 12) функцію соціально-правового захисту¹. Для нас така класифікація є занадто широкою, тому формувати функції органів Національної поліції щодо захисту прав дитини ми будемо виходячи з аналізу суміжних нормативно-правових актів, які пов'язані із забезпеченням та захистом прав людини та безпосередньо самої дитини.

Так, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» сформував такі завдання перед уповноваженими суб'єктами, як здійснення соціального захисту та профілактика правопорушень серед дітей. Далі в статті 5 уточнюється, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції в рамках покладених на них зобов'язань здійснюють наступні функції:

1) у сфері соціального захисту:

- забезпечують розшук дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей;

- виявляють батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей;

- повертають до місця постійного проживання, навчання або направляють до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади;

- затримують і тримають у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин;

- повідомляють органам опіки та піклування за місцем перебування дитини про відомий факт залишення її без опіки (піклування) батьків;

¹ Денисюк Д. С. Функції Національної поліції України: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 115–117. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/32.pdf (дата звернення 20.12.2018).

- інформують відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані, чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень;

- здійснюють відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання

- у вигляді позбавлення волі на певний строк;

2) у сфері профілактики та припинення правопорушень:

- проводять роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;

- виявляють, припиняють та розкривають кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, уживають з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;

- розглядають у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми;

- виявляють причини та умови, що сприяють учиненню правопорушень дітьми, вживають у межах своєї компетенції заходів до їх усунення;

- беруть участь у правовому вихованні дітей;

- виявляють дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво;

- виявляють осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту;

- ведуть облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи інформують відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей;

- викликають дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а також інших осіб у справах та інших матеріалах про правопорушення й у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом піддають їх приводу;

- відвідують правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводять бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками);

- отримують від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що перебувають у її провадженні;

– затримують і тримають у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років або більш м'яке покарання, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, до передачі їх під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу, у якому постійно проживає ця дитина, але не більше ніж вісім годин;

– затримують і тримають у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, до доставляння їх до суду для вирішення питання про поміщення їх у приймальники-розподільники для дітей, але не більше дванадцяти годин з моменту їх затримання;

– здійснюють згідно з чинним законодавством гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або за їх участю;

– виявляють та ведуть облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність;

– проводять обшуки, вилучення та інші слідчі дії відповідно до кримінального процесуального законодавства;

– проводять за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів;

– вилучають документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей;

– складають протоколи про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, інформують відповідні служби у справах дітей;

– вносять підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання

про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми;

- доставляють в органи Національної поліції на строк до восьми годин дітей, які вчинили адміністративне правопорушення, але не досягли віку, з якого настає адміністративна відповідальність, для встановлення особи, обставин вчинення правопорушення та передачі їх батькам чи особам, які їх замінюють, або у притулки для дітей служб у справах дітей;

- після встановлення особи дитини невідкладно оповіщають батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини, а в разі вчинення кримінального правопорушення також інформують органи прокуратури;

- ведуть облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформують відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей¹.

З викладеного можемо побачити, що органи Національної поліції щоденно виконують чималу кількість функцій, що зайвий раз підкреслює важливість реалізації встановлених державою завдань, які покладаються на поліцейських у сфері захисту прав дитини. Проте домінуюча роль все ж таки відведена функціям профілактичного спрямування. Це й не дивно, адже краще докласти зусиль та упередити протиправну поведінку, виховати дитину в дусі дотримання норм чинного законодавства, аніж боротися з наслідками протиправної поведінки. А такі наслідки правопорушень несуть за собою цілу низку несприятливих умов як для особи, яка постраждала у зв'язку із вчиненням проступку, так і для самого кривдника.

Профілактична спрямованість проходить червоною ниткою й крізь перелік основних та безпосередніх завдань підрозділів ювенальної превенції. До них законодавець відніс наступні:

- здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Основними функціями в цьому напрямку, враховуючи ключові аспекти законопроекту «Про профілактику правопорушень», є: 1) розроблення конкретних заходів профілактики правопорушень; 2) організація об'єктивного статистичного обліку, що відображає реальний стан правопорядку на підвідомчій території; 3) систематичний аналіз статистичних даних про правопорушення, учинені неповнолітніми; 4) прогнозування криміногенної ситуації на підвідомчій території; 5) визначення методів та засобів, необхідних для ефективної профілактики правопорушень; 6) матеріально-технічне забезпечення заходів профілактики правопорушень; 7) проведення роз'яснювальної роботи серед дітей та членів їх родини, зокрема норм чинного законодавства з питань недопущення протиправної поведінки та відповідальності за вчинення правопорушень; 8) сприяння патріотичному, моральному, духовному вихованню і пропаганда здорового способу життя як засіб відвернення дітей та підлітків від наркоманії, наркозлочинності й алкоголізму¹;

– ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики (рис. 2). Для цього з метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини поліцейський підрозділу ювенальної превенції заводить обліково-профілактичну справу та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми бази даних, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські ювенальної превенції здійснюють профілактичну роботу. Взяттю на профілактичний облік підлягає дитина: 1) засуджена судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або

¹ Про профілактику правопорушень : проект закону України від 14.06.2006 / ініціатори: В. І. Маєвський // Судова влада України : веб-портал. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/> (дата звернення: 20.12.2018).

професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; 3) якій оголошено повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення; 4) звільнена зі спеціальної виховної установи; 5) яка не досягла 18 років і вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник); 6) яка впродовж року два і більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності; 7) яка впродовж року два і більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей¹;

Рисунок 2

Кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в підрозділах превентивної діяльності з ювенальної превенції на кінець 2017 року

	(осіб)						
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Усього	39806	41506	20267	5232	4893	3926	4267
з них							
мають одного з батьків	10373	10956	5756	1880	1741	1394	1724
не мають батьків	879	1215	785	275	261	207	252
проживають у дитячих будинках, інтернатах	1032	1703	1117	153	122	92	77
навчались	...	30091	15156	4754	4135	3275	3650
не працювали і не навчались	10026	7775	4133	380	459	403	545
<u>дівчатка</u>	3155	3746	2722	680	601	464	486

¹ За даними Національної поліції України.

– участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення. Діяльність підрозділів ювенальної превенції щодо встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла, включає: 1) участь у проведенні першочергових заходів у взаємодії

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України щодо встановлення місцезнаходження безвісти зниклої дитини; 2) збирання даних про дитину та їх аналіз з метою встановлення причини самовільного залишення дитиною сім'ї, навчально-виховного закладу, спеціальної установи для дітей; 3) інформування громадськості та засобів масової інформації про зникнення дитини безвісти; 4) у разі відкриття кримінального провадження за фактом безвісного зникнення дитини ужиття заходів у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України з метою отримання даних щодо її можливого місцезнаходження¹;

– вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми. Поліцейські підрозділи ювенальної превенції вживають заходів та вчинюють відповідні функції щодо запобігання та протидії домашньому насильству в межах статті 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»², Постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»³, спільного наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань

¹ Там само.

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

³ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. *Урядовий кур'єр*. 2018. 5 верес.

здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»¹ та ряду інших нормативно-правових актів. Основними напрямками роботи підрозділів ювенальної превенції при цьому є: 1) виявлення фактів домашнього насильства, вчиненого дітьми і стосовно дітей, та реагування на них у порядку, визначеному законодавством; 2) прийом і розгляд заяв і повідомлень про факти домашнього насильства, вчиненого дітьми та стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення і надання допомоги постраждалим особам; 3) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; 4) вжиття заходів щодо взяття на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи з дітьми-кривдниками; 5) здійснення контролю за виконанням дітьми-кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії; 6) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися; 7) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у порядку, визначеному законодавством²;

– вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб. У цьому напрямку працівники підрозділів ювенальної превенції виявляють дітей, які жебракують та бродяжать, після чого направляють їх у соціальні заклади для неповнолітніх та сприяють у забезпеченні та створенні умов для їх соціальної реабілітації. Окрім того, така діяльність передбачає

¹ Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту та М-ва внутр. справ України від 07.09.2009 № 3131/386, ред. від 03.08.2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

вжиття заходів щодо посилення профілактичної роботи із запобігання проявам злочинності серед дітей, своєчасного виявлення угруповань та осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, жебракування, та припинення їх діяльності й притягнення до відповідальності¹. Поліцейським піклуванням, у свою чергу, є превентивний поліцейський захід, що застосовується стосовно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод та є наслідком передання її батькам, законним представникам або органам опіки та піклування². До заходів, які мають застосовуватися під час здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб, відносять надання медичної, правової, психологічної, побутової та матеріальної допомоги. Після цього, оцінивши стан здоров'я неповнолітнього, поліцейський має ухвалити рішення про необхідність надання йому медичної допомоги самостійно або із застосуванням кваліфікованої медичної допомоги, наприклад, викликати швидку медичну допомогу або звернутися безпосередньо до лікаря в заклади охорони здоров'я, які повинні цілодобово здійснювати прийняття дітей і надавати їм необхідну медичну та психологічну (за наявності в закладі охорони здоров'я психолога) допомогу³;

– провадження діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини на здобуття загальної середньої освіти. Зазначений напрямок роботи для підрозділів ювенальної превенції з'явився після проведення Урядом роботи з удосконалення нормативно-правового регулювання та механізмів ведення обліку дітей

¹ Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності : указ Президента України від 28.01.2000 № 113/2000, ред. від 13.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113/2000> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

³ Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін. Харків, 2016. С. 166.

шкільного віку та учнів з метою забезпечення здобуття ними загальної середньої освіти. Затверджено відповідний Порядок ведення зазначеного обліку. Цим документом, зокрема, передбачено, що ведення обліку дітей шкільного віку здійснюють районні, районні в містах держадміністрації та міські, селищні, сільські ради, у тому числі об'єднані територіальні громади, їх виконавчі органи із залученням відповідних територіальних органів Національної поліції України та служб у справах дітей. Відповідно до порядку зазначеним суб'єктам заборонено залучати працівників навчальних закладів до організації та ведення цього обліку. Натомість вони мають: 1) організувати ведення обліку дітей шкільного віку, які проживають чи перебувають у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, шляхом створення та постійного оновлення реєстру даних про них (на кожний рік народження окремо); 2) визначити структурний підрозділ (посадову особу), відповідальну за створення та постійне оновлення реєстру; 3) закріпити територію обслуговування за загальноосвітніми навчальними закладами, що належать до сфери їх управління (крім загальноосвітніх навчальних закладів, зарахування до яких здійснюється винятково за результатами конкурсного відбору або за направленням в установленому порядку)¹.

Таким чином, з викладеного можемо побачити, що на працівників підрозділів ювенальної превенції покладено досить широкий обсяг завдань у сфері захисту прав дитини. Позитивним є той аспект, що порядок реалізації цих завдань визначено відповідною Інструкцією та деталізовано в суміжних нормативно-правових актах. Негативним продовжує залишатися той факт, що правовий статус поліцейського підрозділу превентивної діяльності не закріплюється відповідним положенням про цей орган. Тому дуже часто трапляються випадки, коли важко встановити, які функції належать до компетенції працівників превентивної діяльності, а які до компетенції інших органів і служб у справах

¹ Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів : постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684, ред. від 09.10.2018 : назва постанови із змін., внес. згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 806 від 19.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-п> (дата звернення: 20.12.2018).

дітей та спеціальних установ для дітей. Іншою стороною цієї проблеми є те, що окремі органи і служби намагаються нав'язати додаткові повноваження на підрозділи ювенальної превенції, переклавши таким чином на них левову частку своєї роботи. До того ж досить кричущою є ситуація в штатно-організаційній структурі підрозділів ювенальної превенції, а саме: не вистачає самих ювенальних офіцерів у територіальних органах ювенальної превенції, зокрема бракує штатних фахових психологів, що призводить до значного навантаження на діючих співробітників та ускладнює їх роботу під час реалізації окремих процесуальних дій. Усі ці аспекти негативно впливають на якість виконання функцій та реалізацію відповідних завдань.

Що стосується приймальників-розподільників для дітей, то за своїм змістом це є спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років. Вони створюються в усіх адміністративно-територіальних одиницях України та діють згідно з положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України. До цих установ діти потрапляють у таких випадках: 1) досягли 11-річного віку і щодо них є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей; 2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – на строк, необхідний для доставляння їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, у яких вони перебували, – на строк, необхідний для доставляння їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать), – на строк, необхідний для передавання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36 годин; 5) залишили держави

постійного проживання і згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держав свого постійного проживання, – на строк, необхідний для передавання їх батькам, іншим законним представникам або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання¹.

До основних завдань приймальників-розподільників для дітей як колегіальних органів віднесено:

– проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій. Така робота здійснюється відповідно до планів, затверджених начальником приймальника-розподільника для дітей, з урахуванням віку та стану здоров'я дитини, її фізичного і психічного розвитку, суспільної небезпечності раніше вчинених правопорушень, а також інших обставин, які мають значення для ефективного застосування заходів профілактичного впливу. Зокрема, з метою запобігання правопорушенням серед дітей, виявлення та усунення причин і умов, що призвели до їх скоєння, посадові особи вказаних установ проводять роботу в напрямку: 1) з'ясування умов життя і виховання дитини в сім'ї, її особистих якостей, інтересів, причин самовільного залишення закладів для дітей, причин вчинення злочинів або правопорушень; установлення осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність; 2) проведення індивідуальних виховних заходів з дітьми, які утримуються в приймальниках-розподільниках для дітей, звертаючи особливу увагу на розвиток їх позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці, залучення до навчання та праці; 3) інформування заінтересованих органів державної влади про причини вчинення правопорушень дітьми, які утримувалися в приймальниках-розподільниках для дітей; подання пропозицій щодо їх усунення, а також щодо поліпшення організації навчання і виховання дітей; 4) здійснення контролю за санітарним станом приміщень приймальників-розподільників для дітей, своєчасним проведенням санітарної обробки дітей, їх одягу, речей, постільної білизни та організацією харчування;

¹ Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17> (дата звернення: 20.12.2018).

- виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів та правопорушень;
- дотримання прав дітей;
- взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до приймальників-розподільників для дітей;
- забезпечення належних, безпечних і здорових умов перебування дітей та працівників приймальників-розподільників для дітей, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням¹.

При поміщенні неповнолітньої особи до приймальників-розподільників для дітей мають бути забезпечені всі належні їм права та умови, передбачені нормами чинного законодавства за таких обставин. Зокрема, у кожній такій установі має бути передбачена: спеціально обладнана кімната прийому дітей, навчальний клас, ігрова кімната з телевізором і настільними іграми, чоловічі та жіночі спальні з одноярусними ліжками, тумбочками, матрацами, постільною білизною в повному комплекті, тюлем та шторами, духова і туалетні кімнати, кухня, їдальня, кімната для зберігання особистих речей утримуваних осіб, кабінети посадових осіб приймальників-розподільників для дітей, архівна кімната. Усі зазначені приміщення мають відповідати вимогам законодавства України та будівельних норм, що визначені актами Кабінету Міністрів України. Приймальник-розподільник для дітей також має бути обладнаний спортивним майданчиком та двориком для прогулянок².

Усі діти, які доставляються до приймальників-розподільників, мають бути зареєстровані в спеціальному обліковому журналі. При цьому дуже важливо, щоб співробітники зазначених установ дотримувались усіх процесуальних норм, а саме: 1) перед поміщенням дитини до приймальника-розподільника для дітей уповноважена посадова особа в присутності двох інших

¹ Там само.

² Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17> (дата звернення: 20.12.2018).

посадових осіб однієї статі з доставленою дитиною проводить її особистий огляд, у тому числі на наявність тілесних ушкоджень, про що складається протокол особистого огляду дитини (особистий огляд проводиться із дотриманням законності та без приниження гідності дитини); 2) під час огляду підлягають вилученню зброя, боєприпаси, вибухові, отруйні, наркотичні речовини, гральні карти, спиртні напої, тютюнові вироби, сірники, колючі, різучі предмети або речі, які можуть свідчити про можливу причетність дитини до вчинення злочину (про вилучені предмети робиться відповідний запис у протоколі особистого огляду дитини); 3) гроші, документи та інші речі, вилучені під час огляду, здаються посадовою особою, яка здійснювала огляд, посадовій особі приймальника-розподільника для дітей разом з протоколом особистого огляду дитини, про що робиться відповідний запис у журналі обліку цінностей, вилучених у дітей, поміщених у приймальник-розподільник для дітей; 4) стосовно кожної дитини має бути обов'язково заведена облікова справа, яка реєструється в журналі облікових справ стосовно дітей, поміщених у приймальник-розподільник для дітей; 5) після закінчення строку перебування дитини в приймальнику-розподільнику для дітей, установленого рішенням суду, передача дітей батькам, іншим законним представникам, особі, яка здійснює досудове розслідування, слідчому, представнику спеціальної установи для дітей має оформлюватися Актом про передачу такої особи¹.

Важливо зазначити і про той факт, що діти, які тримаються в приймальниках-розподільниках для дітей органів Національної поліції України, забезпечуються харчуванням, одягом, взуттям та іншим майном відповідно до норм чинного законодавства².

За даними органів Національної поліції України, кількість дітей, які перебувають у приймальниках-розподільниках для дітей, поступово зменшується. Так, у 2000 році кількість таких дітей сягала 1736 осіб; у 2005 р. – 1097 осіб; у 2010 р. – 616 осіб;

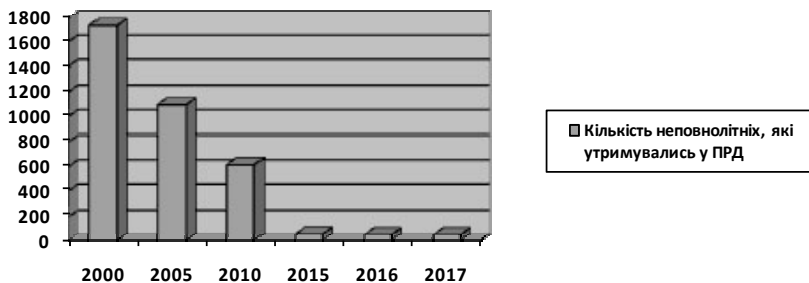
¹ Там само.

² Перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-17#n4> (дата звернення: 20.12.2018).

у 2015 р. – 59 осіб; у 2016 р. – 54, у 2017 р. також 54 особи¹ (рис. 3)². Проте це не означає, що зменшується число правопорушників чи тих неповнолітніх, які займаються бродяжництвом, оскільки приріст населення нашої держави все одно поступово зменшується і тому, характеризуючи статистичні дані неповнолітніх порушників закону, варто враховувати всі об'єктивні обставини. Тим не менше, ми можемо говорити про тенденцію до гуманізації примусового апарату нашої держави та актуалізацію дотримання конституційних прав дітей. Але все одно залишається ціла низка проблемних організаційно-правових питань. Тому, як стверджують окремі критики, варто вивчити усі можливі шляхи реформування цих закладів та переорієнтувати їх у центри ресоціалізації для дітей.

Рисунок 3

Кількість неповнолітніх, які утримувались у приймальниках-розподільниках для дітей протягом року

¹ Інформацію за результатами державних статистичних спостережень та адміністративними даними за 2014-2017 рік наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статист. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2018. С. 50.

Підводячи проміжні висновки, варто зазначити, що завдання та функції Національної поліції, сформовані в актах чинного законодавства, розкривають зміст її діяльності та основну мету створення, яка полягає в служінні суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтриманні публічної безпеки і порядку. При цьому варто наголосити на тому, що функції Національної поліції та спеціально уповноважених її підрозділів у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини не є вичерпаними. Їх обсяг залежить як від правотворчої діяльності органів публічного управління, так і від взаємодії з іншими органами державної влади, проте законодавець при цьому робить примітку, що вони мають бути обов'язково визначені та закріплені законом.

4.2 Компетенція та повноваження окремих підрозділів органів Національної поліції щодо захисту прав дитини

Основні напрямки діяльності спеціально уповноважених органів Національної поліції України у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини мають здійснюватися в рамках чітко визначеної компетенції, основу якої становлять права та обов'язки цих підрозділів. Розглядати їх потрібно у нерозривній єдності із забезпеченням прав дитини, оскільки за таких обставин можна побачити слабкі місця організації діяльності органів Національної поліції та недоліки чинного законодавства у сфері правозастосування.

Підрозділи ювенальної превенції органів Нацполіції наділені досить широкими повноваженнями при роботі з неповнолітніми особами. Але оскільки вони є відносно новими інституційними утвореннями в структурі правоохоронної системи, то в їх роботі поступово починають проявлятися певні протиріччя, неточності й колізії. Та незважаючи на зазначене, необхідність їх створення була очевидною.

Так, відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України від 19 грудня 2017 р. № 1044, основними повноваженнями підрозділів ювенальної превенції є:

– *планування і реалізація профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей.* Превенція антигромадських проявів серед неповнолітніх є досить непростим завданням не лише для працівників органів Національної поліції, а й для всіх суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини. Обумовлено це тим, що неповнолітні, які потенційно чи реально перебувають у конфлікті із законом, потребують особливої уваги та професійної, психолого-педагогічної підтримки, індивідуального супроводу та патронажу. Самотужки кожен окремий орган державної влади та орган місцевого самоврядування із цими завданнями не справиться. Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України хоч і є спеціально-уповноваженими суб'єктами, все одно повинні постійно працювати у взаємодії з іншими органами та установами. Зокрема, мають бути вироблені шляхи міжвідомчої взаємодії щодо планування і реалізації профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей з чітким розмежуванням функціональних обов'язків усіх цих суб'єктів;

– *контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних, слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також щодо дотримання обмежень перебування дітей у нічний час у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладах громадського харчування.* Так, відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»¹ та Постанови Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. № 854 «Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними

¹ Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : закон України від 19.12.1995 № 481/95-ВР, ред. від 25.04.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-vr> (дата звернення: 20.12.2018).

напоями»¹, забороняється продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових та тютюнових виробів: 1) особами, які не досягли 18 років; 2) особам, які не досягли 18 років. З метою забезпечення реалізації цих положень органи Національної поліції мають право застосовувати поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені Законом України «Про Національну поліцію». Це саме стосується й дотримання вимог щодо перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування. Так, у відповідності до Закону України «Про охорону дитинства», діти віком до 16 років з двадцять другої до шостої години можуть перебувати в зазначених закладах лише в присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність. У свою чергу власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг або закладів громадського харчування, та уповноважені ними особи зобов'язані вживати заходів щодо недопущення в такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей до 16 років без супроводження відповідальних осіб²;

– *вжиття заходів для запобігання і припинення стосовно дитини будь-яких протиправних діянь.* Працівники підрозділів ювенальної превенції Нацполіції з цією метою уповноважені застосовувати заходи профілактики та примусу як до неповнолітніх осіб, наприклад, у випадку булінгу, так і до інших категорій осіб, які мають на меті завдати шкоди дитині фізичного, морального чи матеріального характеру;

¹ Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями : постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 № 854, ред. від 15.05.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-96-п> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування у нічний час : закон України від 16.05.2013 № 243-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 11. Ст. 140.

– *притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей.* Певна річ, що працівники підрозділів ювенальної превенції не уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності стосовно неповнолітніх осіб, оскільки це виняткова компетенція органів суду¹. Проте вони зобов'язані припинити протиправну поведінку та забезпечити процесуальне оформлення всіх матеріалів справи;

– *унесення до підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності обов'язкових для розгляду подань про необхідність усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень.* Такі подання готуються представниками ювенальної превенції Нацполіції у відповідності до Конституції України, Законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а також інших нормативно-правових актів. Більше того, такі дії поліцейського забезпечуються відповідними гарантіями їх професійної діяльності, оскільки законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами;

– *участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей.* Зазвичай такі заходи проходять у взаємодії з іншими суб'єктами адміністративно-правового захисту прав дитини та відображаються у відповідних профілактичних «програмах», «стратегіях», «планах заходів», які формуються на певний термін та включають в себе дії, спрямовані на: 1) постійне виявлення дітей, які жебракують та бродяжать, направлення їх у соціальні заклади для неповнолітніх та створення умов для їх соціальної реабілітації; 2) запобігання

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X, ред. від 27.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 20.12.2018).

проявам злочинності серед дітей, своєчасне виявлення угруповань та осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, жебракування, та припинення їх діяльності і притягнення до відповідальності¹;

– *сприяння в межах компетенції веденню обліку дітей шкільного віку відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 684 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів». З цією метою підрозділи ювенальної превенції з дотриманням вимог Законів України «Про інформацію» і «Про захист персональних даних» мають право: 1) для забезпечення реалізації прав дітей дошкільного віку на здобуття дошкільної освіти отримувати від місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування інформацію про кількість дітей дошкільного віку, а також від закладів освіти – інформацію про кількість їх вихованців; 2) для забезпечення реалізації прав дітей шкільного віку на здобуття загальної середньої освіти отримувати від служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та закладів освіти дані про дітей шкільного віку; 3) використовувати для створення та оновлення реєстру отримані дані про дітей шкільного віку, у тому числі дані, отримані з інших реєстрів або баз даних²;*

– *затримування і тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів*

¹ Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності : указ Президента України від 28.01.2000 № 113/2000, ред. від 13.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113/2000> (дата звернення: 20.12.2018).

² Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів : постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684, ред. від 09.10.2018 : назва постанови із змін., внес. згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 806 від 19.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-п> (дата звернення: 20.12.2018).

відповідно до законодавства. При цьому поліція зобов'язана окремо тримати неповнолітніх і дорослих; чоловіків і жінок; хворих на інфекційні захворювання і здорових; тих, хто був раніше засуджений, і тих, хто не має судимості тощо. Інформація про дитину в обов'язковому порядку вноситься до журналу обліку доставлених, відвідувачів та запрошених відповідного органу поліції із зазначенням часу доставлення та вибуття. Окрім цього, перед поміщенням неповнолітнього до кімнати для затриманих черговий зобов'язаний з'ясувати стан здоров'я дитини та в разі необхідності направити її до медичного закладу. Особи, у тому числі й неповнолітні, які утримуються в кімнатах для затриманих більше трьох годин, забезпечуються триразовим гарячим харчуванням відповідно до Норм харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336¹;

– проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їх батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною. З цією метою працівники підрозділів ювенальної превенції Нацполіції ведуть постійну роз'яснювальну роботу серед батьків та дітей; організовують інформаційні зустрічі в навчальних закладах; виступають на радіо та телебаченні; забезпечують проведення особистого прийому громадян тощо;

– відвідування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, за місцем їх проживання разом із службою у справах дітей для з'ясування умов проживання. Відповідно до норм чинного законодавства, складними життєвими обставинами є обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 23.05.2017 № 440. *Офіційний вісник України*. 2017. № 56. Ст. 1656.

втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті¹. До переліку таких обставин, зокрема, відносяться: 1) жорстоке поводження з дитиною (недбале ставлення до дитини, її бездоглядність, у тому числі залишення дитини в небезпеці, насильство), насильство в сім'ї, експлуатація дитини, втягування її в жебрацтво або протиправну діяльність, заохочення дитини до споживання алкоголю, наркотичних речовин; 2) залишення дитини без батьківського піклування внаслідок розладу здоров'я батьків, осіб, які їх замінюють; направлення їх на довготривале стаціонарне лікування чи реабілітацію; зникнення батьків, осіб, які їх замінюють, безвісти, їхнє ув'язнення; постійна зміна проживання сім'ї, що призводить до погіршення стану здоров'я дитини; смерть батьків; 3) проживання сім'ї в непридатних для життя умовах, тривалий конфлікт у родині; 4) прояви девіантної поведінки дитини (асоціальної, кримінальної, аморальної, аутодеструктивної, суїцидальної, віктимної, адиктивної); 5) перебування дитини в екстремальній життєвій ситуації (в зоні міжетнічних чи міжрелігійних конфліктів, аварій, катастроф, збройних конфліктів) тощо². Працівники поліції в разі виявлення таких дітей мають вжити всіх необхідних заходів, визначених чинним законодавством. Факт перебування дитини в складних життєвих обставинах установлюється за результатами оцінки потреб дитини в разі виявлення умов чи обставин, що негативно впливають на життя, стан здоров'я, розвиток дитини та призводять до неналежного рівня задоволення її індивідуальних потреб відповідно до віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності. Усі звернення та повідомлення стосовно дітей реєструються в журналі обліку звернень і повідомлень стосовно

¹ Про соціальні послуги : закон України від 19.06.2003 № 966-IV, ред. від 07.01.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 20.12.2018).

² Петушкова Л. А., Аносова А. В. Методичні рекомендації щодо здійснення соціально-педагогічної роботи та соціально-правового захисту дітей, які потрапили в складні життєві обставини. URL: http://skviravo.ucoz.ru/psixolog/cppsr_metod.rekom_live.obstavyny.doc (дата звернення: 20.12.2018).

дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю¹. Окрім того, за особами, які опинилися у складних життєвих обставинах, може встановлюватися соціальний супровід, який включає в себе: 1) відвідування таких категорій осіб за місцем їх проживання (перебування); 2) здійснення оцінки потреб сім'ї/особи неповнолітнього; 3) складання індивідуального плану соціального супроводу, його аналіз та коригування; 4) інформування щодо питань, пов'язаних з наданням інших послуг і соціальної допомоги; надання інформаційно-освітніх матеріалів, інструкцій, буклетів, листівок; 5) проведення постійних бесід та психологічна підтримка; 6) організація та забезпечення діяльності груп взаємодопомоги тощо²;

– *виклик дітей та їх батьків, інших законних представників під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, учинене дитиною*. За своїм змістом провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється з метою своєчасного, всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності³. Тому з метою з'ясування всіх цих обставин, працівник підрозділу ювенальної превенції забезпечує виклик неповнолітнього правопорушника разом з його батьками чи

¹ Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800 *Урядовий кур'єр*. 2018. 10 жовт.

² Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ М-ва соц. політики України від 31.03.2016 № 318, ред. від 10.03.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> (дата звернення: 20.12.2018).

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X, ред. від 27.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 20.12.2018).

особами, що їх замінюють, для проведення процесуальних дій, необхідних для здійснення розгляду справи по суті та її вирішення;

– залучення дітей до участі в просвітницько-профілактичних чи корекційних програмах. Цей напрямок роботи на сьогоднішній день є дуже актуальним та дієвим (про нього ми частково вже зазначали вище). Молодь, залучаючись до спільної роботи з органами Національної поліції, популяризує відповідну субкультуру серед своїх однолітків, братів, сестер тощо, а це сприяє їх взаємодії з правоохоронними органами, подальшому правовому вихованню, нетерпимому їх ставленню до антисуспільних проявів тощо. Окрім того, діти відчують більше довіри до своїх однолітків, тому інформацію від них сприймають уважніше та відповідалніше. Цікавим є і той факт, що працівники поліції, які спільно працюють зі школярами в напрямку профілактики, не розглядаються як правоохоронці. Тобто вони перестають обмежуватися цією роллю і виконують безліч інших функцій, таких як наставництво, рольова модель, джерело інформації тощо. Тому формується атмосфера довіри і взаємоповаги один до одного¹;

– інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстоко з ними поводяться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство. Органи Національної поліції зобов'язані протягом доби поінформувати службу в справах дітей районної, районної у м.м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної в місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади про таку виявлену дитину для організації її соціального захисту. В разі надходження повідомлення про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або життя чи здоров'ю якої загрожує небезпека, служба у справах дітей разом з уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, фахівцем із соціальної роботи, представниками закладу охорони здоров'я невідкладно

¹ Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів за програмою «Школа і поліція» / Загребя В., Мустафаєв Г., Андрєєнкова В., Ганчева В., Журавель Т. та ін. Київ, 2016. С. 6

проводить оцінку рівня безпеки дитини. До проведення такої оцінки можуть бути додатково залучені інші суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей у межах їх повноважень. У разі виявлення (підтвердження) під час проведення оцінки рівня безпеки дитини фактів загрози її життю чи здоров'ю вона може бути негайно направлена до закладу охорони здоров'я для обстеження та надання необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарних умовах, та документування факту жорстокого поводження з нею або тимчасово влаштована відповідно до пункту 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, зокрема до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, центру соціальної підтримки дітей та сімей, у сім'ю патронатного вихователя для забезпечення отримання нею послуги із соціально-психологічної реабілітації згідно з програмою, затвердженою Мінсоцполітики. За результатами проведення оцінки рівня безпеки дитини складається акт згідно з додатком 10 до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866¹;

– *ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги.* Поліцейські, які самостійно виявили факт загрози життю чи здоров'ю дитини, або яка потребує кваліфікованої медичної допомоги, не мають права самостійно вилучити таку дитину від батьків чи осіб, що їх замінюють, та направляти її до відповідного закладу охорони здоров'я. У такому випадку працівники ювенальної превенції Нацполіції звертаються із клопотанням до служб у справах дітей, які уповноважені застосовувати відповідні заходи примусу до неповнолітньої особи з

¹ Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800 *Урядовий кур'єр*. 2018. 10 жовт.

метою надання їй в подальшому необхідної медичної або психологічної допомоги;

– *участь у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого відповідно до статей 496, 500 Кримінального процесуального кодексу України.* Так, судовий розгляд справи стосовно неповнолітнього в разі вчинення ним кримінального проступку здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і уповноваженого представника підрозділу ювенальної превенції Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані в судові засідання, згідно із загальними правилами Кримінального процесуального кодексу України. При цьому представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання¹;

– *вжиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень.* Поліцейські підрозділів ювенальної превенції здійснюють такі заходи індивідуальної профілактики з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку в поліції: 1) проводять ознайомлювальні, попереджувальні й виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць; 2) проводять ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення; 3) складають план заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини; 4) відвідують за місцем проживання дитину для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 19.12.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.12.2018).

адміністративних і кримінальних правопорушень; 5) вживають інших профілактичних заходів, передбачених законодавством¹;

– *вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла.* Поліцейський підрозділу ювенальної превенції у взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України після отримання повідомлення про дитину, яка безвісти зникла, бере участь у проведенні першочергових заходів щодо встановлення її місцезнаходження, які передбачають: 1) установлення часу, місця, обставин зникнення дитини, індивідуальних особливостей дитини, її уподобань, фізичного та психічного стану на момент зникнення; 2) опитування батьків, законних представників, сусідів або інших осіб, що можуть висвітлити обставини зникнення; 3) отримання фото дитини, інформації щодо особливих прикмет зовнішності, одягу та речей, які були в дитини на час зникнення; 4) складання опису зовнішніх ознак, особливих прикмет, речей та одягу з метою розроблення орієнтування; 5) з'ясування взаємовідносин, що склалися в дитини в сім'ї, навчально-виховному закладі чи спеціальній установі для дітей; 6) складання схеми родинних, шкільних і позашкільних зв'язків, а також установлення контактів зниклої дитини в соціальних мережах; 7) установлення наявності мобільного телефону, його IMEI та номера абонента; 8) вжиття заходів щодо встановлення можливих місць перебування дитини з урахуванням рельєфу місцевості в районі зникнення, а також гідрометеорологічних умов у день зникнення; 9) відпрацювання місцевості, де зникла дитина².

Таким чином, можемо говорити про те, що на працівників підрозділів ювенальної превенції Нацполіції покладено досить широкі повноваження у сфері забезпечення та захисту прав, свобод та законних інтересів дитини. А інтегруючи їх із завданнями, які стоять перед цими органами у сфері адміністративно-правового

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

² Там само.

захисту, можемо умовно класифікувати їх за такими основними напрямками роботи:

- у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- у сфері профілактики кримінальних та адміністративних правопорушень;
- у сфері забезпечення та реалізації поліцейського піклування;
- у сфері профілактичного обліку дітей;
- у сфері розшуку та встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла;
- у сфері протидії дитячій безпритульності;
- у сфері взаємодії з іншими уповноваженими органами державної влади та місцевого самоврядування;
- у сфері соціального патронату щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

У приймальниках-розподільниках для дітей органів Національної поліції України вся повнота відповідальності за забезпечення та захист прав дитини покладається на їх керівників. Так, відповідно до норм однойменного Положення, начальник приймальника-розподільника для дітей у межах наданої йому компетенції:

1) відповідає за життя та безпеку дітей, створює безпечні умови для перебування, виховання, навчання, відповідає за харчування, організацію медичної допомоги;

2) відповідає за виконання санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів;

3) за дорученням керівництва Головного управління Національної поліції представляє приймальник-розподільник для дітей у державних органах та громадських організаціях з питань, віднесених до його компетенції;

4) відповідає в межах компетенції за покращення матеріально-технічного забезпечення приймальника-розподільника для дітей;

5) розподіляє та затверджує функціональні обов'язки посадових осіб приймальника-розподільника для дітей, організовує їх роботу згідно з функціональними обов'язками;

6) застосовує до дітей заходи заохочення та виховного впливу, визначені підпунктами 1 та 2 пункту 3 розділу II Правил внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей

органів Національної поліції України, затверджених наказом МВС України від 3 липня 2017 р. № 560, де до заходів заохочення віднесено вручення пам'ятного подарунка та винесення усної або письмової подяки, а до заходів виховного впливу належать профілактична бесіда та оголошення зауваження;

7) організовує взаємодію з органами державної влади, навчальними закладами та громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи серед дітей, організації навчального процесу;

8) здійснює особистий прийом громадян, проводить перевірки за скаргами та заявами громадян, які реєструються в журналі прийому громадян приймальника-розподільника для дітей;

9) забезпечує режим тримання й організовує доставлення дітей до місця влаштування;

10) надсилає до закладів охорони здоров'я термінові повідомлення про виявлення інфекційних хворих та про групові захворювання вихованців;

11) організовує збереження матеріальних цінностей та інших речей, вилучених у дитини при поміщенні її в приймальник-розподільник для дітей;

12) організовує навчання посадових осіб приймальника-розподільника для дітей у системі службової підготовки;

13) за дорученням керівництва Головного управління Національної поліції України проводить в установленому законодавством порядку службове розслідування щодо посадових осіб приймальників-розподільників для дітей за фактами вчинення ними дисциплінарного проступку;

14) порушує клопотання перед керівництвом про заохочення працівників приймальника-розподільника для дітей та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності¹.

Посадові особи приймальників-розподільників для дітей, у свою чергу, наділені наступними повноваженнями: 1) вони мають

¹ Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17> (дата звернення: 20.12.2018).

забезпечувати організацію роботи з виконання покладених завдань щодо проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з метою недопущення вчинення дітьми злочинів та правопорушень у майбутньому; 2) у межах компетенції мають забезпечувати взаємодію з органами державної влади, навчальними закладами та громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи серед дітей, здійснення навчального процесу; 3) проводять з дітьми інформаційно-просвітницьку роботу щодо здорового способу життя, профілактики інфекційних захворювань, у тому числі тих, що передаються статевим шляхом; 4) за дорученням начальника здійснюють особистий прийом громадян, проводять перевірки за скаргами та заявами громадян; 5) у разі отримання інформації про вчинені правопорушення повідомляють органи поліції; 6) забезпечують дотримання дітьми розпорядку дня приймальників-розподільників для дітей, належні умови життя та здоров'я дітей, збереження матеріальних цінностей; 7) супроводжують дітей до місця їх влаштування; 8) забезпечують приймання-передавання чергування, про що роблять відмітку в журналі приймання-передавання чергувань приймальника-розподільника для дітей; 9) у разі наявності інформації про зберігання дітьми заборонених речей, визначених у Правилах внутрішнього розпорядку, проводять особистий огляд дітей, їх речей, посилок, передач, а також спальних та інших приміщень зі складанням протоколу особистого огляду дитини (приміщень приймальника-розподільника для дітей), про що доповідають начальнику приймальника-розподільника для дітей рапортом¹.

Важливою гарантією забезпечення прав дитини в приймальнику-розподільнику для дітей є покладення обов'язку на посадових осіб роз'яснювати їх права та обов'язки, про що робиться відмітка в обліковій справі дитини. Так, діти, які утримуються в приймальнику-розподільнику для дітей, мають право: 1) на отримання посилок і передач, а також на листування, спілкування телефоном, зустрічі з батьками, іншими законними представниками, адвокатами, родичами, представниками громадських організацій; 2) на звертання із заявами та скаргами з приводу утримання в приймальнику-розподільнику для дітей до

¹ Там само.

органів прокуратури та інших органів державної влади; 3) на зустріч з батьками, іншими законними представниками, родичами з письмового дозволу посадової особи, яка здійснює досудове розслідування, якщо стосовно цих дітей здійснюється досудове розслідування¹.

У приймальнику-розподільнику для дітей обов'язково працюють штатні психологи, які забезпечують психологічне супроводження неповнолітньої особи під час її перебування в таких закладах. Зокрема фахівець складає психологічну характеристику дітей, доставлених до приймальників-розподільників для дітей, розробляє рекомендації для роботи з ними тощо. Але, на жаль, ознайомлення з публічною інформацією, наведеною на офіційному інтернет-порталі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, дає нам підстави стверджувати, що не завжди те, що прописано в нормах законодавчих актів, забезпечується в правореалізаційній сфері. Зокрема, у приймальнику-розподільнику для дітей Головного управління Національної поліції в місті Києві станом на 22 лютого 2019 р. відсутній психолог, бо перебуває в декретній відпустці². А в приймальнику-розподільнику для дітей, підпорядкованому Дніпропетровському міському управлінню Головного управління Національної поліції України в Дніпропетровській області, взагалі відсутня посада психолога³, і таких

¹ Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17> (дата звернення: 20.12.2018).

² У приймальнику-розподільнику для дітей ГУ НП в місті Києві виявлені порушення // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. 22.02.2019. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/u-prijmalniku-rozpodilniku-dlya-ditej-gu-np-v-misti-kiyevi-viyavleni-porushennya/> (дата звернення: 22.02.2019).

³ Повна ізоляція та відсутність медичного нагляду: виявлено грубі порушення прав дітей під час тримання у приймальнику-розподільнику на Дніпропетровщині // Уповноваженого Верховної ради України з прав людини : офіц. сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/12219-jh-povna-izolyatsiya->

прикладів, на жаль, досить багато. В деяких приймальниках-розподільниках для дітей відсутні посади медичних працівників, а посади самих посадових осіб є вакантними.

Загалом аналіз звітів, які відображаються на офіційному веб-порталі Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини, надав можливість сформулювати такі основні прогалини в організації роботи приймальників-розподільників для дітей:

- правові: 1) недосконалість норм чинного законодавства, яке регламентує діяльність приймальників-розподільників для дітей; 2) відсутність процесуальних норм, які б забезпечували механізм реалізації матеріальних норм; 3) не врегульованість окремих сфер роботи приймальників-розподільників для дітей; 4) «незастосовуваність» окремих положень норм чинного законодавства або нехтування ними;

- матеріально-технічні: 1) неналежне обладнання приміщень для дітей (наприклад, спальні приміщення не обладнані санітарними вузлами та вентиляцією або в них немає кнопок виклику персоналу; відсутність штор у приміщеннях для дівчаток; на дверях санітарних вузлів для дівчаток і для хлопчиків відсутні таблички, які б дозволили ідентифікувати призначення цих приміщень; кабінки санітарних вузлів не мають дверцят, що не дає можливості усамітнитись тощо); 2) для проведення шкільних занять відсутня необхідна матеріально-технічна база; шкільні підручники застарілі або взагалі відсутні; 3) занедбаність двориків для прогулянок; відсутність покриття для захисту від атмосферних опадів; засміченість території; 4) порушення стандартів організації харчування; 5) загалом умови перебування вихованців у приймальнику-розподільнику не відповідають сучасним вимогам та стандартам¹;

- організаційні: 1) потребує покращення організація індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми; 2) трапляються непоодинокі випадки, коли дитина перебуває фактично в умовах ізоляції (дитина може бути позбавлена спілкування з однолітками протягом 30 днів, оскільки сама перебуває в приймальнику-розподільнику для дітей);

ta-vidsutnist-medichnogo-naglyadu-viyavleno-grubi-po/ (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Там само.

– кадрові: 1) неукомплектованість штатів приймальників-розподільників для дітей; 2) брак психологів та медичних працівників; 3) неналежна забезпеченість умов праці співробітників приймальників-розподільників для дітей.

Проте не лише підрозділи ювенальної превенції та приймальники-розподільники для дітей забезпечують адміністративно-правовий захист прав дитини в рамках діяльності Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ в цілому. Варто, зокрема, відзначити роботу дільничних офіцерів поліції, а також працівників патрульної служби. Так, основними напрямками діяльності дільничного є: 1) здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень, зокрема серед неповнолітніх; 2) виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах компетенції заходів для їх усунення; 3) ужиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю дитини, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 4) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події за участі дитини; 5) ужиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення; 6) здійснення в межах, визначених Законом України «Про Національну поліцію», поліцейського піклування¹.

Дільничні офіцери поліції з метою виконання своїх обов'язків можуть вживати у взаємодії зі службою у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій заходів щодо встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування) в разі надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування. У разі виявлення дитини, розлученої із сім'єю, дільничний невідкладно повідомляє про такий факт територіальний орган державної міграційної служби і орган опіки

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ М-ва внутр. справ України від 28.07.2017 № 650. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2136.

та піклування за місцем виявлення дитини. А в разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини на підставі рішення районної, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчого органу міської, районної в місті ради служби у справах дітей разом з представниками закладу охорони здоров'я вживають заходів до відібрання дитини в батьків та тимчасово влаштовують її відповідно до чинного законодавства¹.

Патрульний же поліцейський у межах наданих йому повноважень: 1) забезпечує охорону прав і свобод дитини; 2) надає в межах, визначених законом, послуги з допомоги особам, у тому числі дітям, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; 3) забезпечує своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 4) провадить превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 5) розглядає звернення громадян тощо².

Таким чином, аналіз діяльності уповноважених органів Національної поліції дає нам підстави сформулювати такі висновки: 1) компетенція підрозділів ювенальної превенції має удосконалюватися відповідно до вимог міжнародних стандартів роботи з неповнолітніми; 2) вироблений та процесуально закріплений механізм реалізації правових норм має супроводжувати кожне положення, яке регламентує діяльність уповноважених суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини; 3) мають бути нівельовані будь-які прояви дублювання компетенції між уповноваженими підрозділами органів Нацполіції; 4) постійна взаємодія та узгодженість дій мають супроводжувати роботу уповноважених суб'єктів органів Національної поліції; 5) належне кадрове забезпечення та постійне підвищення кваліфікації

¹ Там само.

² Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції : наказ Нац. поліції України від 06.11.2015 № 73, у ред. наказу Нац. поліції України від 31.10.2016 № 1114 // Патрульна поліція : офіц. веб-портал. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

співробітників мають бути ключовими напрямками роботи Департаменту кадрової роботи Національної поліції України.

4.3 Напрямки удосконалення форм та методів діяльності органів Національної поліції щодо захисту прав дитини

Діяльність Національної поліції України, як і всіх інших органів виконавчої влади, виражається в певних формах державного управління та забезпечується цілою низкою методів правового регулювання. Тобто в рамках своєї компетенції уповноважені особи Нацполіції видають адміністративні акти різної юридичної сили та спрямування, укладають адміністративно-правові договори та вчинюють інші юридично значущі дії, що за своїм змістом та суттю становлять правові форми діяльності поліцейських. Організаційними формами, у свою чергу, є різного роду організаційні дії та дії, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням, які не тягнуть за собою настання юридичних наслідків, але сприяють розвитку та забезпеченню основних напрямків поліцейської діяльності.

За допомогою наявних форм реалізується чимала кількість заходів, а саме:

- проводиться робота, спрямована на створення належних умов для проживання та виховання дітей у сім'ях та усунення негативного впливу на виховання дітей неблагополучного побутового оточення;
- забезпечується своєчасне виявлення проблемних сімей, їх облік та постійний моніторинг умов утримання та виховання дітей;
- здійснюється індивідуальна профілактична робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також з дітьми, які вчинили правопорушення, та їх батьками;
- проводяться рейди з виявлення дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення або стали жертвами протиправної діяльності дорослих, з метою запобігання безпритульності та бездоглядності серед дітей, протидії поширенню соціально-негативних явищ у молодіжному середовищі;

– у рамках профілактичних заходів під час шкільних канікул здійснюється перевірка закладів торгівлі, розташованих у місцях масового відпочинку молоді, поблизу навчальних закладів, з метою виявлення та документування фактів продажу дітям та підліткам алкогольних напоїв та тютюнових виробів, а також продажу їх без відповідних документів тощо¹.

На загальнодержавному рівні укладається чимала кількість адміністративних договорів, зокрема міжнародних, з метою вдосконалення взаємодії в напрямку розвитку ювенальної превенції та захисту прав дітей. Так, 30 серпня 2017 р. Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та *Agriteam Canada* підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо впровадження ініціативи зі співробітництва у сфері захисту дітей. Його реалізація передбачала розробку і тестування навчальних програм із роботи з дітьми, що потім були включені до програми підготовки співробітників Нацполіції. Ключові завдання Меморандуму зводились, по-перше, до перегляду системи підготовки кадрів для органів Національної поліції України в частині захисту прав дітей з метою розробки інтеграції нових навчальних модулів, що охоплюють усі аспекти роботи з дітьми; по-друге, до перегляду функцій різних підрозділів Нацполіції, що уповноважені працювати з дітьми з метою оптимізації їх діяльності та ефективності реагування на сучасні виклики безпеки дітей².

Меморандум заклав фундамент формування сучасної системи правосуддя, дружньої до дітей, оскільки пізніше, 14 березня 2018 р., відбулося підписання ще одного

¹ Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки : затв. рішенням облас. ради від 01.03.2018 № 656-VII, зі змін., внес. рішенням облас. ради від 07.06.2018 № 734-VII, 30.08.2018 № 783-VII, 28.02.2019 № 925-VII // Харківська обласна рада : офіц. сайт. URL: http://www.oblrada.kharkov.ua/uploads/docs/Regional_programs/38_publicna_bezpeka/656-VII_program.doc (дата звернення: 28.02.2019).

² Річний звіт Проектного офісу при Міністерстві внутрішніх справ України // Єдиний портал органів системи МВС України. 21.12.2017. URL: https://mvs.gov.ua/ua/infographic/nacionalna_policiya/Richniy_zvit_Proektnogo_ofisu_pri_Ministerstvi_vnutrishnih_sprav_Ukraini.htm (дата звернення: 20.12.2018).

багатостороннього Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством юстиції України, Координаційним центром з надання правової допомоги, Програмою USAID «Нове правосуддя» та ЮНІСЕФ. Метою підписання документа стало налагодження співпраці між сторонами задля впровадження та поширення кращих практик правосуддя для дітей, у тому числі на базі системи безоплатної правової допомоги.

Окрім того, 30 серпня 2017 р. для реагування на сучасні загрози між Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України та компанією «Київстар телеком» було підписано Меморандум про співпрацю, у рамках якого впроваджувалася спільна соціальна послуга «Пошук дітей», що передбачала інформаційну розсилку від Київстар, мета якої зводилась до того, щоб допомогти Національній поліції України у розшуку зниклих дітей. Зміст такої спільної роботи полягає в тому, що на запит співробітників органів Національної поліції України Київстар надсилає SMS-повідомлення своїм абонентам, які могли бути свідками зникнення і можуть повідомити правоохоронним органам інформацію, що могла б допомогти відшукати дитину¹.

Указані Меморандуми є яскравими прикладами поєднання одразу декількох видів правових форм діяльності органів Нацполіції у сфері захисту прав дитини, оскільки уособлюють собою дії щодо укладення угоди, видання нормативного акту та, у подальшому, вчинення юридично значущих дій, а також паралельно передбачають реалізацію певних організаційних дій з метою забезпечення виконання сформованих положень.

Загалом же окремі науковці констатують певний прогрес в організації діяльності сучасних підрозділів ювенальної превенції (порівняно з колишніми підрозділами кримінальної міліції у справах дітей), що простежується в посиленні компоненту захисту прав дітей, особливо тих, які перебувають у складній життєвій ситуації та в конфлікті із законом, оскільки в арсеналі поліції з'явилися такі нові організаційні форми ювенальної превенції, як:

а) експериментальна модель співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції». Основними формами взаємодії в рамках цієї програми стали: 1) обмін загальнодоступними даними та інформацією; 2) організація та проведення спільних заходів;

¹ Там само.

3) організація та проведення просвітницької роботи серед учнів навчальних закладів, батьків, учителів; 4) спільне вироблення і перегляд політики та правил безпеки, у т.ч. заходів реагування на інциденти; 5) розробка рекомендацій щодо загальнонаціональної програми взаємодії навчальних закладів та органів поліції, спрямованої на підтримку діяльності навчальних закладів у сфері профілактики правопорушень серед дітей. Профілактична робота поліцейського в школі за таких обставин включає в себе:

– присутність співробітника поліції в школі та спілкування з учнями;

– індивідуальні бесіди з учнями;

– проведення тематичних занять з учнями;

– участь у засіданні батьківських комітетів;

– участь у заходах, що проводяться навчальними закладами¹ тощо;

б) спільна соціальна послуга «Пошук дітей» (мова про неї йшла вище);

в) проект «Поліна» з протидії домашньому насильству здобуває поширення та використання в системі ювенально-превентивних заходів баз (банків) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, а також веб-сайтів та соціальних мереж Інтернету². Мобільні групи системи «Поліна» сформовані із жінок-офіцерів поліції, працівників підрозділів превенції Національної поліції (дільничних офіцерів та ювенальної превенції), слідства, карного розшуку та патрульних офіцерів, які мають спеціальну підготовку для реагування саме на випадки домашнього насильства. Вони працюють у тісній взаємодії із

¹ Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»: лист М-ва освіти і науки України департаментам (управлінням) освіти і науки Івано-Франків., Львів., Одес. облас. та Київ. міської держ. адміністрацій від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view> (дата звернення: 20.12.2018).

² Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 98.

операторами лінії 102, патрульною поліцією та соціальними службами.

Але при певній позитивній динаміці прикро констатувати той факт, що в проєкті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року», який оприлюднено на офіційному сайті Національної поліції України для офіційного обговорення та внесення зауважень і пропозицій, нічого про подальший розвиток ювенальної превенції не зазначається, хоча передумови та необхідність удосконалення основних напрямків роботи в цій сфері є очевидними¹.

Тому з упевненістю можемо говорити про те, що діяльність спеціально уповноважених підрозділів Національної поліції України не позбавлена дискусійних питань, які вимагають якнайшвидшого вирішення. І в першу чергу це стосується обліків дітей. Оскільки підрозділи ювенальної превенції є спеціальними суб'єктами в рамках діяльності Нацполіції щодо роботи з неповнолітніми, то важливо в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України закріпити увесь перелік обліків, з якими уповноважені працювати співробітники ювенальної превенції. На сьогоднішній день Інструкція обмежується тільки профілактичним обліком дітей (його також необхідно доповнити переліком тих категорій дітей, які підлягають взяттю на цей профілактичний облік) та сприянням у межах компетенції веденню обліку дітей шкільного віку відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 684 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей шкільного віку та учнів»². Цього недостатньо для оперативної

¹ Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року : проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України // Національна поліція : офіц. сайт. 12.04.2019. URL: <https://www.npu.gov.ua/materials/proekti-normativnix-aktiv-dlya-obgovorennya/proekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrajini-pro-sxvalennya-strategiji-rozvitku-nacjonalnoji-policziji-na-period-do-2023-roku/> (дата звернення: 12.04.2019).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

роботи підрозділів ювенальної превенції, тому дуже важливо внести корективи до відповідного акту державної влади.

Іншим дискусійним питанням є те, що Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України закріплює за вказаними підрозділами шість основних завдань, а саме: 1) профілактична діяльність; 2) ведення профілактичного обліку дітей; 3) участь в установленні місцезнаходження дитини; 4) запобігання та протидії домашньому насильству; 5) вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності; 6) сприяння захисту права дитини на здобуття загальної середньої освіти. Але при цьому Інструкція процесуально регламентує лише три з них: ведення профілактичного обліку, встановлення місцезнаходження дитини та протидію домашньому насильству. Тому виникає питання: яким чином діяти співробітнику ювенальної превенції Нацполіції при реалізації інших трьох завдань з тим, щоб не порушити права дитини та забезпечити принцип законності при реалізації власних повноважень? У контексті викладеного цікавою є думка і позиція І. Іщенка, який зазначає, що при визначенні в законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах повноважень поліції щодо проведення заходів як загальної, так і індивідуальної профілактики, інших просвітницько-профілактичних заходів, що не містять примусових дій, вони повинні мати дискреційний характер¹. Тобто це право уповноваженої особи діяти в певних умовах на свій розсуд. Такий підхід значно полегшив би роботу працівників підрозділів ювенальної превенції та зробив її більш оперативною, але при цьому важливо уникати випадків перевищення службових повноважень або зловживання ними. Тому ми схильні дотримуватися тієї позиції, що якщо є матеріальна норма, яка закріплює завдання працівників поліції, паралельно обов'язково має бути прописана процесуальна норма, яка б регламентувала алгоритм дій правоохоронця при забезпеченні виконання цих завдань. З урахуванням викладеного вбачається доречним внести зміни до вказаної Інструкції з тим, щоб не виникало подвійних

¹ Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 98.

стандартів у діяльності працівників підрозділів ювенальної превенції.

Що стосується заходів примусу як методів правового регулювання, то в Україні процедура притягнення до адміністративної відповідальності є значною мірою застарілою у зв'язку з тим, що Кодекс України про адміністративні правопорушення прийнято Верховною Радою Української РСР ще 7 грудня 1984 р. та введено в дію з 1 червня 1985 р. Тому Уряд, з метою вдосконалення системи судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, сформував ряд пропозицій, рекомендацій та змін до Кодексу, які передбачають необхідність:

1) забезпечити:

- дотримання принципу презумпції невинуватості особи;
- належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання;
- ефективний доступ неповнолітніх до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом удосконалення механізму швидкого залучення захисника;
- спеціалізацію суддів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх;
- дотримання принципу пропорційності призначеного адміністративного стягнення або заходу впливу вчиненому правопорушенню;
- дотримання принципу індивідуалізації відповідальності – скасування адміністративної відповідальності батьків за вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративних правопорушень та діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність;

2) передбачити можливість звільнення неповнолітніх від відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо);

3) удосконалити положення Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині захисту процесуальних прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності, зокрема захисту їх права на конфіденційність,

права неповнолітнього під час адміністративного затримання на утримування окремо від дорослих правопорушників, права особи, що притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законного представника на заявлення відводів;

4) запровадити механізм заміни адміністративного стягнення у вигляді штрафу іншим видом стягнення для неповнолітніх осіб, які не мають самостійного джерела доходів¹.

Органи місцевого самоврядування також намагаються усіляко сприяти організації та діяльності органів Національної поліції України, що знаходить своє відображення та закріплення в регіональних програмах. Для прикладу, у Регіональній програмі забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки на органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, територіальні правоохоронні та контролюючі органи, громадські інститути та населення, окрім іншого, були покладені такі завдання у сфері захисту прав дітей:

- здійснення заходів поліцейського піклування, запобігання насильству в сім'ї, превенція правопорушень на побутовому ґрунті, на ґрунті зловживання алкогольними напоями;

- запровадження системних заходів захисту дітей від протиправних посягань, ювенальної превенції, попередження втягнення підлітків у протиправну діяльність, попередження бездоглядності, безпритульності, жебракування серед дітей;

- системна реалізація заходів щодо патріотичного, культурного, морального, духовного, спортивного виховання дітей, підлітків та молоді, залучення до процесів виховання представників громадськості².

¹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. *Урядовий кур'єр*. 2018. 22 груд.

² Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки : затв. рішенням облас. ради від 01.03.2018 № 656-VII, зі змін., внес. рішенням облас. ради від 07.06.2018 № 734-VII, 30.08.2018 № 783-VII, 28.02.2019 № 925-VII // Харківська обласна рада : офіц. сайт. URL: http://www.oblrada.kharkov.ua/uploads/docs/Regional_programs/38_publicna_bezpeka/_656-VII_program.doc (дата звернення: 28.02.2019).

Для реалізації цих завдань було сформовано цілий ряд заходів у сфері ювенальної превенції, які включають:

1) необхідність забезпечення проведення рейдів у місцях масового перебування дітей та підлітків, на ринках, у розважальних та торговельних центрах, місцях розміщення неформальних молодіжних об'єднань з метою раннього виявлення дітей, схильних до вчинення правопорушень, та проведення з ними індивідуально-виховної роботи;

2) забезпечення проведення постійного моніторингу ситуації в дитячому середовищі. За результатами вивчення цих процесів мають вироблятися заходи запобігання безпритульності та бездоглядності серед дітей, протидії поширенню в молодіжному середовищі соціально-негативних явищ;

3) забезпечення висвітлення через регіональні ЗМІ результатів діяльності правоохоронних органів та органів влади у сфері запобігання правопорушень серед дітей;

4) забезпечення своєчасного виявлення та взяття на облік дітей, які вчиняють правопорушення або стали жертвами злочинної діяльності дорослих, а також дітей із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання таким особам необхідної допомоги;

5) забезпечення своєчасного виявлення батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей, а також їх облік і систематична перевірка виконання ними своїх обов'язків, надання таким особам необхідної допомоги, а також виявлення осіб, які негативно впливають на поведінку дітей, втягують їх у протиправну діяльність;

6) забезпечення проведення з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, профілактичної роботи з метою запобігання негативним проявам серед дітей, у тому числі пияцтва, наркоманії, дитячої бездоглядності та безпритульності;

7) установлення причин та умов, що призводять до самовільного залишення дітьми сімей чи дитячих закладів, сприяння їх усуненню;

8) організація та забезпечення проведення в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах роз'яснень щодо кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення

публічної безпеки та порядку, безпеки дорожнього руху, формування в дітей і підлітків навичок правомірної поведінки;

9) забезпечення проведення різних форм профілактичної роботи в закладах, на базі яких організовано оздоровлення та відпочинок дітей, що перебувають на профілактичних обліках у підрозділах поліції, з метою попередження протиправної поведінки з боку дітей;

10) забезпечення із залученням працівників правоохоронних органів, психологів, педагогів проведення тренінгів серед дітей з питань засвоєння навичок безпечного поводження з виявленими підозрілими предметами, боєприпасами, вибуховими речовинами;

11) забезпечення із залученням працівників правоохоронних органів, психологів, педагогів проведення тренінгів серед дітей з питань засвоєння навичок безпечного поводження в соціальних мережах, уникнення членства в групах на кшталт «Синій кит» та інших;

12) організація надання соціальних послуг з метою реабілітації, психокорекції, організації змістовного дозвілля, формування впевненої поведінки та трудових навичок у дітей, які перебувають у «конфлікті із законом», звільняються з місць позбавлення волі, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації;

13) виявлення підлітків, які входять до груп з антигромадською поведінкою, лідерів та їх активних учасників, місць їх концентрації і сприяння роз'єднанню їхніх неформальних молодіжних об'єднань та припиненню фактів їхньої антигромадської поведінки;

14) організація відвідування дітьми та молоддю, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації, музеїв, художніх виставок, закладів культури тощо, що належать до історичної спадщини України, з метою формування в них правосвідомості;

15) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють насильству в сім'ї. Забезпечення ведення обліку осіб, які допускають факти насильства в сім'ї, та проведення з ними систематичної профілактичної роботи¹.

¹ Там само.

При всій цій різноманітності завдань, які були сформовані обласною радою, прикро констатувати той факт, що на їх реалізацію рада не передбачила ніякого фінансування, що, в свою чергу, не може позитивно відбитися як на мотивації уповноважених суб'єктів, так і на очікуваних результатах. Більше того, забезпеченість матеріально-фінансовими ресурсами є однією з вимог оптимальності рішень, які забезпечують законність актів державного управління, тому нехтування цими умовами означає порушення стандартів правотворчого процесу.

Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що форми і методи діяльності органів Національної поліції перебувають на стадії трансформації, адже ті стандарти, які були сформовані радянською владою, сьогодні не відповідають рівню розвитку суспільної правосвідомості. В умовах сьогодення зовнішній вираз адміністративної діяльності поліції у сфері захисту прав дитини має базуватися на принципі координації як в середині самої структури, так і з усіма іншими уповноваженими суб'єктами. Те саме можемо сказати й про методи роботи поліції. Незважаючи на збережену домінуючу позицію імперативних методів, тобто методів владних приписів, вони набувають іншої орієнтації, оскільки змінюється саме значення публічного інтересу. Якщо раніше публічний інтерес передбачав собою лише волю і потреби держави, то сьогодні це є сукупність інтересів людей, суспільства і держави в цілому. Тому ті способи упорядкування суспільних відносин, які застосовуються правоохоронцями, мають базуватися більше на переконанні, а не на примусі. Останній має застосовуватися виключно у крайніх випадках, коли інші методи правового регулювання були вичерпані і не надали позитивного результату, а правам, свободам та законним інтересам людини продовжує загрожувати небезпека.

РОЗДІЛ 5

Шляхи вдосконалення адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

5.1 Зарубіжний досвід захисту прав дитини та можливості його використання в Україні

Форми захисту прав дитини в кожній країні формуються по-різному, обумовлено це тим, що на порядок реалізації та забезпечення прав дитини впливає економічний, політичний, соціально-культурний розвиток кожної окремої країни, участь її в міжнародних урядових та неурядових організаціях, виконання взятих на себе зобов'язань у результаті участі в цих договорах тощо. Таким чином, можемо говорити про те, що під впливом як внутрішньодержавних, так і зовнішніх факторів формується політика держави щодо захисту прав дитини.

Україна є, по суті, зовсім молодого державою, тому говорити про досконалий розвиток нормативно-правового регулювання у сфері захисту прав дитини зарано. В цьому аспекті дуже важливо вивчати та досліджувати позитивний міжнародний досвід розвинутих держав світу щодо соціально-правового, кримінально-правового, адміністративно-правового захисту прав дитини та, враховуючи вітчизняне законодавство, інституційну складову та культурно-історичний розвиток нашої держави, впроваджувати його в правореалізаційну сферу.

На доктринальному рівні є чимало цікавих робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників, які намагалися акумулювати у своїх працях досягнення у сфері зарубіжного досвіду захисту прав дитини. Це Л. Миськів, К. Левченко, О. Селіванова, Л. Мехрішвілі, Т. Микуліна, С. Биков, О. Татаринцева, П. Люблінський, А. Агаєва, Т. Єжова, В. Кірюхін, О. Юнусова, В. Абрамов, В. Кулапов, І. Гараніна, О. Бухаров, Т. Лобанова, А. Сазонова, О. Хохідра та ряд інших. При цьому охоплювалася досить широка географія: вивчався досвід таких

країн, як Норвегія, Фінляндія, Данія, Англія, Франція, Австрія, Німеччина, Бельгія, Ірландія, США тощо. Тому вважаємо за доцільне найбільш цікаві та слушні висновки систематизовано відобразити в нашій монографії.

Дослідження пропонуємо здійснити оптимально та розглянути міжнародний досвід окремих держав, які є яскравими представниками ліберальної, консервативної та соціал-демократичної моделі розвитку суспільства. Обумовлений такий вибір тим, що ці моделі є найбільш поширеними у світі, а також тим, що їх країни-представниці пройшли досить цікавий шлях становлення та розвитку правової системи захисту прав дитини.

Так, якщо розглядати державну політику **Сполучених Штатів Америки**, як найбільш вираженого представника ліберальної моделі розвитку суспільних відносин, варто відзначити децентралізацію в соціальній її сфері. Такий курс на розвиток держави призвів до того, що на території штатів формуються та розвиваються різного роду соціальні програми, у тому числі й щодо захисту прав дитини. Перевага децентралізації в цьому контексті полягає в тому, що вона надає можливість повністю та оперативно реагувати на потреби суспільства та реалізовувати їх при роботі з різними групами населення.

Існують численні ініціативи на федеральному рівні і рівні штатів для вирішення питань захисту дітей. Наприклад, на федеральному рівні існує Бюро у справах дітей Управління у справах дітей та сім'ї Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб США, засноване ще в 1912 р. Його діяльність спрямована виключно на поліпшення умов життя дітей та їх сімей, особливо коли мова йде про такі питання, як усиновлення, жорстоке поводження і невиконання обов'язків стосовно дитини, соціальне забезпечення дітей, патрунування і піклування тощо. Але Управління у справах дітей та сім'ї (*Office of Children and Family Services, OCFS*) і його регіональні представництва – Служби захисту дітей (*Child Protective Services (CPS)*), які діють відповідно до Закону про соціальні служби, заслуговують на окрему увагу, оскільки їх діяльність викликає багато неоднозначних запитань.

Так, головним завданням функціонування Управління є забезпечення благополуччя дитини. Але найчастіше за допомогою в *CPS* звертаються особи зі скаргами на жорстоке поводження з дітьми. Для цього в кожному штаті існують фахівці,

які мають достатній рівень кваліфікації для того, аби виконувати роль уповноваженого по боротьбі з жорстоким або неналежним поведінням з дітьми. Це такі фахівці, як лікарі, психологи, соціальні співробітники, учителі, представники правоохоронних органів, волонтери та інші. Вказані особи зобов'язані повідомляти про випадки жорстокого або неналежного поведіння з дитиною, якщо вони мають достатні підстави для підтвердження факту або якщо в них виникла підозра такої поведінки з боку батьків або осіб, що їх замінюють.

Підстави для підозр у жорстокому або неналежному поведінні з дитиною вважаються вагомими, якщо вони ґрунтуються на неупереджених спостереженнях, професійній підготовці та досвіді. Така підозра може навіть ґрунтуватися на хибному поясненні походження травми. Наприклад, лікар, який оглядає дитину у своїй клініці і має підстави підозрювати, що з нею жорстоко поводяться, зобов'язаний повідомити про це уповноважених суб'єктів. Однак лікар, який спостерігає сцену жорстокого поведіння з дитиною, наприклад, під час прогулянки на велосипеді в неробочий час, не зобов'язаний повідомляти про випадки жорстокого поведіння. Тобто юридична відповідальність за неповідомлення про жорстоке поведіння з дитиною припиняється з моменту, коли уповноважена особа призупинила свою професійну діяльність. Така ситуація є досить неоднозначною, але, як ми бачимо, це є правозастосовна практика в США, яка є прийнятною для цієї держави. Тим не менше, кожна людина має право повідомляти про жорстоке поведіння з дітьми в будь-який час доби¹.

У нашому законодавстві також є відповідні положення, які регламентують порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поведіння з дітьми або загрози його вчинення, що, зокрема, містить вичерпний перелік дій, які варто віднести до таких форм поведіння з дитиною. Це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у тому числі:

¹ Краткое руководство для уполномоченных лиц штата Нью-Йорк // New York State. Office of Children and Family Services : офіц. сайт. URL: <https://ocfs.ny.gov/main/publications/Pub1159-RU.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи вразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи вразливого стану дитини¹. Проте вітчизняне законодавство не містить положень, які б визначали неналежне поводження з дитиною. Певна річ, що такі дії за своїм змістом та суттю завдають меншої шкоди дитині, ніж жорстоке поводження з нею, проте вони стають основою подальшої протиправної поведінки. Такі обставини варто враховувати при внесенні змін до чинного адміністративно-деліктного законодавства.

До складу Державного департаменту США входить, окрім іншого, Управління у сфері контролю та боротьби з торгівлею людьми, яке займає провідну позицію в напрямку боротьби США з торгівлею людьми на глобальному рівні. Воно щорічно публікує доповідь про торгівлю людьми, у якій наводяться дані про різні заходи, що проводяться країнами всього світу для боротьби з торгівлею людьми, зокрема дітьми. Крім того, Відділ з питань дітей (OCI) Державного департаменту США відповідає за координацію

¹ Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : наказ М-ва соц. політики України, М-ва внутр. справ України, М-ва освіти і науки України, М-ва охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 4/836/945/577. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. Ст. 2214.

дій у випадках міжнародного викрадення дітей батьками й міжнародного усиновлення.

У всіх 50 штатах, окрузі Колумбія, Пуерто-Ріко і на Віргінських островах є центри обміну інформацією про зниклих дітей (кліринг-хаузи). Дані центри обміну інформацією надають відомості щодо зниклих дітей, їх сімей та фахівців, які працюють зі справами про зниклих дітей. Координує їх роботу *National Center for Missing and Exploited Children (NCMEC)*. Як національний центр обміну інформацією про зниклих дітей, *NCMEC* підтримує зв'язок з кожним окремим центром обміну інформацією.

У розпорядженні *NCMEC* знаходиться безліч ресурсів для навчання дітей, батьків і громадськості в цілому з питань безпеки дітей, а також для запобігання їх викрадення і експлуатації за допомогою своєї програми *NetSmartz*. Такий ресурс включає: 1) перелік кроків, які необхідно здійснити при зникненні дитини; 2) семінари з питань безпеки дітей та профілактики викрадення дітей, сексуальної експлуатації дітей та інтернет-безпеки; 3) інформаційно-освітні кампанії щодо протидії сексуальній експлуатації дітей та виявлення дітей, які стали жертвами такої експлуатації¹. Вказаний досвід вартий вивчення та впровадження його в національну систему розшуку дітей з метою вдосконалення її діяльності.

Що стосується законотворчої роботи, то на рівні штатів у 2015 р. було прийнято щонайменше 438 законопроектів, пов'язаних з соціальним забезпеченням дітей у 50 штатах. У законопроектах були розглянуті такі питання, як захист дітей, торгівля дітьми з метою сексуальної експлуатації, патрунування, усиновлення, фізичне та психічне здоров'я, а також контроль і управління службами соціального забезпечення дітей. А в 2016 р. штати ввели в дію близько 7000 законопроектів, що стосувалися охорони дитинства². Найбільшу кількість законодавчих актів було

¹ Education // National Center for Missing & Exploited Children : сайт. URL: <http://www.missingkids.com/education> (дата звернення: 20.12.2018).

² Williams-Mbengue N. 2015 Child Welfare Legislative Enactments // National Conference of State Legislatures : сайт. 25.04.2016. URL: <http://www.ncsl.org/research/human-services/2015-child-welfare-legislative-enactments.aspx> (дата звернення: 20.12.2018).

прийнято у сфері захисту дітей (115 законопроектів з 39 штатів), у сфері протидії торгівлі дітьми на сексуальному ґрунті (73 законопроекти з 30 штатів), щодо прийомних сімей (93 законопроекти з 37 штатів), у сфері усиновлення (48 законопроектів з 25 штатів), у сфері забезпечення психічного та емоційного здоров'я дитини (39 законопроектів з 22 штатів) та нагляд і адміністрування у сфері забезпечення прав дітей (46 законопроектів з 23 штатів)¹.

Цікавим є той факт, що майже в 22 штатах є приймальня Омбудсмена у справах дітей для надання допомоги в здійсненні нагляду за соціальним забезпеченням дітей. Соціально-правова політика щодо неповнолітніх осіб також будується за цілою низкою програм. Так, існують базові програми поліції (для роботи з неповнолітніми правопорушниками), базові програми судів (для їх реабілітації), базові програми шкіл (включаючи програми для нормальних та спеціальних шкіл, наприклад, для роботи із засудженими підлітками) тощо².

Але при всій ліберальності державної політики США у сфері захисту прав дитини (навіть дитина, яка перебуває в утробі матері, має цілу низку прав, що забезпечуються державою), існує величезна кількість невизначених та нагальних питань. Так, наприклад, влада штатів досі не ратифікувала Конвенцію про права дитини. Така ситуація обумовлена тим, що значна частина американських громадських організацій бачить у цій Конвенції загрозу для комфортного і повноцінного існування інституту сім'ї в країні. Цей підхід є дуже дивним у контексті того, що на сьогоднішній день тільки в США дітей можуть офіційно засудити до довічного тюремного ув'язнення без будь-якої можливості дострокового звільнення³. Проте варто все ж таки зауважити, що останнім часом Верховий Суд Сполучених Штатів Америки виніс

¹ Там само.

² Социальные институты защиты детства : учеб. пособие / О. А. Селиванова, Л. Л. Мехришвили, Т. С. Микулина, С. А. Быков. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2015. С. 66–67.

³ Права ребенка в США – ценность, возведенная в идеал! // Bukh Global Partner : сайт. URL: <https://www.bukhglobal.com/ru/семейное-право-сша/защита-прав-детей-родителей/> (дата звернення 20.12.2018).

цілий ряд рішень, спрямованих на обмеження застосування такого жорсткого покарання для неповнолітніх осіб.

Англія, незважаючи на досить складну історію становлення інституту захисту прав дитини, сьогодні є взірцем того, як держава повинна піклуватися про захист сімейних цінностей та традицій, дотримуючись при цьому принципу невтручання у справи сім'ї, з одного боку, та, з іншого (у разі порушення прав її членів) – застосовує ефективні засоби захисту як прав дитини, так і її батьків. На державному рівні необхідність захисту прав дитини була визнана тільки в 60-тих роках ХХ століття. Поштовхом до цього стало прийняття в 1959 р. Декларації прав дитини, відповідно до якої захист прав дитини почав розглядатися в контексті загального захисту прав людини, а погане поводження з дитиною почало сприйматися як жорстоке поводження з людиною і порушення її прав на гідне сімейне життя. Останнє десятиріччя ХХ століття було спрямоване на інтенсивний розвиток суб'єктивних прав дитини. Результатом зазначеного процесу стала активна участь Англії в ряді спрямованих на захист прав дитини міжнародних конвенцій, таких як Гаазька Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р., Європейська конвенція про визнання виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. й ряді інших. Пізніше англійське законодавство було приведено у відповідність до міжнародних норм і стандартів у сфері захисту прав дитини. Більше того, розвивалося й вітчизняне законодавство. У 1989 р. було прийнято Закон про дітей – широкий консолідований акт, який не лише відобразив новий рівень розуміння питань захисту прав дітей, але й виробив нові шляхи щодо створення ефективного механізму захисту суб'єктивних прав дитини. Окрім указанного Закону, були також прийняті Закон про права людини 1998 р., Закон про захист дітей 1999 р., Закон про стандарти піклування про дітей 2000 р., Закон про дітей 2000 р., Закон про усиновлення і дітей 2002 р. і т.д.

Англійська держава покладає обов'язок щодо захисту прав дитини на службу соціального захисту органів місцевого самоврядування, основною функцією яких є створення всіх належних умов для реалізації батьками своїх прав та обов'язків

стосовно дитини та вдосконалення системи заходів протидії правопорушенням прав дитини. Обов'язок забезпечувати проведення профілактичної роботи вперше був зафіксований у Законі про дітей 1948 р., а пізніше був відображений у Законі про дітей та підлітків 1963 р. та Законі про піклування про дитину 1980 р.

У 1999 р. був створений Комітет захисту дитини, куди ввійшли представники всіх служб та організацій, які мають відношення до дитини. Комітет діє на основі Угоди про внутрішньоорганізаційну співпрацю щодо захисту дітей від зловживань, яка була укладена між органами місцевого самоврядування, медичними установами, учителями шкіл, представниками громадськості, поліцією.

Для здійснення профілактичної роботи Закон про дітей 1989 р. покладає на органи місцевого самоврядування як загальні, так і спеціальні обов'язки. До них належать: обов'язок виявляти незаможних дітей та вносити їх до Реєстру захисту дітей, надавати послуги допомоги сім'ям, які мають недієздатних дітей¹. Окрім цього, до обов'язків органів місцевого самоврядування належить виявлення фактів грубого або зневажливого поводження з дітьми, зловживання батьками своїми правами тощо. Коли ж профілактичні заходи органів місцевого самоврядування не мають позитивних наслідків, а дитина продовжує страждати через неналежні умови її розвитку, застосовуються відповідні заходи впливу адміністративного характеру.

При виявленні фактів систематичного порушення прав дитини органи місцевого самоврядування зобов'язані вчинити ряд послідовних дій. По-перше, вони досліджують умови життя дитини та складають план її захисту. По-друге, протягом 15 днів вирішується питання про скликання конференції щодо захисту дитини. До складу учасників конференції можуть входити різні фахівці в галузі освіти, охорони здоров'я, поліції, тобто ті представники, які так чи інакше торкаються реалізації основних прав і свобод дитини. На конференцію також запрошуються батьки дитини. Вони не мають права бути присутніми лише в тих

¹ Working Together Under the Children Act 1989 – A Guide to Arrangements for Interagency Cooperation for the Protection of Children from Abuse. DSS, 1999. § 5.93-5.

випадках, якщо їх участь негативно впливатиме на дитину, але для цього мають бути вагомі підстави. Саму дитину запрошують, якщо вона досягла певного віку та ступеня зрілості.

Результатом проведення такої конференції може стати:

1. розгляд питання про внесення дитини до Реєстру захисту дітей;

2. складання плану захисту дитини та забезпечення піклування про неї (*Child Protection Plan*)¹.

Якщо вже й указані заходи не надали належного результату, застосовуються судові засоби захисту. Право на звернення до суду мають виключно органи місцевого самоврядування або уповноважені на те особи. До останніх Закон про дітей відносить Національну спілку з попередження жорстокого поводження з дітьми (*NSPCC*). Батьки, опікуни, друзі, родичі та самі діти не можуть самостійно звертатися до суду, проте вони мають право інформувати відділ соціальної служби про обставини спричинення шкоди дитині.

Судовий захист прав дитини в Англії реалізується шляхом наказового провадження. При цьому суд має право видавати у відповідності до Закону про дітей 1989 р. наступні накази:

1) про оцінку стану дитини (ст. 43). Наказ про оцінку стану дитини може бути виданий органами місцевого самоврядування у випадку, якщо батьки дитини протидіють вивченню умов її життя співробітниками служби соціального захисту;

2) про захист дитини в разі крайньої необхідності (ст. 44). Наказ про захист дитини в разі крайньої необхідності видається судом, якщо існує безпосередня загроза життю чи здоров'ю дитини. На основі цього наказу органи місцевого самоврядування мають право відібрати дитину в батьків та помістити її в спеціальну установу (в залежності від обставин справи це може бути лікарня, соціальна установа тощо). Такий наказ суду діє впродовж 8 днів, але в окремих випадках може бути продовжений ще на 7 днів;

3) про встановлення нагляду (ст. 31). Головна мета цього наказу полягає в тому, щоб запропонувати батькам допомогу в реалізації ними своїх батьківських прав. Названий наказ покладає

¹ Татаринцева Е. А. Защита прав ребенка по английскому праву. *Защита прав ребенка в современной России*: материалы науч.-практ. конф. / отв. ред. А. М. Нечаева. Москва, 2004. С. 46–49.

на інспектора – соціального працівника органу місцевого самоврядування – обов’язок «надавати поради, допомагати та бути другом інспектованій дитині». Батьки зобов’язані виконувати всі настанови інспектора;

4) про піклування. Цей наказ покладає обов’язок на органи місцевого самоврядування забезпечувати піклування щодо дитини та захищати її у період дії наказу. Органи місцевого самоврядування за таких умов мають права визначати межі реалізації батьками їхніх прав та обов’язків щодо виховання дитини. При цьому батьки не мають права втручатися в діяльність соціальної служби. Але це право обмежене законодавцем, оскільки за батьками зберігається право брати участь у вирішенні питань виховання та забезпечення інтересів дитини в майбутньому. Більше того, відповідно до розділу 4 Закону про дітей 1989 р., за матір’ю дитини зберігається право укладати угоду з батьком дитини про розподіл батьківської відповідальності¹.

Але в контексті викладеного варто виокремити ту обставину, що в рамках англійської ювенальної практики існує таке поняття, як «презумпція невидання наказу». З одного боку, воно передбачає невидання наказу без необхідності, з іншого – гарантує, що після його видання стан та благополуччя дитини мають бути покращеними. Тому, на думку багатьох правників та авторів, органам місцевого самоврядування та різним громадським організаціям у сфері захисту прав дитини необхідно більше уваги приділяти роботі з батьками, а судові накази мають видаватися виключно в разі крайньої необхідності. Тож важливим є процес відновлення взаєморозуміння між батьками та дітьми. До цього закликають і рекомендації Європейського Суду з прав людини. Суд неодноразово звертав увагу на те, що забезпечення піклування щодо дитини державними органами має розглядатися як тимчасовий захід, допоки не буде відновлений нормальний стан сімейного благополуччя в родині.

Яскравим представником консервативної моделі розвитку суспільних відносин у сфері захисту прав дитини є **Німеччина**. Починаючи з 70-х років XX століття у Німеччині діє Союз із прав дітей, головна мета якого полягає в тому, щоб об’єднати та координувати зусилля держави і суспільства у сфері захисту прав

¹ Там само. С. 51.

дитини й молоді. Його основними завданнями є: 1) формування ініціатив у соціальній сфері та соціальній політиці; 2) формування практичних рекомендацій щодо реалізації такої політики; 3) експертна підтримка та діяльність фахівців у сфері реалізації і гарантування прав дітей та молоді; 4) формування інформаційного банку даних по всіх категоріях дітей; 5) підвищення кваліфікації фахівців, які безпосередньо працюють з дітьми, молоддю та сім'ями; 6) вивчення досвіду та оцінка розвитку соціальної політики інших держав; 7) підтримання наукових пошуків та розвиток наукових досліджень у сфері захисту прав дітей; 8) розвиток міжнародного співробітництва і забезпечення обміну досвідом у сфері захисту прав дітей та молоді; 9) методичне, публіцистичне та будь-яке інше інформаційне забезпечення у сфері захисту прав дітей та молоді¹.

До складу координаційного Союзу входять різні комісії, а саме:

- соціальної політики;
- молодіжної політики;
- політики сімейних відносин;
- політики у сфері охорони здоров'я;
- політики по роботі з дітьми, які мають інвалідність;
- організації соціальних служб;
- планування у сфері соціальної політики тощо.

Окрім того, у державі працює ціла мережа державних соціальних закладів, у яких діти можуть отримати допомогу, підтримку та захист. Ними є:

- соціально-педагогічні служби;
- служби самодопомоги (для дітей-інвалідів, дітей з девіантною поведінкою тощо);
- державні, відомчі, суспільні та приватні служби – ночівлі (для наркозалежних дітей та молоді);
- медичні служби (денні, вечірні, лікувальні, реабілітаційні, консультативні тощо);
- психіатричні, діагностико-психологічні та психотерапевтичні служби (вони можуть бути в клініках, можуть

¹ Социальные институты защиты детства : учеб. пособие / О. А. Селиванова, Л. Л. Мехришвили, Т. С. Микулина, С. А. Быков. Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2015. С. 67.

утворюватися окремі пункти за місцем проживання, шкільні служби тощо);

- медико-консультативні сімейні служби;
- служби по догляду за дітьми, які опинилися в скрутних сімейних/життєвих обставинах;
- соціальні добровільні та волонтерські служби допомоги дітям;
- служби допомоги дітям при церквах та інших релігійних громадах;
- дитячі/шкільні служби (групи подовженого дня, об'єднання для матерів, які працюють у денний час, служби піклування тощо);
- юридичні та правові служби;
- інші служби підтримки і допомоги дітям, молоді та сім'ям¹.

Для прикладу пропонуємо зупинитися на такій неурядовій організації, як Німецька спілка захисту дітей (DKSB), яка забезпечує захист дітей від насилля, протидіє дитячій бідності та виступає за розширення дитячих прав. До її складу входить 16 земельних та 430 місцевих організацій. Додатково до співпраці залучено понад 10 тис. волонтерів та понад 5 тис. штатних працівників.

У ході реалізації своїх повноважень представники Спілки беруть участь у розробці федерального і земельного законодавства, залучаються до планування та прийняття рішень в окремих містах і громадах; беруть участь у реалізації профілактичних заходів, наприклад, надають підтримку та сприяють дітям і родинам, які можуть опинитися в кризових ситуаціях.

У рамках її діяльності реалізовано такі проекти:

- «П'яний як чіп» – загальнонаціональний тур із попередження дитячого алкоголізму;
- «Покажи мені свої права» – відеозмагання. Мета цієї акції полягала в тому, щоб діти і підлітки брали активну участь у спілкуванні про права дітей;
- курси для батьків «Сильні батьки – сильні діти», які набули міжнародного поширення;

¹ Там само. С. 67–68.

– організовано Телефон довіри «Сталось горе – ось наш номер» та ряд інших¹.

Незважаючи на інституційну різноманітність, у державі існує чіткий розподіл обов'язків між батьками та державою у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів дитини. Так, доглядати за дітьми, виховувати і захищати їх – це право і прямий обов'язок батьків. Тобто з точки зору Основного закону і з точки зору юрисдикції федеральної Конституції, уповноваженими захисниками інтересів і потреб дітей є батьки. За таких обставин завданням держави є стежити за виконанням останніми їхніх батьківських прав. Для цього формується спеціальна установа, яка здійснює нагляд за тим, щоб інтереси дітей були захищені, якщо батьки не в змозі або не бажають нести відповідальність або якщо благополуччя дитини знаходиться під загрозою². Цей конституційно-правовий припис конкретизовано в окремих федеральних законах.

Що стосується системи фінансового забезпечення, то вона характеризується такими державними виплатами:

- разова грошова допомога при народженні дитини;
- допомога біженцям, у тому числі тим, які мають дітей;
- додаткові виплати на освіту та лікування дітей;
- додаткові виплати для сімей, які мають дітей-інвалідів;
- соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, які мають

дітей.

Для системи соціальних послуг характерними є: 1) академічна свобода, тобто до освітньої установи може бути зарахована будь-яка особа, якщо вона відповідає всім вимогам вступу; 2) середня та вища освіта – безкоштовні; 3) послуги у сфері охорони здоров'я – безкоштовні за рахунок системи освітнього медичного страхування.

¹ Гонканен-Шоберт П. Німецька спілка захисту дітей (DKSB) : презентація. URL: <http://childrights.org.ua/upload/556472ba16b8a.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

² Хершельман М. Защита прав детей в германки (правовые проблемы). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция*. 2018. № 3. С. 150. DOI: <https://doi.org/10.18384/2310-6794-2018-3-146-160>.

При всьому зазначеному позитиві є й певні проблемні питання. Пов'язані вони в переважній більшості із зростанням впливу адмінресурсу на розвиток сімейних правовідносин. Так, Німеччина підписала «Конвенцію про права дитини» в 1990 р., а у 1992 р. її ратифікувала. У зв'язку з цим у 1997 р. німецькі законодавці провели реформу закону про дитинство, заборонивши застосування будь-яких виховних заходів, що принижують гідність, зокрема «фізичне та емоційне насильство». Але у 2000 р. був змінений параграф 1631 Цивільного кодексу ФРН, згідно з яким у вихованні дітей було заборонено застосовувати «фізичні покарання» і наносити «душевні (психічні) травми». Таким чином, у законодавство Німеччини були введені такі поняття, як «емоційне насильство» і «душевні (психічні) травми», а також було визнано домінування прав дітей над виховними правами батьків¹.

Зокрема, у доповідях німецького правозахисника М. Жиленкова міститься перелік фактичних даних, які підтверджують поступальне розширення повноважень органів державної влади, що призводить до пропорційного пригнічення інституту сім'ї. А саме:

1) зростає кількість випадків вилучення дітей із сім'ї. За останні двадцять років було вилучено 628 тис. дітей (певна частина їх була повернута). Такі цифри є кричущими. Для порівняння, рівень народжуваності становить 682 тис. дітей на рік;

2) у 2014–2015 рр. було багато вилучень дітей-біженців, які в'їхали в країну без супроводу батьків;

3) 60% вилучень припадає на підлітковий вік з 14 до 18 років, тобто тоді, коли діти особливо конфліктні. А у віці, молодшому за 14 років, вилучення відбувається без урахування бажання дитини;

4) головною причиною вилучення дітей із сімей називають так звану «психологічну перевтому батьків» (40%), що по суті є досить розмитою ознакою сімейного неблагополуччя. При цьому на «жорстоке поводження з дітьми» припадає 9% вилучень, а на «сексуальне насильство» всього 1,5% вилучень;

¹ Германский правозащитник: Запад перестал ценить крепкую семью // Красная весна : сайт информ. агентства. 27.02.2017. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/germanskiy-pravozashchitnik-zapad-perestal-cenit-krepkuyu-semyu> (дата звернення: 20.12.2018).

5) у державі існує широкий перелік підстав вилучення дитини з сім'ї. Причому чиновники ювенальної юстиції Німеччини в переважній більшості такі підстави тлумачать на свій розсуд;

6) законодавчо закріплене право співробітників соціальних служб на вилучення дитини з сім'ї на підставі суб'єктивних оцінок без рішення суду робить сім'ю беззахисною перед свавіллям чиновників і фактично позбавляє її особливого захисту держави, незважаючи на те, що право на такий захист закріплене в ст. 6 Конституції ФРН;

7) на практиці існує презумпція винуватості батьків, тобто в ювенальних випадках не чиновники повинні доводити винуватість батьків, а батьки зобов'язані доводити свою невинуватість;

8) відсутня юридична відповідальність чиновників ювенальної юстиції перед батьками і законом;

9) система органів ювенальної юстиції не підконтрольна суспільству;

10) має місце примат права чиновників на суб'єктивну оцінку над природним правом батьків на виховання дітей, що може бути використано для руйнування національної правової системи держави¹.

Схожою є ситуація й у сусідній **Франції**. Так, французька ювенальна юстиція передбачає втручання держави в справи сім'ї та встановлює досить просту процедуру вилучення неповнолітнього з сім'ї за рішенням суду, якщо в його поведінці є ознаки девіантної поведінки або навіть без наявності такої². У Доповіді французькому уряду про стан справ неповнолітніх у судах та в соціальних службах Генеральний інспектор по роботі в соціальних справах П. Навіс і Генеральний інспектор юридичного відділу Б. Катала констатували величезну кількість дітей, відібраних у батьків

¹ JUGENDAMT – двадцять лет уничтожения института семьи в Германии // PBC : информ. портал / Parent All-Russian Resistance. 03.03.2017. URL: <https://rvs.su/statia/jugendamt-dvadcat-let-unichtozheniya-instituta-semi-v-germanii> (дата звернення: 20.12.2018). (По докл. М. Жиленкова «Ювенальная юстиция в Германии»; 27 февр. 2017 г., слушания в Общественной палате Российской Федерации).

² Садовникова М. Н. Как работает ювенальная юстиция во Франции. *Неволя*. 2006. № 8. С. 74–87.

і поміщених до притулків та переданих до прийомних сімей. При цьому зазначалося, що судді і співробітники соціальних служб постійно порушують закон, оскільки між законом і правозастосовною практикою існує величезна різниця. Вражаючим став той факт, що суддям потрібно відбирати дітей у батьків, тому що ефективність їх роботи оцінюється кількістю відібраних дітей: чим більше дітей вони «захищають» таким чином від батьків, тим швидше просуваються службовими сходами. З 2000 р. кількість дітей, вилучених соціальними службами та судами, перевищила 2 млн. Тобто ювенальна юстиція юридично спрямована на збереження інституту сім'ї, а фактично сприяє його руйнуванню¹.

Аналіз ситуації, яка склалася в контексті адміністративно-правового захисту прав дитини в Німеччині, викликає неоднозначне ставлення до неї. З одного боку, піклування про дитину з боку держави є важливою гарантією забезпечення її правового статусу. Але в той же час така надмірна опіка призводить до руйнування інституту сім'ї за рахунок вилучення дитини з сімейного оточення. Вказана практика викликає дуже багато запитань, оскільки переважна більшість європейських держав зорієнтована на деінституціалізацію, тобто визнання пріоритету сімейного виховання та шкоди таких форм догляду, як дитячі будинки й інтернати. Тому, як стверджує Р. Вольф, наразі система захисту дітей у Німеччині знаходиться на роздоріжжі: 1) вона може розвиватися в напрямку зміцнення цілісної демократичної системи допомоги, де висококваліфіковані фахівці разом з особами, що приймають допомогу, тобто сім'ї з дітьми, створюють соціально орієнтовані мультидисциплінарні мережі, які враховують права, обов'язки і відповідальність, а також інтереси і потреби всіх учасників; 2) з іншого боку, система захисту може розвиватися в напрямку авторитарної, антидемократичної системи допомоги, яка обмежена у своїх послугах і залучає фахівців до неуправлінських процедур і бюрократичного способу управління та мало враховує участь усіх учасників сімейних правовідносин².

¹ Цинченко Г. М. Ювенальная юстиция: риски внедрения. *Управленческое консультирование*. 2015. № 8. С. 118.

² Хершельман М. Защита прав детей в Германии (правовые проблемы). *Вестник Московского государственного областного*

Соціально-демократична модель **скандинавських держав** основне навантаження у сфері захисту прав дітей покладає на муніципальний рівень. На державному ж рівні важливим досягненням соціальної політики є соціальне страхування, яке забезпечується Міністерством охорони здоров'я та соціального розвитку. Програма страхування включає виплати дітям до досягнення ними 18-річного віку, а також матерям та батькам, які є одинаками. Діяльність регіональних органів управління спрямована на забезпечення функціонування інститутів охорони здоров'я, які включають шпиталі, ясла, установи для осіб, які мають вади розумового розвитку, психічно хворих дітей тощо. На муніципальному рівні організована робота соціальних служб різного спрямування та характеру. Їх діяльність закріплюється та регламентується спеціальними нормативно-правовими актами. Вони надають такі послуги дітям:

- фінансова підтримка;
- соціальне забезпечення дітей та підлітків;
- допомога дітям та підліткам, які мають різного роду залежності;
- інші послуги.

Таким чином, муніципалітети несуть відповідальність за те, щоб дітям були створені належні умови, які нададуть їм можливість повноцінно розвиватися.

Основне завдання соціальної політики соціально-демократичної моделі скандинавських держав у сфері захисту прав дітей – надати можливість дітям (до 18 років), які проживають в умовах, що шкодять їх здоров'ю та нормальному розвитку, необхідну допомогу та захист і вимагати забезпечення та охорону належних умов життя для дітей (Акт національного страхування, 1966 р.). Окрім того, існує спеціальний законодавчий акт «Закон про благополуччя дітей та юнацтва», який застосовується в тих випадках, коли діти не забезпечуються належним доглядом з боку батьків або опікунів (піклувальників), а тому муніципалітет,

відповідно до встановлених норм, вимушений узяти на себе відповідальність за їх життєдіяльність та соціалізацію¹.

Проте ситуація, яка складається у випадках вилучення дітей органами влади з сімейного оточення, дещо відрізняється від згадуваних нами вище держав консервативної моделі розвитку суспільних відносин. Фахівці з проблем молоді вважають методи ювенальної юстиції скандинавських держав грамотними і розробленими на вищому рівні, оскільки заходи примусу застосовуються тільки в тому випадку, якщо є аргументовані факти про те, що дитина потребує їх захисту. Перед тим як позбавляти батьків їх прав, проводяться бесіди та консультування з усіма учасниками процесу. У **Фінляндії**, наприклад, існує безліч служб, діяльність яких полягає саме в наданні допомоги сім'ям, батькам і дітям. Крім того, в особливо проблемних випадках вони можуть отримати допомогу в соціальних службах і службі захисту дітей.

Початок взаємовідносин зі службою захисту дітей або соціальними службами (зарахування в клієнти) найчастіше починається з того, що дитина або батьки звертаються в ці служби з проханням про допомогу. Можливі також випадки, коли персонал школи або дитячого садка разом з батьками звертається до соціального працівника для проведення оцінки необхідності надання допомоги. У результаті такого звернення батькам може бути запропонована помічниця по господарству, особистий психолог, помічник, який буде допомагати дитині зі шкільними завданнями, наставник в особистих і інтимних питаннях тощо. Тобто служба не обмежує права, а навпаки, допомагає сім'ї вийти зі складної ситуації. При цьому багато фахівців, які працюють з дітьми та сім'ями, зобов'язані повідомляти в службу захисту дітей про можливі порушення. Наприклад, працівники дитячих садків та шкіл повинні звернутися із заявою в службу захисту дітей, якщо в них виникла підозра щодо того, що дитина потребує допомоги. Але, як правило, фахівці спочатку обговорюють ці питання з сім'єю².

¹ Социальные институты защиты детства : учеб. пособие / О. А. Селиванова, Л. Л. Мехришвили, Т. С. Микулина, С. А. Быков. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2015. С. 69.

² Служба защиты детей и социальные службы // Lastensuojelu.info : веб-портал / разраб. Центр. союз защиты детей

Служба захисту дітей Фінляндії організовує роботу за принципом: допомога надається в першу чергу таким чином, щоб дитина залишилася в сім'ї і в звичному для неї оточенні. Якщо становище сім'ї і дитини вимагає зовнішнього втручання, то головним принципом надання допомоги стає використання найбільш м'яких способів. У системі захисту дітей такі способи називаються способами амбулаторної (нестационарної) допомоги сім'ї. Амбулаторна соціальна підтримка є завжди добровільною і ґрунтується на співробітництві з сім'єю. Найбільша частина роботи по захисту дітей здійснюється саме у вигляді амбулаторної соціальної підтримки.

Муніципальні органи влади, у свою чергу, повинні організовувати і вдосконалювати систему соціального обслуговування, охорони здоров'я та освіти, денного догляду за дітьми, а також інших послуг, призначених для дітей, молодих людей і сімей з дітьми, з метою забезпечення підтримки у вихованні батькам, опікунам та іншим особам, відповідальним за догляд за дітьми і їх виховання, а також з метою виявлення необхідності надання вказаним особам особливих заходів підтримки. За потреби муніципалітет повинен організувати діяльність з підтримки дітей і молодих людей, які мають необхідність в особливих заходах підтримки¹.

Дещо іншою є ситуація в сусідній **Швеції**, оскільки її соціальні служби є не такими демократичними, як у Фінляндії, проте не настільки авторитарними, як у Франції чи Німеччині.

Неповнолітні в Швеції знаходяться під захистом як міжнародного, так і національного законодавства. Загалом Швеція дуже серйозно ставиться до прав дітей і захисту їх від погроз і насильства, тому уряд і муніципалітети прагнуть забезпечити дітям і підліткам гарне дитинство.

За шведським законодавством:

Фінляндії. URL: <https://www.lastensuojelu.info/ru/uslugi-dlya-semey-s-det-mi/sluzhba-zashchity-detey-i-sotsial-nyye-sluzhby/> (дата звернення: 20.12.2018).

¹ Закон [Фінляндії] о защите детей 13.4.2007/417 = Lastensuojelulaki venäjäksi : с изм. и доп., вступ. в силу 01.08.2014. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2007/ru20070417_20131292.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

- діти є повноправними членами суспільства;
- щодо дітей заборонено застосовувати будь-яке психологічне і фізичне насильство;
- у всіх дітей рівні можливості, тому в школах все безкоштовно;
- забезпечується принцип гендерної рівності;
- кожній дитині гарантується розвиток «у своєму темпі».

Основні норми, що визначають відповідальність суспільства за неповнолітніх, викладені в Законі про соціальні служби. Цей закон містить в собі положення про допоміжні та превентивні заходи, що приймаються за згодою самих громадян.

Якщо сім'я опинилася в складних життєвих обставинах, соціальні служби допомагають та сприяють батькам у їх подоланні. Але у випадках, коли вони не погоджуються із запропонованими їм необхідними заходами впливу, законодавство передбачає можливість примусової передачі дітей під опіку держави.

Автори законів «Про соціальні служби» 2001 р. та «Про спеціальні норми опіки неповнолітніх» 1990 р. хотіли захистити дітей, яким загрожує небезпека, але соцпрацівники та судді адміністративних судів у багатьох випадках застосовують їх волюнтаристськи, особливо в тих ситуаціях, де очевидних законних підстав вилучати дитину з сім'ї немає. Мали місце випадки, коли уповноважені особи перекручували саму суть законодавчого акту і, таким чином, вирішували з його допомогою проблеми бездітних пар. Таку свободу в тлумаченні та застосуванні закону дає неоднозначне формулювання норми статті, зазначаючи про «...інші домашні обставини»¹.

Шведські експерти називають поміщення дітей у прийомні сім'ї «індустрією викрадення та опіки дітей» або використовують термін «індустрія насильства над дітьми і руйнування сімей», маючи на увазі важкі психологічні травми, які наносяться дітям і їх батькам. При цьому вони зазначають, що існують окремі випадки, у яких дітей необхідно примусово помістити в іншу родину, але подібні ситуації мають місце лише в незначній частині всіх

¹ Доклад [Генеральному секретарю Совета Европы] о случаях изъятия детей из семей в Швеции и соседних Скандинавских странах : от 10 дек. 2012 г. URL: <http://www.familypolicy.ru/rep/int-13-047-nkmr.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

випадків, які підпадають під юрисдикцію Закону про спеціальні норми опіки неповнолітніх. У всіх інших випадках, коли в родині виникають тимчасові проблеми, можна і потрібно їх вирішувати менш радикальними способами.

У Доповіді Комітету ООН з прав дитини від 2009 р. у заключних зауваженнях до звіту Швеції члени Комітету ООН висловили стурбованість великою кількістю випадків вилучення дітей і передачі їх в інші сім'ї або приміщення в дитячі будинки. Комітет рекомендував Швеції вжити заходів по боротьбі з причинами поширення таких випадків, зосередитися на захисті сім'ї як природного для дитини середовища і докласти зусиль до того, щоб дітей передавали в нові сім'ї або дитячі будинки лише в тих випадках, коли це служить інтересам самих дітей. Такі ж рекомендації отримала й Норвегія в 2010 р.¹.

Тим не менше, аналіз міжнародної практики показав досить високий рівень розвитку та забезпечення прав дитини в скандинавських державах. Основними ідеями адміністративно-правового захисту прав дитини в них є такі:

- значну частину витрат на соціальні потреби розвитку дитини бере на себе держава й основним джерелом перерозподілу коштів є державний бюджет;

- держава несе основну відповідальність за соціальне благополуччя населення, тобто є основним джерелом надання соціальних послуг у сфері освіти та охорони здоров'я;

- основними принципами соціально-правової політики у сфері розвитку дитини та забезпечення її прав є солідарність та соціальна справедливість;

- економічний механізм реалізації соціально-правової політики щодо дитини здійснюється через систему перерозподілу бюджету та соціально-страхових фондів, де частка соціальних видатків на потреби розвитку дитини є досить високою. Наприклад, у Швеції діти щомісяця отримують виплати грошової допомоги незалежно від доходів батьків. Додаткові кошти отримують сім'ї, які мають трьох і більше дітей, та сім'ї, які мають дітей-інвалідів. Але в переважній більшості зобов'язання щодо виплати коштів таким сім'ям беруть на себе недержавні організації. Навчальні

¹ Цинченко Г. М. Ювенальная юстиция: риски внедрения. *Управленческое консультирование*. 2015. № 8. С. 119.

матеріали, транспорт, шкільне харчування надається дітям безкоштовно;

- середня та вища освіта – безкоштовні;
- послуги у сфері охорони здоров'я – безкоштовні, зокрема такі послуги забезпечуються за рахунок коштів загального соціального страхування¹.

Як бачимо, соціально-правова політика західних держав спрямована на дитину як індивіда, його індивідуальні права та гарантії; сприяє відновленню та підтримці соціального функціонування дитини; планує, розвиває і реалізовує програми та послуги, спрямовані на задоволення основних потреб дитини; розвиває систему незалежного державно-суспільного контролю. Тобто дослідження показало досить цікавий міжнародний досвід реалізації та захисту прав дитини в окремих державах з ліберальним, консервативним та соціал-демократичним розвитком суспільних відносин. Враховуючи викладене, основними напрямками законодавчого розвитку вітчизняної системи захисту прав дитини варто вважати наступні: 1) розроблення та впровадження ювенальних програм захисту прав дитини уповноваженими суб'єктами органів публічної адміністрації; 2) розроблення та прийняття Ювенального кодексу України².

Перспективи організаційно-правового розвитку, у свою чергу, передбачають:

- необхідність утворення Єдиного автоматизованого державного реєстру дітей, у якому будуть акумулюватися дані про дітей за різними категоріями, наприклад, ті, які опинилися без батьків та потребують усиновлення; ті, які перебувають у складних життєвих обставинах; ті, які вчинили правопорушення тощо;
- розвиток ювенальної медіації як у справах, які передбачають кримінальну відповідальність, так і в справах про адміністративні правопорушення;

¹ Социальные институты защиты детства : учеб. пособие / О. А. Селиванова, Л. Л. Мехришвили, Т. С. Микулина, С. А. Быков. Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2015. С. 70–73.

² Коломоец Н. В. Основные направления либеральной, консервативной и социал-демократической модели государственной политики отдельных западных стран в сфере защиты прав детей. *Право и закон*. 2018. № 4. С. 131.

- державну підтримку наукових досліджень у сфері захисту прав дитини;
- необхідність загальнодержавного соціального страхування осіб, які не досягли повноліття.

5.2 Удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав дитини в Україні

Досвід минулих років показав, що останнім часом відбуваються певні зрушення в нормах чинного законодавства щодо захисту прав дитини. На жаль, у переважній більшості зміни до актів державної влади вносяться лише після того, коли ситуація вже вийшла з-під контролю, тому правотворчі дії спрямовані не на упередження та недопущення протиправної поведінки, а на припинення тієї ситуації, яка вже склалася в суспільстві.

Значним досягненням, зрештою, на нашу думку, стало закріплення в 2018 р. юридичної відповідальності за дії, які кваліфікуються як булінг (цькування). Така необхідність запровадження заходів впливу за фізичне, економічне, сексуальне насильство над дитиною назріла вже давно. Адже за результатами дослідження, проведеного ЮНІСЕФ у 2017 р., було встановлено, що 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу¹. З них 39% з усіх звернень надходили від дітей, 29% – від учителів, ще 5% – від сторонніх людей, а решта – від батьків.

Законодавець під булінгом запропонував розуміти діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному

¹ Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу // UNICEF – Україна : офіц. сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html (дата звернення: 20.12.2018).

здоров'ю потерпілого¹. Наведене визначення було введене в обіг та закріплене в статті 173-4 КУпАП, яка передбачає адміністративну відповідальність, що застосовується як до самих неповнолітніх, так і до їх батьків, малолітніх осіб, а також передбачено обставину, яка обтяжує покарання – вчинення таких дій групою осіб.

Перше рішення у справі за вчинення булінгу (цькування) щодо учасника освітнього процесу було винесене суддею Бориспільського міськрайонного суду Київської області 5 лютого 2019 р. та передбачало собою застосування стягнення до батьків у вигляді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що разом із судовим збором склало понад 1200 грн.² Таким чином, механізм реалізації цієї норми був запущений та має свої правові наслідки.

Іншою важливою новелою вітчизняного законодавства стало формування та введення в дію Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства і насильства за ознакою статі. Реєстр передбачає собою автоматизовану інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передання), знеособлення і знищення визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі³.

Мета формування та введення вказаного Реєстру в дію обумовлювалася необхідністю:

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33.

² Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05.02.2019, справа № 359/933/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79641598?fbclid=IwAR1wYRhWvEAQDno9dM770-kOLoJ8wSnjdHSM5mH2W_cT_pl2BCI8jtUiCs (дата звернення: 05.02.2019).

³ Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234. *Урядовий кур'єр*. 2019. 2 квіт.

- захистити життєво важливі інтереси постраждалих осіб, зокрема дітей;
- запобігти повторним випадкам насильства;
- забезпечити здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству;
- забезпечити здійснення обліку випадків насильства, узагальнення та аналіз інформації про насильство;
- створити умови для надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству, визначеними статтею 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», та статтею 71 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- забезпечити здійснення координації діяльності уповноважених суб'єктів шляхом оптимізації їх інформаційної взаємодії¹.

Потребує свого формування та ведення й Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього. Обумовлено це тим, що злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи є особливо небезпечними злочинами, які тягнуть за собою особливо тяжкі наслідки, завдають серйозної шкоди життю та здоров'ю особі, яка не досягла 14 років. Адаптація таких дітей до нормального життя стає дуже складною, тривалою і не завжди успішною справою для цілої низки фахівців – медиків, психологів, психіатрів тощо.

Більше того, останніми роками кількість таких злочинів зростає. Педофілія (розлад сексуальної переваги), на жаль, має тенденцію до поширення. Науковці, психологи, психіатри сперечаються щодо причин виникнення та поширення випадків педофілії. Але, згідно з міжнародним класифікатором хвороб, педофілія належить до групи розладів сексуальної переваги, які, як правило, проявляються в постійній або переважній сексуальній перевазі дітей препубертатного віку (10-14 років) або раннього

¹ Там само.

пубертатного віку (5-10 років), і має своє визначення – F65.4 «Розлад сексуальної переваги» за МКХ-10¹.

У такому Реєстрі мають міститися відомості про осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього. Тобто має бути створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюватиметься збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних про осіб, які вчинили злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього².

Держателем указанного Реєстру, у свою чергу, має бути Міністерство внутрішніх справ України, а користувачами – керівники прокуратур та органів досудового розслідування, прокурори, слідчі та інші уповноважені особи органів Національної поліції та Державного бюро розслідувань.

Право на отримання інформації щодо факту перебування конкретної особи в Єдиному реєстрі злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої особи, у зв'язку із прийняттям її на роботу повинні також мати керівники дошкільних навчальних закладів, середніх навчальних закладів, позашкільних навчальних закладів, закладів охорони здоров'я або іншої установи та організації, зобов'язаної здійснювати нагляд за малолітніми особами або надавати послуги

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України № 6607 від 21.06.2017 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього)» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (дата звернення: 20.12.2018).

² Проект Закону України № 6607 від 21.06.2017 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього)» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62078&pf35401=427101> (дата звернення: 20.12.2018).

медичного, навчального та соціального характеру (наприклад, керівники дитячих таборів, санаторіїв тощо)¹.

У пояснювальній записці до законопроекту, який передбачає впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, зазначається, що досвід іноземних країн знає різні способи та заходи протидії таким злочинам. Одним із найпоширеніших є так звана «хімічна кастрація», яка полягає в застосуванні до особи певного медичного препарату, що пригнічує сексуальний потяг (лібідо) та сексуальну активність. Перспективи впровадження такого покарання у вітчизняну практику також мають бути розглянуті законодавцем. Адже ведення Реєстру та застосування тих покарань, які містяться в чинному законодавстві щодо такої категорії злочинців, є недостатніми заходами примусу.

Так, щонайменше 48 штатів у США (Каліфорнія, Флорида, Джорджія, Айова, Луїзіана, Монтана, Орегон, Техас, Вісконсін та інш.) у різний час застосовували такий спосіб. Медикаментозна профілактика статевих злочинів застосовується в багатьох європейських державах (Великобританії, Франції, Німеччині, Данії, Швеції, Польщі, Норвегії, Естонії) та в інших країнах, таких як Канада та Ізраїль. За даними Великої Британії, дія урядової програми щодо надання засудженим особам (педофілам) препаратів, які пригнічують лібідо та сексуальну активність, скоротила рецидиви статевих злочинів з 40% до 5%, а в Німеччині з 80 % до 3%².

Застосування примусової хімічної кастрації також були закріплені на законодавчому рівні в Республіці Казахстан та

¹ Там само.

² Пояснювальна записка до проекту Закону України № 6607 від 21.06.2017 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього)» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (дата звернення: 20.12.2018).

в Киргизії, а в Російській Федерації законодавець виявився більш гуманним та застосовує її лише за добровільною згодою правопорушника.

Певна річ, хімічна кастрація не є безумовним засобом у боротьбі з цим ганебним явищем. Але поряд із перспективою впровадження Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітньої чи малолітнього, такі заходи примусу медичного характеру мають бути передбачені чинним законодавством.

Іншою, не менш важливою новелою вітчизняного законодавства стало посилення юридичної відповідальності за несплату аліментів. Так, 28 серпня 2018 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту прав дітей на належне утримання», який збільшив розмір штрафних санкцій та закріпив ту обставину, що саме дитина є власником аліментів, а не хтось один з її батьків, представників тощо¹. Окрім того, Законом було врегульовано питання щодо строків та порядку виїзду дитини за кордон, а також встановлено, що мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину становить не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, а мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину – розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (він може бути присуджений судом у разі достатності доходу платника аліментів). Указаним Законом закріплюється положення про те, що контроль за цільовим витрачанням аліментів буде здійснюватися органом опіки та піклування у формі інспекційних відвідувань одержувача аліментів (планово) та позапланово (однак не більше одного разу на три місяці) за заявою платника аліментів (крім тих, які мають заборгованість зі сплати аліментів), а заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини у встановлених законом розмірах стає підставою для подання на звільнення або відмову в призначенні на адміністративні посади відповідних державних

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : закон України від 03.07.2018 № 2475-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 36. Ст. 272.

службовців. Установлено також, що дочка або син звільняються судом від обов'язку утримувати матір, батька, як це зазначено в ст. 51 Конституції України, та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо такі батьки не сплачували аліменти і в них існувала заборгованість по сплаті аліментів, що сукупно перевищує суму аліментів за три роки тощо¹.

Указані новели не є вичерпними, законодавство постійно розвивається в цьому напрямку, зокрема й за рахунок проведення монографічних досліджень. Наша робота не стала винятком, тому в процесі підготовки та написання цього монографічного дослідження ми також намагаємося формувати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення норм чинного законодавства у сфері забезпечення прав дитини.

У попередніх розділах неодноразово наголошувалося на тому, що Україна не виконує міжнародні зобов'язання, які вона бере на себе за умовами ратифікації різного роду міжнародних договорів, конвенцій, пактів і т. д. Тому з метою врегулювання цього питання та посилення відповідальності за невиконання чи неналежне виконання посадовими особами умов міжнародних договорів пропонуємо ст. 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення доповнити відповідними положеннями та викласти її в такій редакції:

«Стаття 14. Відповідальність посадових осіб.

Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення, правил міжнародних договорів і міжнародних зобов'язань та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків.»

Таке нововведення має обов'язково відображатися і в особливій частині КУпАП. Тому главу 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління», пропонуємо доповнити **статтею 188-52**

¹ Тетеря І. Новели закону про посилення захисту права дитини на належне утримання // Ліга. Блоги : портал. 27.08.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/%D1%96teterya/article/30860> (дата звернення: 20.12.2018).

«Порушення законодавства про міжнародні договори та міжнародні зобов'язання», яку пропонуємо викласти в наступній редакції:

«Порушення правил міжнародних договорів уповноваженою посадовою особою органів державної влади або місцевого самоврядування, систематичне ухилення від виконання або неналежне виконання міжнародних зобов'язань, -

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від двохсот п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, -

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік».

Такі справи мають бути віднесені до компетенції місцевих адміністративних судів, тому необхідно обов'язково внести зміни до статті 221 КУпАП з тим, щоб розширити підвідомчість суддів районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів щодо розгляду зазначених справ. Право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 188-52, має бути віднесене до компетенції органів Національної поліції України, тому відповідні зміни мають бути обов'язково внесені і до п. 1, ч. 1, ст. 255 КУпАП.

Впровадження цієї норми надасть можливість не тільки забезпечити реалізацію міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини, але й поширюватиметься на інші сфери суспільних відносин.

Це не єдині зміни, які ми пропонуємо внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення, адже чинне адміністративно-деліктне законодавство не спроможне повною мірою забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів дитини. Тому пропонуємо доповнити **ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання»** п. 3 (із подальшим зміщенням усіх інших пунктів без зміни їх змісту на одну позицію):

«Неналежне поводження з дитиною, тобто нездатність батьків або осіб, що їх замінюють, забезпечувати мінімальний догляд за розвитком дитини, у результаті чого порушується її фізичний, розумовий чи емоційний стан або виникає загроза такого погіршення,-

тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян».

При цьому мінімальним доглядом за розвитком дитини варто вважати дії батьків або осіб, що їх замінюють, які спрямовані на:

1. Забезпечення дитині достатнього життєвого рівня, який включає в себе, окрім харчування, житла та одягу, ще й можливість отримувати медичні та освітні послуги;
2. Нівелювання будь-яких проявів завдання фізичної, моральної або матеріальної шкоди дитині;
3. Недопущення випадків зловживання алкогольними, наркотичними чи психотропними речовинами чи залишення дитини без догляду тощо.

До основних ознак неналежного поводження з дитиною, при цьому, варто віднести:

- очевидні прояви недоїдання, апатію та млявість;
- випрошування їжі в сторонніх осіб та жебрацтво;
- низький рівень особистої гігієни;
- залишення дитини без нагляду;
- потреба в медичному догляді тощо.

Необхідність введення цього положення обумовлюється, зокрема, характером наслідків, які виникають у результаті неналежного поводження з дитиною, оскільки частина перша вказаної статті цього не передбачає. Наслідками, відповідно, є порушення фізичного, розумового чи емоційного стану дитини або виникнення загрози такого погіршення.

Наступне, на чому хотілося б більш детально зупинитися, це перспектива розвитку процесу медіації у справах про адміністративні правопорушення. На сьогодні певні кроки в напрямку досудового врегулювання конфліктів або примирення за участі неповнолітньої особи намагаються впровадити в кримінальному процесі. Провадження у справах про адміністративні правопорушення не мають бути винятком, оскільки основне завдання адміністративно-деліктного

законодавства полягає в тому, щоб запобігти вчиненню правопорушень, виховувати громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції й законів України, поваги до прав, честі й гідності інших громадян тощо. Тобто неповнолітня особа, яка своїми діями завдала шкоди іншій особі, має дійсно усвідомити протиправний характер своєї поведінки та відчутти увесь тягар тих негативних наслідків, які можуть наступати у зв'язку із вчиненням правопорушень. При цьому вирішення конфлікту шляхом примирення не повинно мати на увазі приниження неповнолітнього правопорушника, а навпаки, – сформувати в нього відповідальне ставлення до своєї поведінки.

Відповідно до норм чинного законодавства всі рішення у справах про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, приймаються виключно судами. Оскільки адміністративні делікти за своїм змістом є незначними правопорушеннями, тобто не становлять суспільної небезпеки, доречним вбачається оптимізувати провадження в таких справах та розглянути можливість врегулювання відносин між потерпілим і неповнолітнім правопорушником саме за рахунок залучення ювенального медіатора. Такий підхід надасть можливість розвантажити суди; вирішити питання щодо задоволення матеріальної чи моральної шкоди потерпілого; перетворити каральну функцію стосовно неповнолітнього на виховну.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КУпАП окремою статтею **22-1 «Можливість звільнення неповнолітнього від адміністративної відповідальності за участі ювенального медіатора»**, яку викласти в такій редакції:

«Особа у віці від 16 до 18 років, яка вчинила правопорушення, передбачене цим Кодексом, може бути звільнена від адміністративної відповідальності за умови залучення ювенального медіатора на стадії порушення справи про адміністративне правопорушення та за умови досягнення згоди щодо відновлення матеріальної, моральної та іншої шкоди, завданої потерпілій особі неповнолітнім.

Якщо згода щодо відновлення матеріальної, моральної та іншої шкоди не була досягнута на стадії порушення справи про адміністративне правопорушення, справа для розгляду та прийняття обґрунтованого рішення направляється до суду».

Певна річ, медіатор як учасник адміністративно-деліктних правовідносин не може бути наділений правом і повноваженнями приймати рішення у справах про адміністративні правопорушення, він може лише сприяти неповнолітньому та потерпілій особі в пошуку рішення, заснованого на домовленостях і згоді, які відображають інтереси і потреби сторін провадження. При цьому процес медіації повинен зберігати за сторонами всю повноту влади і впливу на процес вироблення і прийняття рішення у справі, а також на зміст цього рішення. Тобто медіація, як процедура, за своєю суттю є так званим відновлювальним механізмом, спрямованим на конструктивне вирішення справи.

Зазначені пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства в контексті захисту прав дитини уявляються важливими та необхідними. Проте ключовим нормативно-правовим актом для неповнолітньої особи, її батьків або осіб, що їх замінюють, і уповноважених суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини має все ж таки стати **Ювенальний кодекс України**. Необхідність його прийняття є очевидною, оскільки: 1) дитина є спеціальним суб'єктом правовідносин; 2) вона має властивий тільки їй правовий статус; 3) особа у віці до 18 років має широкий комплекс галузевих і міжгалузевих прав та обов'язків; 4) систематизація ювенального законодавства надасть можливість кожній дитині бути обізнаною у сфері своїх правових можливостей; 5) прийняття Ювенального кодексу України стане основою формування та розвитку ювенальної політики в державі.

Процедура розробки та прийняття такого кодифікованого акту не може бути простою, оскільки, по-перше, необхідно буде систематизувати всі права, якими наділена неповнолітня особа; по-друге, необхідно охопити всі категорії дітей, зокрема дітей з особливими потребами та формами розвитку, дітей-біженців та дітей, постраждалих у збройних конфліктах, тощо; по-третє, потрібно буде врахувати всі сфери суспільних відносин, до яких залучена дитина; по-четверте, необхідно впорядкувати та внести зміни до супутніх нормативно-правових актів у зв'язку з розробкою та прийняттям Ювенального кодексу України; по-п'яте, Кодекс має пройти процедуру громадського обговорення й ряд інших не менш важливих процесуальних вимог.

Деякі напрацювання в цьому напрямку були здійснені й нами. Зокрема була розроблена орієнтовна структура Ювенального кодексу України. Певна річ, ми не можемо претендувати на першість у розробці цього документа, оскільки спроби систематизувати матеріальні та процесуальні норми ювенального законодавства здійснювалися й раніше, зокрема в цьому напрямку досить плідно працювала О. Максименко, яка також запропонувала теоретичну модель Ювенального кодексу України, проте викласти свою думку і позицію з цього питання є нашим правом.

Так, Ювенальний кодекс України має складатися з таких розділів:

I Розділ. «Загальні положення» – має увібрати в себе норми, пов'язані із загальним визначенням термінів, основами ювенального законодавства; визначити, що є благополуччям дитини і що є захистом її прав. Основою цього розділу має стати Закон України «Про охорону дитинства»;

II Розділ. «Права дитини». У розділі має бути акумульований максимальний перелік прав, свобод та законних інтересів дитини, який має ґрунтуватися на рівності всіх дітей і враховувати положення міжнародних стандартів.

III Розділ. «Основи ювенального законодавства у сфері освіти» – має містити положення щодо врегулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації дитиною її конституційного права на освіту;

IV Розділ. «Основи ювенального законодавства у сфері охорони здоров'я» – має складатися з норм, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації дитиною її конституційного права на охорону здоров'я;

V Розділ. «Основи ювенального законодавства у сфері реалізації дитиною її трудових прав» – має містити перелік норм і стандартів, необхідних і достатніх для того, щоб дитина була обізнаною у своїх трудових правах та могла їх захистити в разі порушення;

VI Розділ. «Основи ювенального законодавства у сфері реалізації дитиною її житлових прав». Розділ має містити матеріальні й процесуальні норми, які закріплюють право дитини на житло;

VII Розділ. «Обов'язки дитини» – має складатися з переліку обов'язків дитини, які покладають на неї в різних сферах суспільних відносин;

VIII Розділ. «Гарантії реалізації та забезпечення прав дитини» – важливий розділ Кодексу, який має містити як матеріальні норми, які мають застосовуватися державою і уповноваженими суб'єктами з метою реалізації та забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів дитини, так і процесуальні норми, тобто закріплювати механізми реалізації вказаних вище матеріальних норм;

IX Розділ. «Суб'єкти захисту прав дитини» – має складатися з вичерпного переліку суб'єктів, уповноважених на захист прав дитини. В основу цього розділу обов'язково має бути покладений Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;

X Розділ. «Дитина і сім'я». Розділ має відображати взаємні права і обов'язки дитини в сім'ї;

XI Розділ «Дитина і суспільство» – має закріплювати правове положення дитини в суспільстві;

XII Розділ. «Дитина і держава» – має містити норми, які закріплюють правові можливості дитини в державі і порядок взаємодії дитини з органами державної влади;

XIII Розділ. «Ювенальна юстиція» – також дуже важливий розділ, оскільки він надасть можливість нарешті впровадити стандарти ювенального правосуддя у вітчизняну практику. В той же час положення цього розділу мають бути науково обґрунтованими та відповідати міжнародним стандартам;

XIV Розділ. «Відповідальність за порушення ювенального законодавства» – має містити положення, які закріплюють юридичну відповідальність держави, уповноважених суб'єктів, батьків чи осіб, що їх замінюють, за порушення норм ювенального законодавства;

XV Розділ. «Міжнародне співробітництво у сфері реалізації та захисту прав дитини». У розділі мають бути закріплені основні механізми взаємодії вітчизняних органів державної влади з міжнародними інституціями у сфері захисту прав дитини;

XVI Розділ. «Прикінцеві положення» – має містити норми, які допоможуть систематизувати ювенальне законодавство та забезпечити його реалізацію.

З викладеного можемо зробити висновок про те, що перед вітчизняною правотворчою і правореалізаційною практикою стоять дуже важливі завдання. Ювенальне законодавство має бути впроваджене в життя, адже дитина є окремим, самостійним суб'єктом правовідносин, які повинні бути регламентовані та гарантовані державою. Ювенальні стандарти мають стати основою формування правосвідомості дитини та її правової культури.

5.3 Напрямки оптимізації системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні

Упродовж останніх років здійснено чимало кроків у напрямку вдосконалення нормативного регулювання та розвитку широкого спектра інституційних механізмів захисту та охорони дитинства. Наприклад, прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей, поліпшено стан превентивної та профілактичної роботи, здійснено спроби створити ефективну систему виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, тощо. На особливу увагу заслуговують схвалені та затверджені Президентом України, Кабінетом Міністрів України стратегії і програми, серед яких Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, Стратегія розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року, Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, план дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки та ряд інших¹.

Обумовлена така нормотворча активність тим, що актуальною залишається проблема відсутності єдиної узгодженої

¹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. *Урядовий кур'єр*. 2018. 22 груд.

системи реалізації та захисту прав дітей в Україні, неналежне врахування кращих інтересів і думки дитини при прийнятті рішень, які її стосуються. У роботі органів, служб, закладів, установ та інших уповноважених суб'єктів, які відповідають за проведення соціально-виховної і профілактичної роботи, надання соціальних, освітніх та інших видів послуг, є відсутність дієвих профілактичних і корекційних програм поведінки, програм надання послуг дітям та їх сім'ям, спрямованих на зменшення впливу факторів ризику, які зумовлюють протиправну поведінку дітей тощо. Усі ті послуги, що можуть отримати неповнолітні, які вчинили правопорушення, переважно спрямовані на виправлення вже сформованої протиправної поведінки, а не на подолання факторів, що зумовили таку поведінку. При цьому зазначені послуги не враховують особливостей хлопців і дівчат, оскільки державна статистика в цій сфері не ведеться. До того ж виконання більшості функцій, пов'язаних з профілактикою та протидією злочинності серед дітей, покладено на органи Національної поліції, МВС та Мін'юсту. Разом з тим ефективна профілактика злочинності, формування ціннісних життєвих орієнтирів та правосвідомості молоді, у тому числі шляхом навчально-виховного впливу, нерозривно пов'язана з діяльністю інших органів, служб та установ, зокрема МОН, Мінсоцполітики, Мінмолодьспорту, облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування. Тому можемо говорити про те, що сьогодні не визначено спільних заходів з об'єднання зусиль усіх заінтересованих органів (яскравим прикладом стала сфера профілактики злочинності серед дітей та забезпечення реабілітації правопорушників, оскільки системна роз'єднаність державних інститутів не дає змоги досягти позитивних результатів у сфері захисту дитини від криміногенного середовища і повною мірою реалізувати державну політику у сфері юстиції щодо дітей, і так по всіх напрямках)¹.

За таких умов стратегічною метою забезпечення прав дитини в контексті оптимізації системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є, по-перше, створення сприятливого середовища для виховання, навчання, розвитку дитини та ефективної системи забезпечення

¹ Там само.

реалізації її прав, а по-друге, удосконалення державного механізму забезпечення прав дитини.

Основними кроками на шляху до реалізації поставленої мети Президент визначив наступні:

- 1) у сфері розвитку дитини:
 - створити умови для самовираження та розвитку дитини;
 - установити мінімальні стандарти безпеки і благополуччя дитини;
 - подолати дитячу бездоглядність, безпритульність, бродяжництво;
- 2) у сфері охорони дитинства та прав дитини:
 - створити ефективну систему охорони дитинства;
 - забезпечити запобігання соціальному сирітству та інституціалізації дітей;
 - забезпечити врахування кращих інтересів і думки дитини (відповідно до її віку та рівня розвитку) під час прийняття рішень, що стосуються дитини;
 - створити умови для розвитку і виховання дітей у сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних;
 - здійснити реформування інтернатних закладів і сприяти їх поступовій ліквідації;
 - забезпечити неухильне дотримання законодавства про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту стосовно дітей, у тому числі дітей, розлучених із сім'ями;
 - зменшити кількість дітей – жертв насильства та всіх форм експлуатації, а також дітей, які перебувають у конфлікті із законом;
 - створити умови для недопущення безпосередньої участі дітей у збройних конфліктах, здійснювати всі можливі заходи щодо забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій та збройних конфліктів;
- 3) у сфері надання публічних послуг:
 - упровадити послуги, що базуються на дружньому підході до дитини, насамперед медичні, соціальні, юридичні;
 - забезпечити всім дітям рівний доступ до необхідних їм послуг незалежно від стану здоров'я, етнічного та соціального походження, віросповідання, місця проживання, громадянства або інших ознак;

- запровадити та забезпечити функціонування системи послуг раннього втручання з метою створення сприятливих умов життєдіяльності для дітей, які мають порушення розвитку, підтримки сімей, у яких вони виховуються, запобігання відмовам батьків від дітей, які мають порушення розвитку, інвалідизації дитячого населення;

- забезпечити державну реєстрацію народження дітей на тимчасово окупованій території України та в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження;

4) у сфері ювенальної юстиції:

- упровадити ефективну систему правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів;

- здійснити ефективні заходи, спрямовані на ресоціалізацію та реабілітацію неповнолітніх засуджених і звільнених осіб з їх числа .

З приводу останнього пункту триває багато дискусій, оскільки на сьогодні система заходів, спрямованих на профілактику правопорушень серед дітей, містить ряд недоліків, зокрема:

- відсутній механізм координації та моніторингу діяльності державних органів, установ і закладів, недержавних організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень серед дітей;

- відсутня статистика за ознакою статі, що негативно впливає на здійснення профілактики правопорушень та реабілітацію дітей;

- відсутня ефективна практика розроблення і затвердження програм профілактичної роботи, що передбачають загальні вимоги до профілактики, зміст такої роботи, моніторинг результативності;

- відсутні дієві механізми роботи з вразливими групами дітей, які з різних причин перебувають у сфері дії юстиції щодо дітей;

¹ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 2 верес.

– неузгодженість між уповноваженими суб'єктами спільного комплексу принципів і цілей профілактики правопорушень серед дітей, ролі кожного в її здійсненні та ступеня залучення, розуміння підходів, спрямованих на сприяння зменшенню кількості правопорушень, що базуються на наявному досвіді, у тому числі міжнародному.

Крім того, останнім часом зберігається тенденція до зменшення кількості суб'єктів, що надають соціальні послуги, зокрема послугу із соціальної профілактики. На рівні місцевого самоврядування недостатньо уваги приділяється попередженню і профілактиці правопорушень серед дітей, зокрема спостерігається відсутність ініціатив у територіальних громадах щодо розвитку профілактичних послуг для дітей та молоді з урахуванням потреб громади, стратегічного планування таких послуг, запровадження механізмів здійснення контролю та оцінки якості.

Зазначені проблеми та обмежене фінансування заходів, спрямованих на попередження і профілактику правопорушень, призводять до неефективності їх застосування. Тому для забезпечення системного підходу до профілактики протиправної поведінки серед дітей Уряд запропонував:

1) запровадити механізм міжвідомчої координації дій з метою профілактики правопорушень серед дітей, що передбачатиме, зокрема, процедуру інформаційного обміну;

2) узгодити завдання з профілактики правопорушень серед дітей між органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

3) удосконалити діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямовану на проведення оцінки потреб населення в соціальних послугах, зокрема в соціальній профілактиці, з метою попередження правопорушень серед дітей, планування надання соціальних послуг відповідно до потреб, визначення обсягів фінансування, а також на вибір суб'єктів, що надають соціальні послуги, створення умов для розвитку ринку надавачів таких послуг;

4) розробити рекомендації для територіальних громад щодо необхідності створення такого благоустрою територій населених пунктів, який сприятиме створенню безпечного середовища та зниженню рівня злочинності;

5) збільшити кількість заходів з профілактики правопорушень під час розроблення програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на забезпечення працевлаштування, розвитку освіти, охорони здоров'я, надання соціальних послуг, благоустрою, подолання бідності;

6) розробити і виконати різні за видами, змістом, особливостями цільових груп програми профілактики правопорушень серед дітей для застосування органами, установами та закладами з урахуванням положень про їх діяльність, у тому числі для закладів догляду і виховання дітей;

7) запровадити проведення оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми та корекційних програм, орієнтованих на усунення факторів, що сприяють учиненню правопорушень дітьми, які схильні до протиправної поведінки, перебувають у складних життєвих обставинах тощо;

8) запровадити систему моніторингу ефективності програм профілактики правопорушень серед дітей із залученням до його проведення організацій громадянського суспільства;

9) ужити заходів до забезпечення діяльності фахівців із соціальної роботи в територіальних громадах як координаторів організації роботи з виявлення осіб/сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, для своєчасного реагування на ризики вчинення правопорушень дітьми, які проживають у таких сім'ях;

10) удосконалити систему підготовки, підвищення кваліфікації фахівців, залучених до виконання профілактичних та корекційних програм, проведення моніторингу їх ефективності, оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми;

11) проводити систематичну інформаційну роботу із запобігання злочинності серед дітей з урахуванням регіональних, гендерних чи інших особливостей;

12) проводити дослідницьку та аналітичну роботу із запобігання виникненню ризиків учинення дітьми правопорушень і формування пропозицій щодо впровадження її результатів;

13) запровадити єдині стандарти ведення державними органами гендерно-недезагрованої статистики щодо дітей, які перебувають у конфлікті із законом¹.

Загалом усі дії влади щодо оптимізації системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні базуються на Національному плані дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, оскільки названий міжнародний документ є вихідним, основоположним стандартом забезпечення прав дитини по всьому світу. Тому не дивно, що всі поступальні кроки реалізації прав дитини відповідають послідовній імплементації положень цієї Конвенції і здійснюються відповідно до пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021 роки), а також до Цілей Сталого Розвитку, затверджених Резолюцією Організації Об'єднаних Націй 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»², у частині дотримання прав дітей. Відстежити цю тенденцію тенденцію можна за рахунок аналізу наведеної нижче таблиці (табл. 4).

Таблиця 4

**Шляхи і засоби реалізації Державної соціальної програми
«Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про
права дитини» на період до 2021 року**

Пріоритетні шляхи реалізації Програми	Способи досягнення
Створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини	- розроблення та затвердження мінімальних стандартів благополуччя та безпеки дитини;

¹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. *Урядовий кур'єр*. 2018. 22 груд.

² Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : резолюція Ген. Асамблеї № 70/1 від 25.09.2015 // United Nations Ukraine : офіц. сайт / Представництво ООН в Україні. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 20.12.2018).

	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення дитини якісною медичною допомогою від народження, у тому числі запровадження програм профілактики захворювань; - удосконалення превентивних заходів, спрямованих на формування здорового способу життя молодого покоління; - створення ефективного, доступного та доброзичливого освітнього середовища, спрямованого на розвиток дитини, її талантів, розумових і фізичних здібностей; забезпечення доступу до якісної освіти, насамперед у сільській місцевості; - забезпечення духовного, морального і культурного розвитку дитини; - інтеграція дітей, які утримуються в інтернатних закладах, у соціальний простір територіальної громади.
Забезпечення рівних можливостей для всіх дітей	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей з інвалідністю, інтегрування їх у соціум; - впровадження інтегрованих послуг для дітей зазначеної категорії в територіальній громаді; - зміцнення системи захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; - забезпечення прав дітей-іноземців, дітей національних меншин та дітей, розлучених із

	<p>сім'єю, які не є громадянами України, у тому числі дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового захисту;</p> <ul style="list-style-type: none"> - створення умов для всебічного розвитку дітей із сільської місцевості.
Зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення рівня добробуту українських сімей, зокрема в результаті зростання доходів від трудової діяльності; - підвищення рівня адресності соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми; - запровадження в територіальних громадах широкого спектра превентивних послуг з метою забезпечення рівного доступу до соціальних послуг за потребою; - забезпечення догляду та виховання дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, в сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, реформування та реорганізація інтернатних закладів; - посилення роботи з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей; - запровадження раннього виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм своєчасної та ефективної соціальної допомоги; - удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування

	відповідального батьківства, сімейних цінностей у підлітків, підготовка молоді до сімейного життя.
Забезпечення захисту дітей від насильства	<ul style="list-style-type: none"> - формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми в суспільстві; - створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; - здійснення заходів щодо протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії; захисту дітей від експлуатації, сексуального насильства і торгівлі людьми; - активізація інформаційно-просвітницької роботи із запобігання усіх форм насильства над дітьми.
Створення системи правосуддя, дружнього до дитини	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; - удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення; - розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини; - впровадження ювенальної юстиції.
Врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення механізмів урахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя;

	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення ефективної взаємодії між громадськими організаціями та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підтримка дитячих ініціатив; - залучення громадянського суспільства до вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням найкращих інтересів дитини.
Забезпечення захисту прав та інтересів дитини в зоні воєнних дій чи збройних конфліктів	<ul style="list-style-type: none"> - недопущення участі дітей у воєнних діях чи збройних конфліктах; - забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів; - впровадження комплексних заходів щодо створення умов для повноцінного життя та соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройного конфлікту, та дітей, розлучених із сім'єю, які не є громадянами України та потребують міжнародного захисту.
Створення безпечного інформаційного простору для дітей	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення захисту персональних даних дитини та іншої конфіденційної інформації про неї, забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі; - формування політики запобігання проявам радикалізму, расизму, ксенофобії та іншим формам екстремізму дітей; - впровадження системи соціально-педагогічної роботи

	з батьками з питань безпеки дітей в інформаційному просторі.
Активізація ролі територіальної громади у вирішенні питань забезпечення прав дітей в умовах децентралізації	<ul style="list-style-type: none"> - формування громади, доброзичливої до дітей; - гармонізація національного законодавства з прав дитини зі світовими стандартами; - удосконалення співробітництва з міжнародними організаціями у сфері забезпечення прав дітей¹.

Отже, можемо говорити про те, що оптимізація системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні здійснюється в розрізі міжнародного розвитку, гарантування та забезпечення прав дитини. Ключова ідея цих трансформаційних процесів зводиться до створення таких умов та середовища для дітей, де вони будуть повноцінно і гармонійно розвиватись як особистості. Важливо за цих обставин нівелювати бюрократичну складову та неузгодженість у діях уповноважених суб'єктів, адже вони створені саме для сприяння і розвитку прав дитини, а не для ускладнення їх життєдіяльності.

У найближчому майбутньому в нашій державі має бути створена дієва система адміністративно-правового захисту прав дитини, яка буде конкурувати з міжнародними аналогами в контексті використання найбільш сприятливих форм і методів такого захисту, а також слугувати яскравим прикладом та типовою моделлю для вивчення й адаптування зарубіжними урядами. Лише за таких умов ми можемо говорити про розвиток України як дійсно демократичної і правової держави.

¹ Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453. *Урядовий кур'єр*. 2018. 12 черв.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання – визначення змісту, сутності та особливостей адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них такі.

У ході дослідження з'ясовано, що правовий статус дитини являє собою складну систему, яка є похідною від системи загальноправового статусу людини й відображає місце дитини в правовому полі її життєдіяльності та у взаємозв'язках з навколишнім світом і державою. До основних елементів правового статусу дитини були віднесені: правосуб'єктність дитини, наявність громадянства, державні гарантії реалізації прав, свобод та законних інтересів.

Установлено, що норми адміністративного права становлять основу формування механізму реалізації та захисту прав дитини в Україні, оскільки: а) адміністративне право є похідним від конституційного права, отже, його норми спрямовані на уточнення й роз'яснення основних конституційних положень, що регламентують статус та основні права дитини; б) норми адміністративного права спрямовані на врегулювання виконавчо-розпорядчої діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту; в) норми адміністративного права спрямовані на охорону та захист прав, свобод та законних інтересів дитини; г) загальнообов'язковість та імперативність норм адміністративного права дають можливість чітко й неухильно реалізовувати державну політику відносно дітей, адже виконання норм адміністративного права гарантується й забезпечується силою державного впливу аж до примусу; д) норми адміністративного права є нормами-гарантіями реалізації взаємних прав і обов'язків між дитиною та державою.

Охарактеризовано міжнародні стандарти захисту прав дитини та доведено, що вони становлять основу їх захисту на вітчизняному рівні. Акцентовано увагу на тому, що Україна є учасницею великої кількості міжнародних договорів у сфері

захисту прав дитини, а тому дуже важливо забезпечити виконання та реалізацію взятих нею зобов'язань.

Розкрито зміст та сутність системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, що являє собою сукупність адміністративно-правових норм і механізмів, які у взаємній єдності спрямовані на утвердження, забезпечення й гарантування прав, свобод і законних інтересів дитини, а також виокремлено перелік ознак, властивих цій системі, та здійснено їх класифікацію на загальні та спеціальні.

Охарактеризовано етапи становлення системи правового захисту прав дитини в Україні. Ними є такі етапи: 1) забезпечення прав дитини в дохристиянський період; 2) забезпечення прав дитини в період існування Київської Русі; 3) забезпечення прав дитини при поширенні на території України влади Литви та Польщі; 4) забезпечення прав дитини в імперську добу; 5) забезпечення прав дитини в дореволюційний період; 6) забезпечення прав дитини в ході націонал-демократичної революції; 7) забезпечення прав дитини в період Другої світової війни; 8) забезпечення прав дитини в післявоєнний період; 9) забезпечення прав дитини в незалежній Україні; 10) сучасний етап захисту прав дитини.

Визначено поняття механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, під яким запропоновано розуміти складну універсальну систему, що постала як взаємна єдність суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, дії яких скоординовані у визначеному напрямку, відповідних засобів адміністративно-правового впливу та юридичних гарантій, які забезпечують реалізацію захисту прав дитини. Сформульоване визначення відображає саму структуру механізму адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, тобто він складається з суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, які в залежності від обсягів повноважень діють на рівні держави або на рівні міжнародної спільноти, юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини, що підтверджують наявність прав, свобод і законних інтересів дитини та можливість їх правового забезпечення і захисту, а також засобів адміністративно-правового захисту прав дитини, що сприяють реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини.

Узагальнено адміністративно-правові засоби захисту прав дитини в Україні, зокрема вдосконалено розуміння їх поняття та охарактеризовано види. Так, до системи засобів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні віднесено: а) акти державного управління; б) міжнародні приписи або договори; в) адміністративний примус; г) саму діяльність уповноважених суб'єктів, яка забезпечується наявністю в них відповідного адміністративно-правового статусу з чітко визначеним колом прав та обов'язків у сфері захисту прав дитини; д) звернення до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів делегованих повноважень, міжнародних інституцій та їх посадових осіб; е) допомогу та сприяння інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини; є) активну правову позицію дітей, їх батьків та осіб, що їх замінюють, у взаємодії з органами публічної адміністрації.

Виокремлено юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та здійснено їх класифікацію для більш зручного застосування. Так, у залежності від сфери дії юридичні гарантії поділяються на міжнародні, вітчизняні, регіональні, місцеві; у залежності від сфери суспільних відносин, які вони забезпечують, запропоновано їх класифікувати на ті, що забезпечують природні права дитини, трудові права, права у сфері освіти, права у сфері охорони здоров'я, права у сфері моралі, права у сфері соціального захисту та реабілітації, житлові права тощо; у залежності від суб'єкта реалізації юридичних гарантій адміністративно-правового захисту їх варто класифікувати на ті, що забезпечуються державою, міжнародними урядовими інституціями, парламентом, урядом, центральними та регіональними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами делегованих повноважень; у залежності від темпоральних показників (часових рамок) юридичні гарантії варто класифікувати на невизначені в часі та ті, що мають чітко визначені терміни реалізації; у залежності від змісту юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини можуть бути представлені актом органу державного управління або приписом, організаційно-правовими діями уповноважених суб'єктів, нормативно-правовими заходами.

Узагальнено та здійснено класифікацію суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні,

охарактеризовано їх функції та завдання. Наголошено на тому, що необхідно здійснити критичний аналіз чисельності та штатів центрального й територіальних апаратів органів виконавчої влади, що здійснюють захист прав дитини, а також переглянути їх функції, завдання й повноваження в процесі взаємодії та координації.

На вітчизняному рівні запропоновано в законодавчому порядку розширити обсяг повноважень омбудсмена, у тому числі у сфері реалізації контрольних функцій, а також доповнити чинне законодавство положеннями, які б деталізували та уточнювали його адміністративно-правовий статус, зокрема закріплювали його юридичну відповідальність.

Доведено, що суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини у ході реалізації наданих їм повноважень використовують правові (видання адміністративних актів, здійснення юридично значущих дій, укладення адміністративних договорів) та організаційні (різного роду дії, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням, та будь-які інші організаційні дії, які не тягнуть за собою настання юридичних наслідків) форми управлінської діяльності. Наголошено на тому, що є винятки в реалізації правових форм здійснення державної влади, оскільки консультативно-дорадчі органи наділені усіченими владними повноваженнями.

Окреслено завдання та функції Національної поліції України щодо захисту прав дитини. При цьому акцентовано увагу на тому, що функції Національної поліції та спеціально уповноважених її підрозділів у сфері адміністративно-правового захисту прав дитини не є вичерпаними. Їх обсяг, оптимізація та розвиток залежать як від правотворчої діяльності органів публічного управління, так і від взаємодії поліцейських з іншими органами державної влади.

Установлено, що спеціально уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України, на які покладено завдання забезпечувати захист та охорону прав дитини, є підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, що включають центральні та територіальні органи, а також приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України.

Доведено, що форми і методи діяльності органів Національної поліції України перебувають на стадії трансформації.

В умовах сьогодення зовнішній вираз адміністративної діяльності поліції у сфері захисту прав дитини має базуватися на принципі координації як всередині самої структури, так і з іншими уповноваженими суб'єктами. Те саме було сказано й про методи роботи поліції. Незважаючи на збережену домінуючу позицію імперативних методів, тобто методів владних приписів, вони набувають іншої орієнтації, оскільки змінюється саме значення публічного інтересу. Якщо раніше він передбачав собою лише волю і потреби держави, то сьогодні це є сукупність інтересів людей, суспільства і держави в цілому. Тому ті способи упорядкування суспільних відносин, які застосовуються правоохоронцями, мають базуватися більше на переконанні, а не на примусі. Останній повинен застосовуватися виключно в крайніх випадках, коли інші методи правового регулювання були вичерпані й не надали позитивного результату, а правам, свободам та законним інтересам дитини продовжує загрожувати небезпека.

Вивчено зарубіжний досвід адміністративно-правового забезпечення прав дитини окремих держав, які є яскравими представниками ліберальної, консервативної та соціал-демократичної моделі розвитку суспільства. Цими державами було обрано США, Англію, Німеччину, Францію, Фінляндію та Швецію.

Сформульовано цілий ряд пропозицій до Кодексу України про адміністративні правопорушення, які включають: закріплення адміністративної відповідальності посадових осіб за неналежне виконання міжнародних зобов'язань; упровадження адміністративної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють, за неналежне поводження з дитиною; можливість звільнення неповнолітнього від адміністративної відповідальності за участі ювенального медіатора тощо.

Сформульовано основні напрями оптимізації системи та діяльності суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, що передбачають, по-перше, утворення сприятливого середовища для виховання, навчання, розвитку дитини та ефективної системи забезпечення реалізації її прав, по-друге, удосконалення державного механізму забезпечення адміністративно-правового захисту прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 17 целей для преобразования нашего мира // Цели в области устойчивого развития : сайт / ООН. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (дата звернення: 20.12.2018).
2. 2014–2021 гг. Среднесрочная стратегия : 37 C/4 : утв. Ген. конф. на ее 37-й сессии (резолюция Ген. конф. 37 C/1) и подтвержд. Исполнит. советом на его 194-й сессии (решение 194 EX/18) // UNESCO Digital Library. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002278/227860r.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).
3. Act and instructions for the Ombudsman / The Ombudsman for Children, Norway // Barneombudet : сайт. URL: <http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2014/03/ACT-and-instructions.doc> (дата звернення: 20.12.2018).
4. Education // National Center for Missing & Exploited Children : сайт. URL: <http://www.missingkids.com/education> (дата звернення: 20.12.2018).
5. Institution-building of the United Nations Human Rights Council – Welcome to the Human Rights Council // United Nations Human Rights Council : офіц. сайт. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx> (дата звернення: 20.12.2018).
6. JUGENDAMT – двадцать лет уничтожения института семьи в Германии // PBC : информ. портал / Parent All-Russian Resistance. 03.03.2017. URL: <https://rvs.su/statia/jugendamt-dvadcatlet-unichtozheniya-institutata-semi-v-germanii> (дата звернення: 20.12.2018). (По докл. М. Жиленкова «Ювенальная юстиция в Германии»; 27 февр. 2017 г., слушания в Общественной палате Российской Федерации).
7. Lag och förordning – Barnombudsmannen. URL: <https://www.barnombudsmannen.se/barnombudsmannen/om-oss/lag-och-forordning/> (дата звернення: 20.12.2018).
8. Laki lapsiasiavaltuutetusta 21.12.2004/1221 // Finlex : інтернет-сервіс юрид. матеріалів / М-во юстиції Фінляндії. URL:

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20041221> (дата звернення: 20.12.2018).

9. Williams-Mbengue N. 2015 Child Welfare Legislative Enactments // National Conference of State Legislatures : сайт. 25.04.2016. URL: <http://www.ncsl.org/research/human-services/2015-child-welfare-legislative-enactments.aspx> (дата звернення: 20.12.2018).

10. Working Together Under the Children Act 1989 – A Guide to Arrangements for Interagency Cooperation for the Protection of Children from Abuse. DSS, 1999. § 5.93-5.

11. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. 455 с.

12. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2007. 56 с.

13. Авер'янов В. Б. Компетенція // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3: К–М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. С.196.

14. Агаева А. В. История защиты прав ребенка в России : учеб.-метод. пособие. Орел : Орлов. гос. ун-т, 2017. 70 с.

15. Административное право. Общая и особенная части / под ред. А. П. Коренева. М. : МВШМ МВД СССР, 1986. 487 с.

16. Адміністративне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломoeць, Г. Ю. Гулевської. Київ : Істина, 2007. 216 с.

17. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гарашук та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.

18. Адміністративне право України : підручн. / за заг.ред. д.ю.н., проф. Коломoeць Т. О. К. : Істина, 2008. 216 с.

19. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.

20. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). URL: <http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-averjanov-administrativne-pravo-ukrayini/3833-rozdil-ix-administrativnij-primus-i->

administrativna-vidpovidalnist-glava-24-administrativnij-primus.html
(дата звернення: 20.12.2018).

21. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1: Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. 584 с.

22. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.

23. Александрова Т. Формування правової компетентності як превентивний напрям соціально-педагогічної роботи з підлітками. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наукових праць. Вип. 225. Педагогіка та психологія. Чернівці : Рута, 2005. С. 3–6.

24. Антипов М.А., Дорошин Б. А. Деинституализация как проявление архаизации постсовременного общества. *Научный вестник Омской академии МВД России*. 2013. № 3(50). С. 29–33.

25. Афанасьев К. К. Адміністративні договори: реалії та перспективи : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. 320 с.

26. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 404 с.

27. Боголюбов С. А. Правотворческая и иные правовые формы деятельности Президиума Верховного Совета СССР и Президиумов Верховных Советов Союзных Республик. *Правоведение*. 1973. № 4. С. 17–25.

28. Бойко С. С. Административно-правовые средства защиты прав и законных интересов несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Ростов н/Д., 2011. 237 с.

29. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. : в 30 т. Т. 16: Мёзия – Моршанск / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. энцикл., 1974. Т. 16. 616 с.

30. Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. М. : Центрополиграф ; Полнос, 2001. 816 с.

31. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. М. : Юрид. лит., 1976. 216 с.

32. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу // UNICEF – Україна : офіц. сайт. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html (дата звернення: 20.12.2018).

33. Бутько О. В. Правовой статус ребенка (Теоретико-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Краснодар, 2004. 241 с.

34. Бутько О. В. Правовой статус ребенка (Теоретико-правовой анализ) : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2004. 28 с.

35. Васьковська В. П. Механізм забезпечення прав людини на безпеку. *Право України*. 2005. № 9. С. 25–28.

36. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

38. Величко О. М. Права, свободи та законні інтереси громадянина як об'єкт захисту в адміністративному судочинстві. *Митна справа*. 2014. № 1 (91), ч. 2, кн. 2. С. 68–72.

39. Венедіктов В. С. Теоретичні питання соціальної політики держави в умовах ринкової економіки // Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин : матеріали наук.-практ. конф. (Чернігів, 31 трав. – 2 черв. 2007 р.) / за ред. В. С. Венедіктова ; Укр. асоц. фахівців труд. права ; Чернігів. держ. ін-т права соціал. технологій та праці. Чернігів, 2007. С. 8–13.

40. Венская декларация и Программа действий : принята 25.06.1993 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504 (дата звернення: 20.12.2018).

41. Вентцель К. Н. Борьба за свободную школу. М. : Тип. торг. дома А. П. Печковский, П. А. Буланже и К°, 1906. 292 с.

42. Вентцель К. Н. Отделение школы от государства и декларация прав ребенка. М. : Типолит. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1918. 15 с.

43. Вечерова Є. М. Міжнародно-правовий статус неповнолітнього: перспективи подальшого розвитку в контексті взаємодії міжнародної та національних правових систем. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11 (2). С. 101–104.

44. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. М. : НОРМА, 2008. 448 с.

45. Вишинський В. Роль прокурора щодо захисту прав дітей // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. 01.06.2013. URL:

https://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_t=rec&id=121154 (дата звернення: 20.12.2018).

46. Вітвіцька В. В. Проблема захисту прав дитини. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1997. № 2. С. 29–35.

47. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. 300 с.

48. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей : принята 30.09.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075 (дата звернення: 20.12.2018).

49. Гаманюк Л. А. Понятие и структура юридической обязанности. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Випуск 61. С. 342–349.

50. Гардецький О. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вісн. прокуратури*. 2006. № 1. С. 12–17.

51. Германский правозащитник: Запад перестал ценить крепкую семью // Красная весна : сайт информ. агентства. 27.02.2017. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/germanskii-pravozashchitnik-zapad-perestal-cenit-krepkuyu-semyu> (дата звернення: 20.12.2018).

52. Глушко В. Міжнародний День захисту дітей. *Позакласний час*. 2004. № 9–10. С. 91–92.

53. Голикова С. В., Дашкевич Л. А. Охрана детства в империи Романовых (по материалам Урала XVIII – начала XX вв.). *Уральский исторический вестник*. 2013. № 3 (40). С. 77–83.

54. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.

55. Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права : учеб. М. : Эксмо, 2005. 832 с.

56. Голышева Л. Ю. Правовое положение детей в России (Исторический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Ставрополь, 2002. 178 с.

57. Голышева Л. Ю. Российское ювенальное право. Ставрополь: «Пресса», 2004. 184 с.

58. Гонканен-Шоберт П. Німецька спілка захисту дітей (DKSB) : презентація. URL: <http://childrights.org.ua/upload/556472ba16b8a.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

59. Гончарова Т. Дитячі громадські організації України – на захисті прав та інтересів дітей. *Початкова школа*. 2000. № 8. С. 11–16.

60. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : автореф : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 21 с.

61. Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 239 с.

62. Горобец В. Д. Права и свободы граждан под охраной государства (рецензия работы В. Н. Бутылина «Государственно-правовой механизм охраны конституционных прав и свобод граждан». М., 2001. 177 с.). *Журнал российского права*. 2002. № 9. С. 166.

63. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. 258 с.

64. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М. : Юрид. лит., 176 с.

65. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація : монографія. Київ : Ін Юре, 2004. 388 с.

66. Groshoviy Yu. M. Aktualnі problemi zakonodavchogo protsesu v Ukraїnі. *Konceptiya rozvutku zakonodavstva Ukraїni* : materialy nauk.-prakt. konf., traven' 1996 r. / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1996. С. 33–35.

67. Грушевський М. Дитина у звичаях та віруваннях українського народу. Київ: Либідь, 2006. 256 с.

68. Дакал А. В. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у контексті захисту їх прав. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 97–105.

69. Даль В. И. Защищать // Толковый словарь живого Великорусского языка. URL: <http://slovardalya.ru/description/zashchishchat/10625> (дата звернення: 20.12.2018).

70. Двуреченская О. Н. Механизмы защиты прав несовершеннолетних в субъектах РФ. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 8. С. 246–250.

71. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей. Київ: Видавничий дім «Калита» 2009. 193 с.

72. Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях : принята резолюцией 41/85 Ген. Ассамблеи ООН от 03.12.1986 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131 (дата звернення: 20.12.2018).

73. Декларація прав дитини : прийн. резолюцією 1386 (XIV) Ген. Асамблеї ООН від 20.11.1959 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 20.12.2018).

74. Демидович О. М. Професійна підготовка фахівців з медіації в університетах Іспанії : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 13.00.04. Київ, 2011. 22 с.

75. Денисюк Д. С. Функції Національної поліції України: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 114–117. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/32.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

76. Департамент захисту прав дітей та усиновлення // Міністерство соціальної політики України : офіц. веб-портал. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nasl.html> (дата звернення: 20.12.2018).

77. Департамент служб у справах дітей // Харків : офіц. сайт Харків. міської ради, міського голови, виконав. комітету. URL: <http://www.city.kharkov.ua/uk/gorodskaya-vlast/ispolnitelnyie-organyi/departamentyi/departament-sluzhba-u-sprava-dtej.html> (дата звернення: 20.12.2018).

78. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.) / О. М. Балакірева (кер. авт. кол., член редкол.), Р. С. Колбаса (голова редкол.), Т. В. Бондар (член авт. кол., редкол.) та ін. ; М-во соц. політики України ; ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім.

О. Яременка». Київ, 2016. 164 с. URL: <http://www.msp.gov.ua/files/dity2016.doc> (дата звернення: 20.12.2018).

79. Державне управління : слов.-довід. / уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. твор. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князев, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.

80. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.

81. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017 № 465. *Офіційний вісник України*. 2017. № 57. Ст. 1694.

82. Деякі питання освітнього омбудсмена : постанова Кабінету Міністрів України від 06.06.2018 № 491. *Урядовий кур'єр*. 2018. 27 черв.

83. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800 *Урядовий кур'єр*. 2018. 10 жовт.

84. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II) : від 08.06.1977, ред. від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 20.12.2018).

85. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) : від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74 (дата звернення: 20.12.2018).

86. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977, ред. від 08.12.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 20.12.2018).

87. Доклад [Генеральному секретарю Совета Европы] о случаях изъятия детей из семей в Швеции и соседних

Скандинавських країнах : от 10 дек. 2012 г. URL: <http://www.familypolicy.ru/rep/int-13-047-nkmr.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

88. Дронжек Н. В. Проблема прав дитини в історії та теорії педагогіки. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: педагогіка, психологія і соціологія*. 2009. Вип. 4 (146). URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/16561> (дата звернення: 20.12.2018).

89. Жавзандолгор Б. Международно-правовая защита прав детей (международно-правовые аспекты) : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2004. 28 с.

90. Женевская декларация прав ребёнка // Википедия : свобод. энцикл. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Женевская_декларация_прав_ребёнка#cite_note-pr-3 (дата звернення: 20.12.2018).

91. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 20.12.2018).

92. Женское право : Свод узаконений и постановлений, относящихся до женского пола с разъяснением статей Свода законов по решениям кассационного департамента Правительствующего сената. СПб. : Тип. К. Н. Плотникова, 1873. 337 с.

93. Заброра Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). С. 45–51.

94. Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.12.2018).

95. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с

96. Загальне адміністративне право : підручник. За заг. ред. І. С. Гриценка. К. : Юрінком Інтер, 2015. 568с.

97. Загоровский А. О. О незаконных детях по русскому законодательству. *Вестник Европы*. Т. 94. Кн. 2. 1882. С. 380–381.

98. Закон [Финляндии] о защите детей 13.4.2007/417 = Lastensuojelulaki venäjäksi : с изм. и доп., вступ. в силу 01.08.2014. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2007/ru20070417_20131292.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

99. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. В. В. Сокуренька ; О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін. Харків, 2016. 408 с.

100. Закопырин В. Н. Административно-правовой статус комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2006. 233 с.

101. Захист // Словник української мови : в 11 т. Т. 3: 3 / редкол.: І. М. Білодід (голова) ; ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. Київ : Наук. думка, 1972. С. 379. URL: <http://sum.in.ua/s/zakhyst> (дата звернення: 20.12.2018).

102. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : статист. зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2018. 77 с.

103. Захист прав дитини в Україні : Підсумки діяльності у 2013 році Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка / Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини. Київ, 2014. 192 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/Report_2014_OBL.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

104. Захист прав людини: міжнародні та національні аспекти [Текст] : монографія / [А. А. Телестакова та ін. ; за заг. ред. А. А. Телестакової] ; Київ. міжнар. ун-т. Київ : КиМУ, 2010. 202 с.

105. Защита детей во время вооруженного конфликта // Международный комитет Красного Креста : офіц. сайт. 10.12.2007. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/interview/children-interview-101207.htm> (дата звернення: 20.12.2018).

106. Защищать // Словарь Ожегова : толк. слов. рус. яз. URL: <http://www.ozhegov.org/words/10063.shtml> (дата звернення: 20.12.2018).

107. Зуб Л. Український поліцейський повинен бути захисником дитини : інтерв'ю / журналіст Т. Святенко // 112.ua : сайт. 10.09.2018. URL: <https://ua.112.ua/interview/naibilshe-zlochyniv-shchodo-ditei-skoiiut-koly-vony-idut-v-shkolu-461682.html> (дата звернення: 20.12.2018).
108. Зуєв Р. Щодо механізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 46–51.
109. Ієрусалімова І. О., Ієрусалімов І. О., Павлик П. М., Удовенко Ж. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 223 с.
110. Інформація про підрозділ [про відділ з питань дотримання прав дитини] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. 23.01.2015. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html> (дата звернення: 20.12.2018).
111. Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 94–99.
112. Кантемирова З. Э. Механизм защиты прав ребенка в Российской Федерации. *Бизнес в законе*. 2009. № 2. С. 32–35.
113. Карпачова Н. І Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини. Київ, 2010. 230 с.
114. Качан Л. Соціальний захист дітей-інвалідів в Україні. *Соціальний захист*. 2000. № 7. С. 34–36.
115. Кирюхин В. В. Административная деятельность полиции по профилактике правонарушений несовершеннолетних: теоретико-правовые основы и направления совершенствования : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2017. 36 с.
116. Клименко Ю. Г. Свобода как правовая категория : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тамбов, 2006. 24 с.
117. Кодекс адміністративного судочинства : закон України від 06.07.2005 № 2747-IV, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.12.2018).

118. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-Х, ред. від 27.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 20.12.2018).

119. Кожевников С. Н. Меры защиты в советском праве : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 710. Свердловск, 1968. 20 с.

120. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.

121. Колomoец Н. В. Основные направления либеральной, консервативной и социал-демократической модели государственной политики отдельных западных стран в сфере защиты прав детей. *Право и закон*. 2018. № 4. С. 131–137.

122. Колomoец Н. В. Основные формы деятельности субъектов административно-правовой защиты прав ребенка в Украине. *Legea și Viața = Закон и жизнь*. 2019. № 3 (327). С. 61–65.

123. Колomoец Н. В. Субъекты административно-правовой защиты прав ребенка в Украине. *Власть и общество (История, Теория, Практика) = სამეცნიერო ჟურნალი „ხელისუფლება და საზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)“*. 2019. № 1 (49), т. 2. С. 98–108

124. Колomoец Н. В. «Правовий захист» та «правова охорона» в системі заходів адміністративно-правового забезпечення прав дитини в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 134–140.

125. Колomoец Н. В. Компетенція окремих підрозділів органів Національної поліції України щодо захисту прав дитини. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 7. С. 123–128.

126. Колomoец Н. В. Формування визначення «правового статусу дини» у працях окремих вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 6. Т. 2 С. 178–183.

127. Колomoец Н. В. Вплив окремих громадських діячів на розвиток прав дитини в період до та після національно-демократичної революції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 72–77.

128. Колomoец Н. В. Загальнодержавна програма з освіти у сфері прав людини як елемент механізму адміністративно-

правового захисту прав дитини в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 192–195.

129. Коломоєць Н. В. Зміст та сутність системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. Вип. 34. С. 26–29.

130. Коломоєць Н. В. Зміст юридичних гарантій адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Вип. 1. Ч. 1. С. 60–65.

131. Коломоєць Н. В. Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2018. № 4. С. 45–49.

132. Коломоєць Н. В. Міжнародні стандарти як основа захисту прав дитини на національному рівні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 100–106.

133. Коломоєць Н. В. Місцеві державні адміністрації як суб'єкти адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні (на прикладі Харківської обласної державної адміністрації). *Право і Безпека*. 2015. № 2 (57). С. 66–70.

134. Коломоєць Н. В. Особливості та система засобів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 1 (35). С. 86–90.

135. Коломоєць Н. В. Повноваження освітнього омбудсмена у сфері захисту прав дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 173–176.

136. Коломоєць Н. В. Права дитини як об'єкт правової охорони держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 29–34.

137. Коломоєць Н. В. Роль адміністративного права в механізмі реалізації захисту прав дитини в Україні. *Право і Безпека*. 2014. № 2 (53). С. 37–41.

138. Коломоєць Н. В., Коломоєць П. В. Права дитини як об'єкт правової охорони держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 29–34.

139. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

140. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : від 03.09.1981, ред. від 06.10.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 20.12.2018).

141. Конвенція про визначення мінімального віку для допуску дітей на роботу в морі № 7: від 15.06.1920, переглянуто від 23.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_008 (дата звернення: 20.12.2018).

142. Конвенція про вік приймання дітей на непромислові роботи № 33: від 12.04.1932 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_084 (дата звернення: 20.12.2018).

143. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950, ред. від 02.10.2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.12.2018).

144. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 20.12.2018).

145. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138: від 06.06.1973 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 20.12.2018).

146. Конвенція про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві № 10: від 25.11.1921 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_142 (дата звернення: 20.12.2018).

147. Конвенція про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року) № 90: від 17.06.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_124 (дата звернення: 20.12.2018).

148. Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах № 79: від 19.09.1946 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_126 (дата звернення: 20.12.2018).

149. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 20.12.2018).

150. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : від 12.08.1949, ред. від 08.02.2006 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 20.12.2018).

151. Конвенція про права дитини : від 20.11.1989, зі змін., схвал. резолюцією 50/155 Ген. Асамблеї ООН від 21.12.1995, ред. від 20.11.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 20.12.2018).

152. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, ред. від 30.09.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

153. Корнев А. П. Административное право России. Учебник в 3-х частях. Часть 1. М.: МЮИ МВД России, Издательство «Щит-М», 1997. 280 с.

154. Корж-Ісаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 17 с.

155. Корнякова Т. Захист прав дітей – пріоритетний напрям наглядової діяльності. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 11. С. 20–28.

156. Короткий тлумачний словник української мови / Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін. / [відп. ред. Л. Л. Гумецька]. Київ: Рад. школа, 1978. 421 с.

157. Костіна Е. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 18 с.

158. Костіна Е. В. Природа домонопольного історичного періоду розвитку адміністративно-правового захисту прав дитини. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 169–173.

159. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один з основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 235 с.

160. Котляр И.И. Права человека : учеб. пособие для вузов. Минск: Тесей, 2002. 256 с.

161. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: Монографія. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 406 с.

162. Краткое руководство для уполномоченных лиц штата Нью-Йорк // New York State. Office of Children and Family Services : офіц. сайт. URL: <https://ocfs.ny.gov/main/publications/Pub1159-RU.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

163. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

164. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж.: монографія. О.: Фенікс, 2008. 329 с.

165. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III, ред. від 10.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.12.2018).

166. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 19.12.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.12.2018).

167. Кудрявцева О. М. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. *Наше право*. 2015. № 2. С. 28–34.

168. Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 11–14.

169. Кулапов В. В. Защита субъективных прав и законных интересов детей в Российской Федерации : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2004. 32 с.

170. Куліш А. М. Законність і правопорядок: теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Випуск 30. С. 171–175.

171. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. ; за ред. В. В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

172. Куфаев В. Детское право, его предмет и объем. *Право и жизнь* : журн., посвящ. вопросам права и экон. строительства / под ред. проф.: А. М. Винавера, М. Н. Гернета, А. Н. Трайнина. М. : Право и жизнь, 1926. Кн. 8/10. С. 59–65.

173. Ладанюк А. П. Основи системного аналізу : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2004. 176 с.

174. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_57 (дата звернення: 20.12.2018).

175. Лактіонова Г. М. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування. Київ: Науковий Світ, 2001. 37 с.

176. Лактюнкина Е. А. Права ребенка в контексте концепции устойчивого развития : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2005. 26 с.

177. Левинстим А. Жгучие вопросы из практики защиты детей. *Вестник права* : журн. Юрид. об-ва при Император. С.-Петерб. ун-те. 1901. № 8 (окт.). С. 77–96.

178. Левченко К. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини // Права людини в Україні : інформ. портал харків. правозахис. групи. 23.11.2009. URL: <http://khp.org/index.php?id=1258983351> (дата звернення: 20.12.2018).

179. Левченко К. Б. Концептуальні засади формування національної стратегії у сфері прав людини // Збірник тез круглого столу, присвяченого 66-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини, 5 груд. 2014 р. / Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ : ДНДІ МВС України, 2014. С. 105–109.

180. Ленчик В. А. Механизмы действия права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2002. 179 с.

181. Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2013. 22 с.

182. Лисенко Х. Право дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави: міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2008. № 6. С. 10–12.

183. Литвак О. Про профілактику злочинності. *Право України*. 1997. № 11. С. 9–12.

184. Литвин В. В. Поліція на допомогу дітям: пілотні проекти // Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції : зб. матеріалів круглого столу (Україна, м. Київ, 1 черв. 2017 р.). Київ : Навч.-наук. ін-т № 3 Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 41–45.

185. Лібанова Е. М. Сім'я та сімейні відносини в Україні : сучасний стан і тенденції розвитку : монографія. Харків : «Фоліо», 2007. 223 с.

186. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи : навчальний посібник. К. : МАУП, 2003. 382 с.

187. Лутошкина С. Ю. Формирование института социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 22.00.04, Москва. 2016. 25 с.

188. Люблинский П. И. Законодательная охрана труда детей и подростков / под ред. Ф. А. Вальтера, А. А. Жижиленко, П. И. Люблинского, М. Я. Пергамента. Петроград : ACADEMIA, 1923. 103 с.

189. Мазурець С. І. Припис // Фармацевтична енциклопедія : сайт / Нац. фармацевт. ун-т. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6589/pripis> (дата звернення: 20.12.2018).

190. Макаренко Л. О. Припис правовий // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5: П–С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL: http://leksika.com.ua/14241112/legal/pripis_pravoviy/ (дата звернення: 20.12.2018).

191. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : автореф. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2011. 16 с.

192. Малков Д. Форми та методи міжнародного контролю: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 4 (160). С. 129–132.

193. Мандичев Д. В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 117–121.

194. Марковичева Е. В. Правовое обеспечение прав несовершеннолетних в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Коломна, 2003. 201 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/pravovoe-obespechenie-prav-nesovershennoletnih-v-rossijskoj-federacii.html> (дата звернення: 20.12.2018).

195. Марцеляк О. В. Омбудсман з прав дитини : проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 48–50.

196. Марчук В. М. основні поняття та категорії права / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. Київ: Істина, 2001. 300 с.

197. Мачужак Я. В. Формування системи ювенальної юстиції в Україні : перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 3. С. 11–15.

198. Меліхова О. Ю. Юридично значимі дії як правова форма публічного адміністрування у сфері юридичної науки в Україні: адміністративно-правова характеристика. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4. С. 113–118.

199. Мельник Р. С. Система адміністративного права України: монографія. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. 398 с.

200. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / Загребя В., Мустафасв Г., Андрєєнкова В., Ганчева В., Журавель Т. та ін. Київ, 2016. 197 с.

201. Механизм // Словарь Ожегова : толк. слов. рус. яз. URL: <http://www.ozhegov.org/words/15796.shtml> (дата звернення: 20.12.2018).

202. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») : от 29.11.1985 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 20.12.2018).

203. Мироненко В. Захист інтересів дітей у разі розірвання батьками шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 2. С. 99–102.

204. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади впровадження інклюзивної освіти в Україні : автореф : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 36 с.

205. Миськів Л. І. Правові проблеми інклюзивної освіти в Україні [Текст] : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 454 с.

206. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади впровадження інклюзивної освіти в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 360 с.

207. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 336 с.

208. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.12.2018).

209. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства [Текст] : збірка документів / Інститут законодавства Верховної Ради України, Міжнародний юридичний центр «Легітим»; упоряд. О. М. Руднева, Г. О. Христова; наук. ред. О. М. Руднева. К. : Істина, 2007. 240 с.

210. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.12.2018).

211. Морозов А.И. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетних в совершение деяний, угрожающих их нормальному развитию : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. 253 с.

212. Морозова Р. В. Правовые и организационные основы защиты прав несовершеннолетних в деятельности милиции общественной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2001. 193 с.

213. Музиченко П. П. Культура українського опікунського права у законодавстві Великого князівства Литовського. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 223–230.

214. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) / Ін-т змісту

і методів навчання ; Житомир. інж.-технол. ін-т. Житомир, 1997. 214 с.

215. Нагимова А. М. Эффективность деятельности государственных органов управления как фактор повышения качества жизни в регионе: проблемы оценки и измерения. Казань: Казан. гос. ун-т, 2009. 188 с.

216. Немытина М. В. Защита прав несовершеннолетних в России: системный подход. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2004. № 2. С. 58–67.

217. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов. М. : Норма – Инфра-М, 1999. 552 с.

218. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 736 с.

219. Неурядові організації. Компас : Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді // Council of Europe : офіц. сайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/children#The%20state%20of> (дата звернення: 20.12.2018).

220. Никиташина Н. А. Юридические предположения в механизме правового регулирования (Правовые презумпции и фикции) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Абакан, 2004. 185 с.

221. Никонов К. Современные теоретические аспекты международно-правовой защиты прав ребенка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2010. 186 с.

222. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3: Обє – Роб / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2003. 927 с.

223. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 2 / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1999. 912 с.

224. Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции : дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. Хабаровск. 2003. 191 с.

225. О дополнительных гарантиях социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : модельный закон : принят на 12-м пленар. заседании Межпарлам. Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление № 12-4 от 08.12.1998) // Электронный фонд правовой и нормативно-

технической документации / АО «Кодекс». URL: <http://docs.cntd.ru/document/901856745> (дата звернення: 20.12.2018).

226. О защите детства в государствах – участниках Содружества Независимых Государств : рекомендации Межпарлам. Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств : приняты постановлением от 08.12.1998 № 12-4 // Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации / АО «Кодекс». URL: <http://docs.cntd.ru/document/901856744> (дата звернення: 20.12.2018).

227. Обущак О. О., Обущак С. А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 36. С. 75–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2009_36_9 (дата звернення: 20.12.2018).

228. Общая теория прав человека / рук. авт. кол. и отв. ред. Е. А. Лукашева. М. : Норма, 1996. 520 с.

229. Омельяненко Г. Адаптація кримінального законодавства України про судочинство у справах неповнолітніх до міжнародних Мінімальних стандартів. *Право України*. 2002. № 5. С. 79–83.

230. Опацький Р. М. Поняття і зміст ювенальної юстиції. *Право і суспільство*. 2011. № 5. С. 26–30.

231. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: теорія, правова основа, інституалізація [Текст] : монографія / Р. М. Опацький ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України С. М. Алфьорова ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Запоріжжя : Дике Поле, 2013. 463 с.

232. Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 146–152.

233. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 24 с.

234. Ортинська Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. *Право і безпека*. 2016. № 3 (62) С. 28–32.

235. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 39 с.

236. Ортинська Н. В. Правові проблеми забезпечення права на життя неповнолітніх. *Право та державне управління*. 2016. № 3 (24). С. 4–8.

237. Ортинська Н. В. Щодо тенденцій розширення політичних прав неповнолітніх. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3 (12). С. 16–19.

238. Основи правознавства України: Навчальний посібник. Видання восьме, стереотипне / Ківалов С.В., Музиченко П.П., Крестовська Н.М., Крижанівський А. Ф. Харків : «Одісей», 2008. 440 с.

239. Павлов И. Н. Административно-правовая охрана и защита прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.14. Санкт-Петербург. 2006. 192 с.

240. Перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-17#n4> (дата звернення: 20.12.2018).

241. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) / М. П. Перепелиця; ред.: М. М. Ілляш. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень : Укр. центр політ. менеджменту, 2001. 242 с.

242. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : резолюція Ген. Асамблеї № 70/1 від 25.09.2015 // United Nations Ukraine : офіц. сайт / Представництво ООН в Україні. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 20.12.2018).

243. Петрашкін А. В. Адміністративно-правові засади розвитку громадянського суспільства в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.

244. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : підручник. За ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.

245. Петушкова Л. А., Аносова А. В. Методичні рекомендації щодо здійснення соціально-педагогічної роботи та соціально-правового захисту дітей, які потрапили в складні життєві

обставини. URL: http://skviravo.ucoz.ru/psixolog/cppsr_metod.rekom_live.obstavyny.doc (дата звернення: 20.12.2018).

246. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866, ред. від 10.10.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п> (дата звернення: 20.12.2018).

247. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : указ Президента України від 11.08.2011 № 811, ред. від 15.09.2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 20.12.2018).

248. Повна ізоляція та відсутність медичного нагляду: виявлено грубі порушення прав дітей під час тримання у приймальнику-розподільнику на Дніпропетровщини // Уповноваженого Верховної ради України з прав людини : офіц. сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/12219-jh-povna-izolyatsiya-ta-vidsutnist-medichnogo-naglyadu-viyavleno-grubi-pro/> (дата звернення: 20.12.2018).

249. Пожарский Д. В. Контрольно-надзорная функция современного государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2004. 222 с.

250. Позняк Д. В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2004. 259 с.

251. Положення про Департамент захисту прав дітей та усиновлення : затв. наказом М-ва соц. політики України від 07.08.2015 № 820 // PRO : Платформа ефективного регулювання. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id243185> (дата звернення: 20.12.2018).

252. Положення про Державний департамент з усиновлення та захисту прав дітей : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2006 № 367 // Урядовий портал : Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/32510025> (дата звернення: 20.12.2018).

253. Положення про управління ювенальної юстиції Генеральної прокуратури України : затв. наказом Ген. прокуратури

України від 11.04.2016 № 145 // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=1705 (дата звернення: 20.12.2018).

254. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 502 с.

255. Попович А. М. Сучасні підходи до тлумачення поняття «деінституалізація». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 24. С. 130–133.

256. Порошук С. Д. К вопросу о социально-правовой защите личности // Проблемы обеспечения прав человека в деятельности органов внутренних дел. М. : Акад. МВД РФ, 1994. С. 68–73.

257. Постанова Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05.02.2019, справа № 359/933/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79641598?fbclid=IwAR1wYRhWvEAQDno9dM77O-kOLoJ8wSnjdhSMT5mH2W_cT_pl2BCI8jtUiCs (дата звернення: 05.02.2019).

258. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 6607 від 21.06.2017 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статеві свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього)» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62078 (дата звернення: 20.12.2018).

259. Права дитини та механізм їх захисту / Об'єднана асоц. студентів-юристів Закарпаття ; Мережа нідерланд. Благодій. фондів для Центр. та Схід. Європи ; Міжоблас. благод. фонд «Фонд розвитку карпатського євро регіону». Ужгород, 2009. URL: <http://romny-mcss.edukit.sumy.ua/Files/downloads/book2.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

260. Права людини : міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. і авт. коментарів Ю. К. Качуренко. К. : Юрінформ. 1992. 200 с.

261. Права ребенка в США – ценность, возведенная в идеал! // Bukh Global Partner : сайт. URL: <https://www.bukhglobal.com/ru/семейное-право-сша/защита-прав-детей-родителей/> (дата звернення: 20.12.2018).

262. Права ребенка в Украине: в разрезе выполнения положений Конвенции ООН о правах ребенка : пресс-релиз, г. Киев, «УНИАН» 22.12.2010 // Всеукраїнська громадська організація «Правозахисна організація «Спільна Мета» : сайт. URL: <http://commongoal.org.ua/?p=116> (дата звернення: 20.12.2018).

263. Права человека : учебник для вузов / авт. кол. : Т. А. Васильева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова и др. М. : НОРМА. 2004. 564 с.

264. *Права человека. Изложение фактов.* № 15 (Rev. 1): Гражданские и политические права: Комитет по правам человека. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet15rev.1ru.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

265. *Права человека. Фактологический бюллетень.* № 10 (Rev. 1): Права ребенка. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet10rev.1ru.pdf> (дата звернення: 20.12.2018).

266. Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17> (дата звернення: 20.12.2018).

267. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : от 14.12.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 20.12.2018).

268. Правознавство : навч. посіб. / за ред. В. Т. Варфоломеевой, В. П. Пастухова. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2004. 436 с.

269. Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції» : лист М-ва освіти і науки України департаментам (управлінням) освіти і науки Івано-Франків., Львів., Одес. облас. та Київ. міської держ. адміністрацій від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL:

<https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view> (дата звернення: 20.12.2018).

270. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування у нічний час : закон України від 16.05.2013 № 243-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст. 140.

271. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33.

272. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : закон України від 03.07.2018 № 2475-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 36. Ст. 272.

273. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : закон України від 19.12.1995 № 481/95-ВР, ред. від 25.04.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

274. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : закон України від 21.11.1992 № 2811-XII, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 01.01.2019).

275. Про добровільне об'єднання територіальних громад : закон України від 05.02.2015 № 157-VIII, ред. від 01.01.2019// БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 01.01.2019).

276. Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності : указ Президента України від 28.01.2000 № 113/2000, ред. від 13.11.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113/2000> (дата звернення: 20.12.2018).

277. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

278. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ М-ва соц. політики України від 31.03.2016 № 318, ред. від 10.03.2017 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16> (дата звернення: 20.12.2018).

279. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : наказ М-ва соц. політики України від 11.08.2017 № 1307. *Офіційний вісник України*. 2017. № 79. Ст. 2423.

280. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453. *Урядовий кур'єр*. 2018. 12 черв.

281. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ М-ва внутр. справ України від 28.07.2017 № 650. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2136.

282. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 23.05.2017 № 440. *Офіційний вісник України*. 2017. № 56. Ст. 1656.

283. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 19.12.2017 № 1044. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. Ст. 1589.

284. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту та М-ва внутр. справ України від 07.09.2009 № 3131/386, ред. від 03.08.2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09> (дата звернення: 20.12.2018).

285. Про затвердження Міської комплексної програми «Назустріч дітям» на 2018–2020 рр. : рішення Харків. міської ради від 20.12.2017 № 900/17 // Реєстр актів харківської міської ради. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/665349> (дата звернення: 20.12.2018).

286. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 2 верес.

287. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції : наказ Нац. поліції України від 06.11.2015 № 73, у ред. наказу Нац. поліції України від 31.10.2016 № 1114 // Патрульна поліція : офіц. веб-портал. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

288. Про затвердження Положення про координаційну раду з питань дотримання прав дитини та сім'ї : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 02.08.2018 № 39/02-18 // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/files/documents/ditu/nakaz_39_2018.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

289. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, ред. від 01.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.01.2019).

290. Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів : постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 684, ред. від 09.10.2018 : назва постанови із змін., внес. згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 806 від 19.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-п> (дата звернення: 20.12.2018).

291. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету

Міністрів України від 22.08.2018 № 658. *Урядовий кур'єр*. 2018. 5 верес.

292. Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : наказ М-ва соц. політики України від 19.09.2017 № 1485. *Офіційний вісник України*. 2017. № 88. Ст. 2711.

293. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : наказ М-ва соц. політики України, М-ва внутр. справ України, М-ва освіти і науки України, М-ва охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 4/836/945/577. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. Ст. 2214.

294. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету міністрів України від 05.11.2008 № 976, ред. від 19.03.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п> (дата звернення: 19.03.2019).

295. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234. *Урядовий кур'єр*. 2019. 2 квіт.

296. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями : постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 № 854, ред. від 15.05.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-96-п> (дата звернення: 20.12.2018).

297. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068, ред. від 12.02.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> (дата звернення: 12.02.2019).

298. Про звернення громадян : закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР, ред. від 11.10.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

299. Про міжнародні договори України : закон України від 29.06.2004 № 1906-IV, ред. від 20.07.2014 // БД «Законодавство

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 20.12.2018).

300. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР, ред. від 01.05.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 01.05.2019).

301. Про молодіжні та дитячі громадські організації : закон України від 01.12.1998 № 281-XIV, ред. від 01.01.2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14> (дата звернення: 20.12.2018).

302. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 01.01.2019).

303. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР, ред. від 09.02.2017 : назва закону із змін., внес. згідно із законом № 609-V від 07.02.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

304. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Ген. прокуратури України від 06.12.2014 № 16гн // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0016900-14> (дата звернення: 20.12.2018).

305. Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України : наказ М-ва внутр. справ України від 03.07.2017 № 560 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17> (дата звернення: 20.12.2018).

306. Про організацію діяльності, пов'язаної із захистом прав дітей : рішення виконав. комітету Харків. міської ради від 17.01.2018 № 6 // Реєстр актів харківської міської ради. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/666054> (дата звернення: 20.12.2018).

307. Про освіту : закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, ред. від 19.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.01.2019).

308. Про охорону дитинства : закон України від 26.04.2001 № 2402-III, ред. від 01.01.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.01.2019).

309. Про профілактику правопорушень : проект закону України від 14.06.2006 / ініціатори: В. І. Маєвський // Судова влада України : веб-портал. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/> (дата звернення: 20.12.2018).

310. Про Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства» : постанова Верховної Ради України від 22.09.2015 № 2894-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 491.

311. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» : постанова Верховної Ради України від 22.02.2017 № 1906-VIII. *Голос України*. 2017. 11 берез.

312. Про соціальні послуги : закон України від 19.06.2003 № 966-IV, ред. від 07.01.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 20.12.2018).

313. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : закон України від 21.06.2001 № 2558-III, ред. від 20.01.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 20.12.2018).

314. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закон України від 05.02.1993 № 2998-XII, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 20.12.2018).

315. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. 13 квіт.

316. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження

Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. *Урядовий кур'єр*. 2018. 22 груд.

317. Про схвалення Стратегії розвитку Національної поліції на період до 2023 року : проект розпорядження Кабінету Міністрів України // Національна поліція : офіц. сайт. 12.04.2019. URL: <https://www.npu.gov.ua/materials/proekti-normativnix-aktiv-dlya-obgovorenniya/proekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrajini-pro-sxvalennya-strategiji-rozvitku-naczionalnoji-policziji-na-period-do-2023-roku/> (дата звернення: 12.04.2019).

318. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР, ред. від 04.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 20.12.2018).

319. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 № 1200, ред. від 20.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п> (дата звернення: 20.12.2018).

320. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357. *Урядовий кур'єр*. 2017. 1 черв.

321. Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти [Текст] / Акад. прав. наук України ; упоряд. О. М. Руднева. Х. : Право, 1999. 212 с.

322. Проект Закону України № 6607 від 21.06.2017 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього)» // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62078&pf35401=427101> (дата звернення: 20.12.2018).

323. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 462 с.

324. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.

325. Регіональна програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2018–2019 роки : затв. рішенням облас. ради від 01.03.2018 № 656-VII, зі змін., внес. рішенням облас. ради від 07.06.2018 № 734-VII, 30.08.2018 № 783-VII, 28.02.2019 № 925-VII // Харківська обласна рада : офіц. сайт. URL: http://www.oblrada.kharkov.ua/uploads/docs/Regional_programs/38_publicna_bezpeka/_656-VII_program.doc (дата звернення: 28.02.2019).

326. Річний звіт Проектного офісу при Міністерстві внутрішніх справ України // Єдиний портал органів системи МВС України. 21.12.2017. URL: https://mvs.gov.ua/ua/infographic/nacionalna_policiya/Richniy_zvit_Proektnogo_ofisu_pri_Ministerstvi_vnutrishnih_sprav_Ukraini.htm (дата звернення: 20.12.2018).

327. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Курочкін проти України» від 20 серпня 2010 р. (остаточне) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841 (дата звернення: 20.12.2018).

328. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мамчур проти України» від 16 жовтня 2015 р. (остаточне) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93 (дата звернення: 20.12.2018).

329. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіні проти України» від 18 грудня 2008 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454 (дата звернення: 20.12.2018).

330. Руднева О. М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика : автореф : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 36 с.

331. Рудницький С. В. Категорія «механізм» та її гносеологічні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 679–685.

332. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) :

приняты и провозглаш. резолюцией 45/112 Ген. Ассамблеи ООН от 14.12.1990 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861 (дата звернення: 20.12.2018).

333. Русский быт по воспоминаниям современников. XVIII век. Ч. 1: От Петра до Екатерины II (1698–1761 гг.). М., 1914. 431 с.

334. Сагайдак І. О. Права дітей з обмеженими можливостями: теоретико-правовий аналіз : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.

335. Садовникова М. Н. Как работает ювенальная юстиция во Франции. *Неволя*. 2006. № 8. С. 74–87.

336. Садовникова М. Н. Механизмы защиты прав несовершеннолетних // Правовое образование: организация внеурочной работы. Региональный опыт : сб. материалов. М. : Новый учеб., 2002. С. 129–145.

337. Сазонова А. В. Социальные институты обеспечения прав ребенка на семью : дис. ... канд. юрид. наук : 22.00.04. СПб., 2008. 179 с.

338. Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Н. Новгород, 2002. 321 с.

339. Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации прав : автореф : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2002. 49 с.

340. Свердлов Г. М. Война и правовая охрана детей в СССР. Ташкент : Гос. изд-во УзССР, 1943. 69 с.

341. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 508 с.

342. Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 № 2947-III, ред. від 28.08.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.12.2018).

343. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.

344. Скаун О. Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

345. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

346. Словарь административного права / отв. ред.: И. Л. Бачило, Н. Г. Салищева, Н. Ю. Хаменева. М. : Фонд «Прав. культура», 1999. 320 с.

347. Словарь иностранных слов. 16-е изд., испр. М. : Рус. яз., 1988. 624 с.

348. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; редкол. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наук. думка, 1973. 840 с.

349. Служба защиты детей и социальные службы // Lastensuojelu.info : веб-портал / разраб. Центр. союз защиты детей Финляндии. URL: <https://www.lastensuojelu.info/ru/uslugi-dlya-semej-s-det-mi/sluzhba-zashchity-detey-i-sotsial-nyye-sluzhby/> (дата звернення: 20.12.2018).

350. Смирнов А. П. Юридические средства защиты субъективных прав : автореф : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Омск, 2016. 24 с.

351. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. 3-е изд. М. Сов. энцикл., 1984. 1600 с.

352. Социальные институты защиты детства : учеб. пособие / О. А. Селиванова, Л. Л. Мехришвили, Т. С. Микулина, С. А. Быков. Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2015. 227 с.

353. Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 264 с.

354. Стратегічний план діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 2016–2017 роки. Київ, 2016. 20 с.

355. Султанова Л.И. Теоретические основания исследования категории социальной ответственности. *Вестник Башкирского университета*. 2009. Т. 14. № 1. С. 246–249.

356. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

357. Тайбова О. Ю. Государственное управление в области охраны и защиты прав несовершеннолетних: административно-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. СПб., 2006. 254 с.

358. Тальянин В. В. Теория государства и права : учебно-методический комплекс для студентов всех форм обучения юридического факультета / В. В. Тальянин, И. А. Тальянина. СПб.: ИПП (Санкт-Петербург), 2013. 199 с.

359. Татаринцева Е. А. Защита прав ребенка по английскому праву // Защита прав ребенка в современной России : материалы науч.-практ. конф. / отв. ред. А. М. Нечаева. М., 2004. С. 46–52.

360. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2–3. С. 58–65.

361. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристь, 2001. 776 с.

362. Теория государства и права : учеб. для бакалавров / под ред. В. К. Бабаева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2013. 715 с.

363. Теория государства и права: курс лекцій / М.И. Байтин, Ф. А. Григорьев, Н.И. Матузов и др.; под ред. Н.И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристь, 1997. 672 с.

364. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

365. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

366. Тетеря І. Новели закону про посилення захисту права дитини на належне утримання // Ліга. Блоги : портал. 27.08.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/%D1%96teterya/article/30860> (дата звернення: 20.12.2018).

367. Тимофеева Т. Ф. Государственно-правовое регулирование демографических процессов в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Чебоксары, 2005. 227 с.

368. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.

369. Толкачев К. Б., Хабибулин А. Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав

и свобод граждан : моногр. Уфа : Уфим. ВШ МВД СССР, 1991. 168 с.

370. Тонков Е. Е. Юридические (правовые) формы осуществления государственных функций: эволюция в условиях кризиса общественных отношений. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право*. 2010. № 14 (85). Вып. 13. С. 151–156.

371. У приймальнику-розподільнику для дітей ГУ НП в місті Києві виявлені порушення // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. сайт. 22.02.2019. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/u-prijmalniku-rozpodilniku-dlya-ditej-gu-np-v-misti-kiyevi-viyavleni-porushennya/> (дата звернення: 22.02.2019).

372. Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (Кишинів, 7 жовт. 2002 р.) : ратиф. законом України № 2316-IV від 12.01.2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_614 (дата звернення: 20.12.2018).

373. Український педагогічний словник / За ред. С. Гончаренко. Київ, 1997. 376 с.

374. Улапов В. В. Защита субъективных прав и законных интересов детей в РФ (вопросы теории) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2004. 238 с.

375. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения : принят Междунар. конф. здравоохранения 22.07.1946 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 20.12.2018).

376. Устав ООН / Организация Объединенных Наций : офіц. веб-сайт. URL: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html> (дата звернення: 20.12.2018).

377. Устинова Т. С. Режим наибольшего благоприятствования в современном международном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Москва, 2000. 153 с.

378. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. Н. Ф. Татьянченко. М. : Альта-Пресс, 2005. 1216 с.

379. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1: А–Д / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд., стер. М. : Прогресс, 1986. 576 с.

380. Фахим Р. Аль-Сурани. Международно-правовая ответственность государств и физических лиц за нарушение международного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 : Москва, 1999 187 с.

381. Федоренко В. Л., Кагляк Я. О. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти // Українська гельсінська спілка з прав людини : сайт. 08.05.2009. URL: <https://helsinki.org.ua/2009/05/instituty-hromadyanskoho-suspilstva-ta-institut-hromadskyh-orhanizatsij-v-ukrajini-teoretyko-metodolohichni-ta-normoproektni-aspekty/> (дата звернення: 20.12.2018).

382. Фелик В. І. Система функцій профілактичної діяльності Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 156–158.

383. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост.: Е. Ф. Губский и др. М. : Инфра, 1997. 574 с.

384. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. Київ :Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

385. Хальота А. Методи діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню реалізації прав людини. *Право України*. 2001. № 5. С. 43–46. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/622/%D5#chapter> (дата звернення: 20.12.2018).

386. Хершельман М. Защита прав детей в Германии (правовые проблемы). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция*. 2018. № 3. С. 146–160. DOI: <https://doi.org/10.18384/2310-6794-2018-3-146-160>.

387. Худоеров Б. Т. Защита прав и интересов детей по семейному праву Республики Таджикистан : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Душанбе. 2000. 201 с.

388. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : автореф : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Х., 2006. 19 с.

389. Цинченко Г. М. Ювенальная юстиция: риски внедрения. *Управленческое консультирование*. 2015. № 8. С. 114–127.

390. Черемухина Ю. А. Несовершеннолетний гражданин как субъект административного права. *Современное право*. 2007. № 2. С. 66–69.

391. Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 96–101.

392. Шамрин М. Административно-правовой статус Уполномоченного по правам ребенка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2014. 345 с.

393. Швед О. Деінституалізація та реформи у сфері захисту дітей – два боки однієї медалі. *Права дітей*. 2010. № 1 (9). С. 7–8.

394. Шемшученко Ю. С. Правовий статус / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Пархоменко // *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5 П-С* / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. К. : Укр. енцикл., 2003. 736 с.

395. Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно правові аспекти. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 91–96.

396. Шундигов К. В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999. 182 с.

397. Энциклопедический юридический словарь / под ред. В. Г. Крутских. 2-е изд. М. : Инфра-М, 1998. 368 с.

398. Юнусова О. М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2015. 180 с.

399. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Т. 3: К–М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.

400. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Т. 4: Н–П / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. 720 с.

401. *Юридичний словник* / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ : ГУРЕ, 1983. 872 с.

402. Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы). *Государство и право*. 2006. № 4. С. 5–11.

Наукове видання

КОЛОМОЄЦЬ Наталья Володимирівна

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ
ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ**

Монографія

Підпис. до друку 04.11.2018. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 31,2.
Обл.-вид. арк.31,1. Тир. 350 пр. Зам. № 2018-29.

Видавець і виготовлювач – Видавництво «Константа» Україна, Харківська область, м. Харків, вул. Космічна, 26 Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №376 від 22.01.2001.